

ص ۸۶

راهنمای

گنجینه قرآن

درموزه ابران باستان

تهران - نوروز ۱۳۲۸

**Collection of Prof. Muhammad Iqbal Mujaddidi
Preserved in Punjab University Library.**

پروفیسر محمد اقبال مجددی کا مجموعہ
پنجاب یونیورسٹی لائبریری میں محفوظ شدہ

راهنمای

گنجینه قرآن

درموزه ابرار باستان

تهران - فروردین ۱۳۲۸

137689

مقدمه

تیمنا باسمه سبحانه

فضلا من ربك ذلك هو الفوز العظيم

تفضل کاملی که پروردگار تعالی، چندی پیش از افتتاح گنجینه قرآن بارفع قرآن، از وجود شاهنشاه محبوب، نسبت بملت پاك نهاد و کشور باستانی ایران، نشان داد و مقارن بودن افتتاح گنجینه قرآن با ابتدای سال ۱۳۲۸، بوزارت فرهنگ حق، میدهد که آغاز سال نور برای مرزوبوم تاریخی ایران، بیش از پیش بقال نیک گرفته امیدوار باشد که هم میهنان عزیز سال جدید را باخوشی و موفقیت کامل بسر برند و در سایه ایمان مطلق بفضل الهی و انکاء با احساسات ملی مشترك، در راه آبادانی ایران و بهتر ساختن روزگار خویشتن، گامهای مفید و مؤثر بردارند و مقامی را که مدت شش هزار سال، در تاریخ و فرهنگ جهان، بحق دارا شده اند بهتر بجهانیان بشناسانند.

وزارت فرهنگ بنوبه خود با امیدواری باینکه ترتیب گنجینه قرآن، در نیل بمتصود فوق تاحدی مؤثر افتد و همچنین گوشه ای از سهم ایرانیان را در فرهنگ و تمدن اسلام آشکار سازد، آمادگی این گنجینه را برای ملاحظه عموم علاقمندان ایرانی و خارجی، با خرسندی کامل تلقی نموده مناسب میبیند که در آغاز رساله ای که برای این گنجینه تدوین شده است، نکاتی چند ذکر نماید:

ارتباط معتقدات مذهبی بانجلی صنایع ظریفه از لحاظ اینکه مبنای

هر دو قسمت از عالم معنی و راز آفرینش سرچشمه میگیرد، امری نیست که تازگی داشته باشد.

همه میدانند که صنعتگران قدیم بهترین شاهکار های خود را در ابنیه متبرک و ساختمانهای مذهبی بوجود آورده اند و بهمان درجه که معتقداتشان بمبانی مذهب خویش قویتر بوده، لطائف صنعتی و بدایع هنری بروز داده اند که روز بروز بیشتر طرف تحسین و اعجاب مردم صاحب نظر و اهل معنی قرار گرفته و میگیرد.

در خشانترین ادوار پیشرفت صنایع، زاده از مندا است که صنعتگران در طریق پیروی از دین و آئین خود استعداد خدا داد خویشان را بحد کمال نشان داده اند و یادگارهایی بجا گذاشته اند که جز ایمان کامل و حالاتیکه بصاحبان ایمان دست میدهد، هیچ عامل دیگر چون پول یا قدرت و امثال آن، هرگز نمیتواند منشأ بوجود آمدن چنین آثاری باشد. باتوجه بمقدمه اجمالی فوق طبیعی است ملتی چون ملت ایران، دارای سابقه تمدن چند هزار ساله، که صنعت و هنر از قدیمترین ادوار باستانی درسرشت وی جای داشته و آثار صنعتی چند هزار ساله او دنیائی را بخود متوجه ساخته است، هنگامیکه بدین مبین اسلام درآید تاچه حد استعداد صنعتی خویش را در آثار و ابنیه اسلامی بروز خواهد داد و چه بدایعی بوجود خواهد آورد و کسانیکه با تاریخ تمدن اسلام سر و کار دارند تأثیر صنایع ایران را بخوبی در آثار اسلامی میدانند و ذکر آن در این مورد مناسبت و ضرورتی ندارد، تنها باین نکته اشاره مینماید که البته چنین ملتی کتاب آسمانی دیانت اسلام را هم، مانند سایر مظاهر این آئین پاک

جلوه گاه مقدسی برای ارائه ذوق و هنر خود دانسته ، آنچه حدّ
اعلای ایمانش بوی حکم میکند در خلال صفحات و سطور نسخه های خطی
قرآن مجید بمنصه ظهور میرساند و مجموعه قرآنهائی که اکنون در موزه
ایرانباستان جمع آوری و چیده شده برای ارائه قسمتهائی از این تجلی
ایمان توأم با هنر میباشد .

باید دانست که فکر ترتیب مجموعه حتی المقدور کاملی از قرآنهائی
تاریخی و نفیس ایران که اکنون بنام «گنجینه قرآن» معرفی میشود و برای
دیدار مشتاقان و استفادة علاقه مندان در موزه ایرانباستان نهاده شده است ،
از چندی قبل بمیان آمد و وزارت فرهنگ از ابتدای امر ، بمحض اینکه
پیشنهاد انجام چنین خدمتی از طرف اداره کل باستانشناسی عنوان گردید ،
با کمال خوشوقتی آنرا تلقی و عملی ساختن آنرا تأکید نمود و بیش از
یکسال است که مقدمات اینکار ، یعنی جمع آوری و امانت گرفتن نسخه های
مورد احتیاج از مجله های که خواستند و توانستند در این خدمت مفید ملی
و مذهبی همکاری کنند و تنظیم آنها و بمعرض نمایش گذاردن هر کدام
در محل مناسب و همچنین تهیه و چاپ رساله جامع و مفید مربوط بان
در دست انجام میباشد .

در خلال این مدت ، بسیاری از دوستداران واقعی و آشنایان حقیقی
فرهنگ کهن سال ایران ، بر اثر اطلاع از قصد چنین اقدامی علاقه و اشتیاق
کامل خود را با اجرا شدن این نظر اظهار میداشتند و مخصوصاً مناسب
میداند تشویق و تحسین فراوان جناب آقای علی اصغر حکمت را که
خدمتشان بفرهنگ ایران بر عموم روشن بوده موزه ایرانباستان هم یکی

از تأسیسات زمان وزارت فرهنگ ایشان است برای ترتیب گنجینه قرآن در این مورد ذکر نماید و چون معزی الیه، خود درباره تاریخ قرآن دست بکار تألیف گرانبها و مشروحی میباشند، یقین است که با انتشار آن قدم مفید و مهم دیگری هم از این راه بفرهنگ میهن خویش خواهند فرمود.

باتوجه بمقدمات فوق اینک که خوشبختانه ترتیب گنجینه قرآن در موزه ایرانباستان بمرحله عمل درآمده است، وزارت فرهنگ از همکاری و تشریک مساعی مقامات و اشخاصی که در پیشرفت این منظور کمک نموده اند صمیمانه اظهار خوشوقتی و سپاسگزاری کامل مینماید.

همانطور که در فهرست راهنمای گنجینه قرآن ملاحظه میشود تعداد ۱۵۷ شماره قرآن باقطعات قرآن موجود در گنجینه مزبور شامل چهل و شش شماره متعلق بکتابخانه سلطنتی و نه شماره متعلق بکتابخانه ملی و هفت شماره متعلق بآستانه حضرت معصومه سلام الله علیها و شانزده شماره متعلق بکتابخانه آقای حاج حسین آقا ملک و یک قرآن متعلق بآستانه حضرت عبدالعظیم (ع) و چهار شماره متعلق بآستانه شاه نعمت الله ولی در ماهان و دو شماره قرآنها متعلق بموزه جدید التاسیس اصفهان در کاخ چهلستون، که از قدیم الایام در عمارت چهلستون قرار داشت و پنج شماره متعلق بموزه پارس میباشد که یکی از دو مجلد قرآن بزرگ متعلق بدروازه قرآن هم جزو آن است و یک شماره متعلق باقای دکتر مهدی بیانی و یک شماره نیز متعلق باقای مهندس عباس مزدامیباشد و بقیه یعنی شصت و پنج شماره دیگر از مجموعه متعلق بموزه ایرانباستان انتخاب و در گنجینه قرآن نهاده شده است و باتنظیم آنها سیر تاریخی قرآن از لحاظ تکامل خط و تذهیب و تزیین و تجلید از قرن سوم هجری تا قرن اخیر بخوبی نموده شده است.

ذکر این مطلب بمورد است که، قسمت اعظم مجموعه متعلق به موزه ایران باستان از آستانه شیخ صفی الدین در اردبیل بتهران، انتقال یافته و اکنون برای نخستین بار بمعرض نمایش گذارده میشود.

آقای دکتر مهدی بهرامی استاد باستانشناسی دانشگاه تهران و موزه دار موزه ایران باستان در قسمت اول این رساله، طی مقاله جامعی، موضوع تدوین قرآن مجید و مقام آنرا در تاریخ خط و تذهیب و جلد مورد مطالعه قرار داده اطلاعات مفیدی درباره نام و نشان و هنر مندانی که نمونه کارشان در گنجینه قرآن دیده میشود، ذکر نموده اند.

آقای دکتر مهدی بیانی رئیس کتابخانه ملی مشخصات و تمیزات مربوط به بزرگ ۱۵۷ شماره قرآن باقطعه ای از قرآن فوق الذکر را بطرز شیوا با خبرگی و استادی که در این فن دارند، باطلاع خوانندگان محترم میرسانند و باتوجه باینکه کار نسخه های نفیس و تاریخی قرآنها موجود باوظائف موزه و کتابخانه هر دو ارتباط دارد، جای بسی خوشوقتی است که رساله حاضر بشرح فوق از طرف متصدیان هر دو قسمت تهیه و در ترتیب گنجینه قرآن همکاری و تشریح مساعی لازم معمول شده است.

باید دانست که هر چند در تنظیم گنجینه قرآن درجه قدمت و سیر تاریخی قرآنها رعایت گردیده است؛ لکن برای رعایت تناسب بزرگی و کوچکی قطع قرآنها و نکات دیگری از این قبیل در پاره ای موارد، چیدن قرآنها در قفسه ها با شماره ردیف آنها تطبیق نمیکند، چنانکه قرآنها را عموماً در دو قفسه وسط تالار آخری گنجینه نهاده اند و صفحات بزرگی که بدیوار نصب گردیده یا قرآن بزرگ شماره ۹۵ و پرده مشحون بآیات قرآن و سی جزوه های

کوچک و نظائر آنها، از نظر رعایت تناسب در محلی که شایسته بنظر میرسید، قرار داده شده است و با توجه بدین مراتب، رعایت نمودن شماره ترتیب در تمام موارد عملی نبوده است.

انجام این خدمت یعنی ترتیب گنجینه قرآن یکی از خدمتهای فراوانی است که مؤسسانی چون موزه ایرانباستان و کتابخانه ملی برای عملی شدن آن اهتمام میکنند و بسیاری خدمتهای بزرگتر و شایسته تر نظیر و غیر آن وجود دارد که بواسطه فراهم نبودن مقتضیات تا کنون توفیق انجام آن حاصل نشده و وزارت فرهنگ امیدوار است بتدریج با فراهم ساختن مقتضیات مزبور که در درجه اول افزایش اعتبار و در عین حال رفع محدودیتهای و اشکالات اداری و مالی میباشد تسهیلات بیشتر در انجام وظائفی که اینگونه مؤسسات علمی و فنی بر عهده دارند بوجود آورد و بدین طریق نمره بیشتر، در راه خدمت فرهنگ کهن سال مبین عزیز ما ایران حاصل نماید.

در خاتمه، ضمن امیدواری بموفقیتهای بیشتر آینده، لازم میدانم از مساعی کلیه کارکنان اداره کل باستانشناسی و موزه ایرانباستان و آقای رئیس کتابخانه ملی، برای ترتیب گنجینه قرآن و تهیه این رساله و همچنین از همکاری ذیقیمتی که آقای احمد سهیلی مدیر داخلی کتابخانه ملک در این مورد بعمل آورده اند و نیز از زحمات چاپخانه بانک ملی ایران در چاپ این رساله منتهای امتنان و خوشوقتی وزارت فرهنگ را اعلام نماید.

وزیر فرهنگ

دکتر عبدالحمید اعظمی زنگنه

قسمت اول

تدوین قرآن و مقام آن در تاریخ

خط و جلد و تذهیب

بقلم

آقای دکتر مهدی بهرامی

استاد دانشگاه - موزه دارموزه ایران باستان

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

تبارك الذي نزل الفرقان على عبده ليكون للعالمين نذيراً
از اینرو درس دینی که امروز در ضمن تماشای قرآنهاى مختلفى که
در موزه ایران باستان بمعرض نمایش گذارده شده است . بمراتب مهمتر
از آشنائی بمزایبای صنعتی آنهاست در صورتیکه متن آن حاوی آیات الهی
است که بزبان عربی تقریر شده است .

« تلك آيات الكتاب المبين انزلناه قرآناً عربياً
لعلکم تعقلون »

کسانی که از طریق تذهیب و تزیین در صدد تجلیل و تکریم آن
برآمده اند البته بمضمون آیه که در وصف نسخه آسمانی قرآن شرف نزول
یافته پی برده اند « فی صحف مکرمه مرفوعه مطهره بایدى سفره کرام
برره » نام قرآن بمعناى خواندن (از ماده قرأ) یا از حفظ خواندن و جمع
کردن و بیان کردن ظاهراً از واژه سریانی قریانا اشتقاق یافته که در ضمن
قرآن در معنای اصلی آن نیز تغییراتی روی داده است بسیاری از لغات دیگر
بزبان سریانی نیز در کتاب مبین مفهوم اصلی خود را از دست داده است .
مانند فرقان که بمعنای تشخیص دادن و اختلاف گذاردن در زبان سریانی
استعمال شده و در قرآن بجای آیات منزله یا مرادف با کتاب کریم
آمده است و فقط در معنای پیروزی و صالح با ریشه سریانی خود گاهی
مطابقه میکند .

الف۔ تنظیم قرآن

قرآن از کتب دینی است کہ از حفظ خواندن آن ہمیشہ نزد مسلمین مطلوب بوده است و آیات آنرا در زمان کودکی میآموخته و میآموزند تا بر لوح خاطر نقش بسته و هرگز از یاد نرود. حضرت رسول (ص) نخست کتاب خود را از راه تکرار به صحابہ آموخت و پس از وفات ایشان تا با امروز در دنیای اسلام بہمین منوال پایدار مانده است راجع بزمان و طرز تدوین قرآن روایات مختلف نقل شدہ بزعم بعضی از مورخین حضرت پیغمبر (ص) چند نفر کاتب و وحی داشتہ و از ہمہ مشہورتر حضرت امیر المومنین علی علیہ السلام. زید بن ثابت (وفات ۸ ہجری) ابی بن کعب (وفات ۲۹ ہجری) عبداللہ بن مسعود (وفات ۲۳ ہجری) سالم بن معقل (وفات ۱۲ ہجری) ابو موسی الاشعری (وفات ۲۴ ہجری) میباشند کہ در حین نزول آیات حضور داشتہ و آنها را یادداشت میکردند و حتی گفته شدہ کہ محل نوشتن ہر آیہ را خود حضرت تعیین مینمودند^(۱).

بہمین مناسبت پس از وفات ایشان قسمت مهم قرآن تنظیم شدہ و جانشینان حضرت بسہولت میتوانستند آنرا مرسوم بدارند و اگر اختلافی در بین صحابہ بر سر تدوین قرآن باقی مانده بود تنها مربوط بسورہ ہائی است کہ در پایان زندگانی حضرت شرف نزول یافته است این عقیدہ کہ در میان

(۱) اذ انزل علیہ الشیء [کان] يدعو بعض من یکتب عنده فیقول ضعوا هذه الایة فی السورۃ التی یدکر فیہا کذا ضعوا فی کذا و کذا... رجوع شود بہ تفسیر ترمذی طبع دہلی ۱۳۱۵ ہجری ج دوم ص ۱۳۴.

علماء مسلمان طرفدار زیاد ندارد مورد پسند محققین جدید است^(۱) و خاصه آنکه از یکطرف افراط مسلمین در امی بودن حضرت رسول (ص) متکی بر تعصبات دینی بوده و عمداً بر خلاف شواهدیکه در کتاب کریم دیده میشود آنرا تعبیر کرده اند در صورتیکه در آیاتی مانند «**منهم امیون لایعلمون الکتاب الا امانی**» مسلم است که منظور از لفظ امی آشنا نبودن بکتب و نوشته های دینی است و بس. از طرف دیگر در ضمن بررسی فهرست های مختلف قرآن که در تواریخ نام و نشان آنها باقی مانده است یک اصل را میتوان مسلم دانست که در بین آنها و فهرست مصحف عثمان شباهت کامل وجود دارد و اگر در شمار تعداد سوره یا در تقسیم جزوات باهم اختلافی دارند بطور کلی این تفاوت ناچیز بوده و آنرا نمیتوان ملاک نظم و ترتیب جدیدی دانست مثلاً در قرآن منسوب به ابی بن کعب اضافه بر ۱۱۴ سوره معمول در قرآن عثمان دو سوره قنوط (**سورة الخلع و سورة الحنف**) نیز دیده میشود که از حیث سبک باقرآن اختلاف دارد و نمیتوان بسهولت آنها را در شمار آیات

(۱) در میان مؤلفین شیعه مشهور است که پس از وفات حضرت رسول (ص) آیات قرآن که بر روی برگ درخت و پارچه ابریشمی و چرم نوشته شده بود در زیر بالش حضرت گرد آمده و از روی آن مدارک حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام نسخه اصلی قرآن را تهیه نموده است (کاشانی الصافی ص ۹).

دانشندان اروپائی و امریکائی که پس از تولد که موضوع تاریخ تنظیم قرآن را مورد مطالعه قرار داده اند از روی متن قرآن شواهدی بدست آورده اند که قسمت مهم آیات قرآن در تحت نظر حضرت پیغمبر (ص) تنظیم یافته است و اگر بخشی از قرآن بطور کامل بنظر حضرت نرسیده علتش وفات ناگهانی حضرت بوده و چون این امر بیشتر از مطالعه خود قرآن استنباط میشود بنا بر این جانشینان حضرت پیغمبر (ص) و دیده الهی را عیناً ضبط نموده اند. برای شرح مبسوط این موضوع رجوع شود به (نولدکه شوالی تاریخ قرآن)

(بقیه پاورقی در صفحه ۴)

قرآن محسوب داشت^(۱) و در نسخه منسوب به عبداللہ بن مسعود نیز جہات مشابہت باقرآن عثمان زیاد میباشد^(۲) ولی قرآن منسوب بحضرت امیرالمومنین علی علیہ السلام (وفات در سال ۴۰ هجری) کہ بنا بر روایات حضرت پیغمبر (ص) آنرا باو سپرده بود و بدستور خود حضرت جمع آوری و تنظیم نموده مهمترین نسخه ایست کہ در برابر قرآن عثمان اثرآن در تواریخ خاصه نزد شیعیان باقیمانده است^(۳) ابن ندیم کہ خود بمذہب شیعہ معتزلی ایمان داشته در کتاب الفہرست حضرت علی ۴ را در شمار کسانی ذکر کرده کہ در زمان حضرت رسول (ص) بجمع آوری قرآن پرداختہ اند و بمتابعت گفته ابن منادی قرآن حضرت علی بن ابیطالب ۴ را قدیمترین نسخ قرآن دانسته است و یک نسخه ناقص آنرا نزد ابی یعلی حمزۃ الحسنی پیش از سال ۳۷۷ زمان تألیف کتاب الفہرست دیدہ است و از روی آن ترتیب سورہ های

(بقیہ باورقی از صفحہ ۳)

T. Noh. Noldeke F. Schwally

Geschichte des Qoran, 2 aufl. Leipzig 1929

و همچنین تفحصات پرفسور تری Torrey در دانشگاه بال و دکتر Belle از دانشگاه ادبورگک در اینخصوص قابل توجہ میباشد.

Arthur Jeffery materials for the History of the text of the Quran Leiden 1937 P.5

(۱) ابن ندیم کتاب الفہرست طبع قاہرہ ۱۲۴۸ ص ۲۷ ، اتقان ص ۱۵

(۲) راجع بمقایسہ قرآن عثمان با سایر نسخ رجوع شود بہ (نولد کہ شوالی).

تاریخ قرآن ج دوم ص ۴۷ - ۴۲ .

(۳) ابن سعد طبقات طبع شوالی ج دوم ص ۱۰۱ . در کتاب المصاحف تألیف

ابوبکر عبداللہ بن ابی داود سلیمان بن الاشعث السجستانی (طبع دکتر جفری ۱۹۳۷

لندن) ص ۱۰ عبارت زیر خوانندہ میشود لما توفي النبي صلى الله عليه وسلم

قسم علی ان لا یرتدی برداء الالجمعه حتی یجمع القرآن فی مصحف .

قرآن اصلی شیعیان را نقل نموده مع التأسف در نسخه هائیکه که از کتاب ابن ندیم بطبع رسیده قسمت مربوط به ترتیب سوره حذف شده است^(۱) ولی از حسن اتفاق نولدکه آنرا در کتاب یعقوبی یافته و انتشار داده است^(۲) که ما از ذکر آن در اینجا خودداری نموده و بهمین نکته اکتفا میکنیم که در شماره اجزاء و تقسیم سوره های این قرآن از برنامه مصحف رسمی عثمان استفاده شده است و بهمین مناسبت چندان مورد اعتماد نمیباشد. امر قابل توجه اینکه امروز در نمایشگاه تهران چندین قرآن منسوب بخط ائمه مشاهده میشود و میتوان بسهولة بوضع سوره های آنها پی برد ولی برخلاف انتظار هیچیک از آنها با آنچه که یعقوبی گفته شباهت نداشته بلکه همه بطرز قرآن رسمی عثمان تنظیم یافته است.

بهر حال موضوع جمع آوری قرآن در زمان حضرت رسول (ص) مورد توجه برخی از مؤلفین اسلامی نیز بوده و گذشته از پیروان دین شیعه از میان اهل تسنن نیز اشخاصی مانند ابن سعد خود را در زمره طرفداران این عقیده آورده اند^(۳).

راجع بعلت و طرز تهیه نسخه که اکنون در دنیای اسلام بر سمیت شناخته شده و امروز متداول است ابن اثیر و بسیاری از مورخین گفته اند

(۱) الفهرست ص ۴۲ .

(۲) نولدکه شوالی - تاریخ قرآن ج دوم ص ۱۰ - پس از او دکتر جفری دوباره موضوع نسخه مصحف علی^(۴) را مورد بررسی قرار داده است .

Dr. A. Jeffery. op. cité. P. 183-192

(۳) چنانکه ابن سعد در کتاب طبقات فسطی بعنوان من جمع قرآن فی عهد رسول ذکر کرده است .

رجوع شود به کتاب ابن سعد - طبع شوالی ص ۱۰۱ و همچنین اتقان ص ۷۲ .

که چون در غزوه یمامه (در سال ۱۲ هجری بر علیه پیشرفت قرآن جعلی سلیمه) بسیاری از قراء قرآن بقتل رسیده بودند پس از وفات حضرت رسول (ص) بیم آن میرفت که کتاب مبین مورد تحریف و دستخوش تفسیرات مغرضین واقع شود ازینرو عمر اهمیت موضوع را بابوبکر گوشزد کرده زیدبن ثابت را بجمع آوری قرآن بازداشتند، یادداشت هائیکه از قرآن در خانه پیغمبر (ص) باقیمانده بود همه بر روی قطعات پوست (رقاع اجلاد) سنگ (اخاف) یا برگ درخت خرما (عسب) استخوان شانه حیوانات (اکتاف) و دنده آنها (اضلاع) و چرم (ادیم) نوشته شده و جمع آوری آنها بزحمت زیاد میسر گردید^(۱) زیدبن ثابت قرآن خود را با دقت کامل روی اوراق مجزی از هم و بدون مراعات هیچگونه نظم و ترتیب سوره تهیه نموده نزد عمر آورد، این قرآن بمنظور استفاده شخصی عمر نزد دخترش حفصه باقی بود تا وقتیکه عثمان در صدد تنظیم قرآن رسمی اسلام برآمده نسخه زیدبن ثابت انصاری را مآخذ کار قرار داد.

بنا بر این اولین نسخه قرآن در زمان خلافت ابوبکر بسعی عمر و بدست زیدبن ثابت تهیه شده است ولی این روایت را میتوان از چند لحاظ مشکوک دانست.

اولاً - در میان صحابه حضرت رسول (ص) که در یمامه بقتل رسیده اند اکثریت با اشخاص جدید الاسلام بوده و چنانکه لئون کتانی نشان داده

(۱) این انیر . کامل ح سوم ص ۴۲ (فجمعه من الرقاع و العسب و صدور الرجال) .

ابن ندیم فهرست ص ۳۶ - ۳۷ - سیوطی - اتقان ص ۷۲ ابن خلدون ج دوم ص ۱۳۶ .

این واقعه از لحاظ حفظ قرآن چندان مهم نبوده است و نمیتوان آنرا موجب تشویش و نگرانی خاطر خلیفه اسلام دانست^(۱).

ثانیاً - در صورت صحت نگرانی ابوبکر و دستور بجمع آوری قرآن معلوم نیست بچه علت زیدبن ثابت آنرا روی صحیفه های غیر مرتب پاک نویس نموده و هیچ توجهی به نظم سوره ها نداشته است - در صورتیکه بنا بر وایات عدیده حضرت رسول (ص) در زمان حیات خویش لا اقل به نظم سوره های مطول موفق آمده بود بعلاوه در تواریخ بالصراحه گفته میشود که در زمان عثمان همان قرآن زید را استنساخ نموده و مواظبت قراء مختلف بیشتر به تصحیح آن معطوف گردیده است - بنا بر این ناچار ترتیبی در کار بوده است.

ثالثاً - چون منظور از جمع آوری قرآن جلوگیری از انحطاط دین اسلام و رفع اختلافات بین مسلمین بوده است پس از تهیه آن لازم بود که بلافاصله آنرا بر رسمیت بشناسند و اگر عمر کوتاه خلافت ابوبکر برای انجام آن کافی نبوده در زمان خلافت عمر بخوبی این امر امکان پذیر بوده است و معلوم نیست بچه مناسبت قرآن را تاپیش از زمان عثمان در دسترس عموم مسلمین قرار نداده اند.

باری دومین نسخه قرآن همانست که با امر عثمان تدارك شد. و عموم مورخین صحت تاریخی آنرا تصدیق نموده اند. و چنانکه گفتیم این تصمیم خلیفه بمنظور رفع تعصبات محلی نسبت بانتخاب نسخه که در هر

L. Caetani, Annali, dell Islam vol II P. (۱)
231, 739, 754.

بخشی از کشورهای اسلام معمول بوده و جلوگیری از افراط مردم در مقایسه بین آنها اتخاذ گردیده است بنا بر روایت مشهور حدیفه در ضمن لشکر کشی بنواحی آذربایجان و ارمنستان و سوریه مشاهده نمود که مردم حمص از قرآن مقداد بن اسود طرفداری میکنند و اهالی سوریه (دمشق) قرائت قرآن ابی بن کعب را بر سایر روایات ترجیح میدهند و در کوفه فقط پی روی از عبدالله بن مسعود کرده و در بصره روایت ابو موسی متداول میباشد این اختلاف عقیده سبب نفاق بین مسلمین شده و در میدان جنگ خطر آن بهتر از هر جا محسوس بود بنا بر این حدیفه نزد خلیفه بمدینه آمده و از وی تقاضا نمود که زودتر تکلیف مصحف رسمی مسلمین را تعیین کند پس عثمان صحابه پیغمبر (ص) را جمع نموده و بتصویب ایشان نسخه قرآن زید بن ثابت را از حفصه دختر عمر بامانت گرفت و به چهار نفر از قراء مشهور (زید بن ثابت عبدالله بن زبیر سعد بن العاص عبدالرحمن بن الحارث) سپرد تا چند رونوشت از آن تهیه کنند (فمنسخوها فی المصاحف) و بایشان سفارش نمود که در صورت اختلاف قرائت آیات فقط تلفظ مردمان قریش را قابل اعتماد بدانند و پس از تکمیل آنرا بر سمیت شناخته و دستور بسوزانیدن سایر نسخ قرآن داد^(۱).

تهیه نسخه رسمی قرآن که مدار اعتقاد و ایمان صدها ملیون نفوس را تامین مینموده یکی از بزرگترین وقایع تاریخی دنیای اسلام بشمار میرود و زمان آنرا در حدود سال ۳۰ هجری تعیین کرده اند که با کمی تقریب میتوان

(۱) ابن اثیر کامل ج ۳ سوم ص ۴۲.

قابل قبول دانست^(۱) ولی نسبت بچگونگی تهیه آن اطلاع درستی در دست نیست و نمیدانیم که تاچه اندازه اشخاص نامبرده که هر يك مشاغل عمده بر عهده داشته اند تن بتهیه رونوشت از قرآن داده باشند و در صورتیکه منظور اصلی همان تدارك رونوشت بوده . بچه علت بخوش نویسان وقت مراجعه نشده است .

بنابمفاد روایات مشهور توجه عثمان مخصوصاً نسبت به لهجه قرآن معطوف گردیده است و بدین سبب سه نفر از قبیله قریش را در انجمن شرکت داده و متابعت از لهجه (لسان) قبیله قریش را بایشان توصیه کرده است یا بعبارة دیگر خواسته اند بدین وسیله لهجه اصلی قرآن حفظ شود در صورتیکه آیات الهی بپیچوجہ تابع لهجه و تلفظات مجلی نبوده بلکه عربی فصیح بر پیغمبر (ص) نازل شده است و مقام آن بالاتر از آنست که آنرا دستخوش چنین قیودی بدانیم بنابراین کسانی میتوانند قرآن را بخوانند و بنویسند که بمزایای فصاحت و بلاغت آن پی برده - معانی بلند پایه آنرا درك نموده و نکات مربوط بقواعد زبان و خط عربی را آموخته باشند .

راجع بتمایل عثمان نسبت به نسخه ثابت که آنرا میتوان مصحف مدینه نامید نیز دلایل کافی نداریم و بنا بر وایتی که مترجم تفسیر طبری آنرا معتبر شمرده مصحف اُبی بن کعب بر سایر نسخ رحجان داشته است «هیچ مصحف نیافتند درست تر از آن و امیر المؤمنین عثمان از آن نسختی برداشت»^(۲) خاطرہ ضعیفی که از این امر مهم تاریخی باقی مانده در میان مسلمین بارها مورد انتقاد قرار گرفته است و عدم اطمینان خود را نسبت بر رفتار عثمان

(۱) این اثر کامل ، ج ۱ ص ۴۲ ابن خلدون ج ۱۱ ص ۱۳۵ طبری - تفسیر ج ۱ ص ۱۰ و غیره .

(۲) رجوع شود به نسخه خطی کتابخانه سلطنتی ج ۱ ورق ۲ .

بعناوین مختلف بیان کرده اند که واضعتر از همه مربوط بسوزانیدن قرآن و تحریفاتی است که آنرا در اصطلاح «تبدیل» میخوانند.

سبک ترتیب سوره های قرآن بنا به تعداد آیات آنست: «پس من عثمان) همه را جمع کرده و سوره دراز در اول نهادم و میانه در میان و کوچک در آخر و همه درست کردم در دست مردم نهادم و آنچه ایشان داشتند بستدم و بسوختم»^(۱)

ولی برخلاف انتظار این اصل فقط در سوره های ۲۱، ۵۱، ۵۴، ۵۵ صدق میکند و از اینرو باید اذعان داشت که ترتیب دیگری در تنظیم قرآن منظور گردیده است یا بعبارت دیگر نسخه اصلی زید که مورد استنساخ قرار گرفته خود دارای نظمی بوده که نظر با احترام آن عیناً مراعات شده است.

ب - زمان نزول قرآن

یکی از وقایع تاریخی که در کتاب مبین بدان اشاره رفته قضیه جنگ ایرانیان با لشکر روم است که در نزدیکی عربستان بشکست لشکر روم تمام میشود.

(غلبت الروم فی ادنی الارض و هم من بعد غلبهم سیغلبون)
این واقعه را مفسرین بالشکر کشی موریس امپراطور روم تطبیق نموده و نام سردار ایران را شهربراز نوشته و محل آنرا در بین النهرین یاد در خاک فلسطین تعیین کرده اند^(۲).

(۱) ترجمه تفسیر طبری نسخه خطی کتابخانه سلطنتی ص ۲.

(۲) طبری طبع و ترجمه نولدکه ص ۲۹۱-۲.

(بقیه پاورقی در صفحه ۱۱)

بنابر این زمان نزول این سوره ظاهراً پس از سال ۶۱۴ میلادی بوده است ولی ممکن است که در این آیه بجننگ معینی اشاره نشده باشد و چنانکه میدانیم در قرآن وقایع تاریخی کمتر از حالت کلی خود تجاوز نموده است. بنا بمشهور نخستین آیه قرآن « اقر باسم ربك » در سن چهل و سه سالگی بر حضرت رسول (ص) نازل شد و پس از آن تا پایان عمر حضرت (سال یازدهم هجرت) مطابق با ۶۳۲ میلادی وحی ادامه یافته است مدت توقف حضرت را در مکه بتفاوت از ده تا ۱۵ سال ذکر کرده اند و ازینرو میتوان از حیث مکان نزول سوره قرآن را بمکی ومدنی تقسیم نموده و نیز بزعم برخی از مفسرین این تقسیم را میتوان در نظم سوره های کاملاً ذی مدخل دانست ولی مع التأسف بمرور زمان روایات مربوط بدو دوره نزول آیات کاملاً دستخوش تحریفات قرار گرفته است و امروز تنها از راه بررسی دقیق و مطالعه آیات قرآن میتوان بسبک مخصوص هر دو دوره پی برده آنها را از هم مجزی ساخت.

ج - قرآن در تاریخ خط

- قدیمترین اثر خط عربی متعلق بسال ۳۲۸ میلادی زمان وفات عمرو القیس پادشاه حیره میباشد که در شماره بدست آمده است .

(بقیه باورقی از صفحه ۱۰)

در تفسیر سوره آبادی نسخه خطی متعلق بر بیه الاخر ۵۸۴ در موزه تهران شرح زیر خوانده میشود: پیش از روزگار پیغامبر ماضی الله علیه میان فارس و روم حربها و وقایع بسیار بودی در آن وقت کی پیغامبر علیه السلام بمکه دعوی پیغامبری کرد غلبه افتاد پارسیان را بروم سخت چنانکه شام و بین و جزایر عرب همه از دست رومیان کردند .

حروف الف بای قدیمترین خط عربی کاملاً با نوشته های نباطی شباهت دارد که بطرز شکسته ادا شده باشد و چون خط نباطی نیز بنوبه خود از اسلوب خط حمیری که در قرن دوم پیش از میلاد در عربستان رواج داشته اشتقاق یافته است بنا براین خط عربی از ریشه خطوط آرامی منشعب شده و طرز تکوین آن با خطوط پالمیریا استر نجلو شباهت زیاد داشته است.

مهمترین زمان پیشرفت آن در پطره مرکز سلطنت قوم نباطی و آل غسان در قرون اولیه میلادی صورت گرفته است و از بررسی سنک نبشته هائیکه در آن شهر یا در نزدیکی آن بدست آمده بخوبی میتوان بتغییرات و حالات مختلف حروف عربی در آغاز تکمیل این خط پی برد. بطور کلی الف بای این خط بنا بر ارزش رقمی یعنی بحساب ابجد تنظیم شده است و ازینجهت نیز مشابهت آن با خط نباطی آشکار است ولی نباید تصور نمود که عیناً خط عربی از نباطی اشتقاق یافته است بلکه در تاریخ خط پس از آن قرار گرفته و معرف مرحله نوین تکامل آن میباشد مثلاً ارزش رقمی حروف زیر در خط نباطی شناخته نشده بود:

ن : ۵۰۰ : خ : ۶۰۰ : ذ : ۷۰۰ : ص : ۸۰۰ : ط : ۹۰۰ : ع : ۱۰۰۰ .

چنانکه میدانیم ارزش رقمی حروف در نزد اقوام سامی بسیار مورد توجه بوده و خاطرہ آنرا ابن الندیم در کتاب فهرست بنام جمعی انتساب میدهد که اسامی ایشان از تحریف حروف ابجد حاصل شده است (ابوجاد و هواز حطی کلمن صعفض قرشیات).

اما سیر تکامل زبان عربی بهیچوجه محدود بخط نبوده است و شیوه ناقصی که تا پیش از ظهور دین اسلام و حتی در زمان حضرت رسول (ص) در میان اعراب مرسوم بوده ظاهراً برای نوشتن و نگاهداری اندیشه‌های گویندگان معلقات و تدوین گفته شعرا و سخنوران عرب مناسب نبوده است و بهمین مناسبت اشعار و مناظرات ادبی همه از سینه بسینه انتقال یافته و کمتر کسی بنوشته‌های کتب توجه مینموده است.

شواهد بسیاری در تاریخ راجع بحافظه قوم عرب در جاهلیت نقل شده که بمدد آنها میتوان فرض کرد که خط را اعراب کمتر بمنظور تألیف اندیشه‌های خویش بکار برده و گفته‌های خود را بیشتر از طریق تکرار بخاطر می‌سپردند و همین اتکاء بمحفوظات ذهنی در آن زمان سبب عدم توجه بلزوم تکامل خط گردیده است بقسمی که در حین نزول قرآن بسیاری از حروف بی صدا باهم مشتبه میشده مانند (ج ل ح) (د ک ذک) (و ف ق) (ر ل زل) (ب ل ت ن) و چون علامت مخصوص برای تعیین حالات و حرکات اسامی یا صرف افعال در کار نبوده هر کلمه را میتوانستند بچند قسم قرائت کنند. پس از وفات حضرت رسول (ص) همین اختلاف قرائت سبب نگرانی اولیای دین اسلام گردیده است و بمنظور حفظ متن صحیح آیات الهی در مدد تکمیل خط عربی بر آمده اند یا بعبارة دیگر قرآن نیز میندند بسیاری از کتب دینی اقوام باستان وابستگی خاصی با پیشرفت و تکوین خط داشته و سبب تکامل آن گردیده است جای شکفتنی نیست که خداوند کریم در حق آن میفرماید اقر باسم ربك الاکرم الذی علم بالعلم

علم الانسان بالقلم بقسمیکه در ضمن نوشتن آیات قرآنی قواعد تازه ای برای تشخیص حروف ساکن و اعراب و اعجام و غیره بدست آمد که آنرا باید مبنای خط عربی امروزی دانست نخست بتقلید خط سریانی که ظاهراً بتوسط علمای مسیحی در عربستان انتشار یافته بود بر تعداد نقاط حروف افزوده و حرکات الفرائیز بوسیله نقطه ادا مینمودند در قرن اول هجرت هنوز در وضع و محل نقطه تردید داشته اند مثلاً نقطه قر را در زیر آن گذارده و برای تعیین حرکات حروف واو و یا هنوز علامت مخصوصی بدست نیامده بود ولی بعدها حرکت الف را توسط نقطه کنار حرف و حرکت واو را در درون آن و حرکت یا را با نقطه زیرین تعیین نموده اند استعمال نقطه در خط عربی از دوران جاهلیت مرسوم بوده ولی توسعه آن بمنظور تشخیص حروف و حرکات ظاهراً از نیمه دوم قرن اول هجری در زمان عبدالملک مرسوم گردیده است و میگویند که ابوالاسود الدولی با امر عبدالملک بن مروان اولین کسیست که در قرآن نقطه گذارد^(۱).

حمزه اصفهانی در کتاب التنبیه علی حدوث التصحیف که نسخه از آن را دوست دانشمند ما آقای مجتبی مینوئی مورد استفاده قرار داده ابتکار استعمال نقاط را بزمان حکومت حجاج بن یوسف نسبت میدهد^(۲) این گفته را از این لحاظ میتوان مقرون بصحت دانست که ناچار اعراب و حرکات قرآن برای ایرانیان پیش از اعراب مورد نیازمندی بوده است و حجاج بن یوسف نخستین حکمرانی است که بخط عربی در ایران سکه

(۱) سیوطی - اتقان ص ۱۹۶ .

(۲) رجوع شود به :

Survey of Persian Art vol. II, 1711.

زده است ولی حروف آن فاقد نقطه میباشد نظر با اهمیت قدیم ترین نمونه خط عربی که در ایران بدست آمده سکه حجاج را عیناً در اینجا نقل میکنیم. (تصویر ۱)

بنا بر این قرآن نیز بنوبه خود مانند سایر کتب آسمانی دارای خط خاصی بوده است که در تاریخ **بخط التنزیل** شناخته شده

واقفین بر موز این خط کتب و رسایلی در باب قواعد آن نوشته اند که از همه مشهورتر کتابی بنام «**عنوان الدلیل فی رسوم خط التنزیل**» تألیف ابوالعباس مراکشی بوده است و همچنین نظر بارتباط خط عربی با قرآن در کتبی که راجع بمصاحف نوشته شده فصلی نیز در باب خط و طرز نقطه گذاردن آن ذکر گردیده است.

در کتاب المصاحف تألیف ابوبکر عبدالله بن ابی داود سلیمان بن **الاشعث السجستانی** (وفات ۳۱۶) توجه خاصی بسبک خط کوفی نقطه دار مبذول شده که بمناسبت ذکر نمونه های کهنه قابل استفاده میباشد. ^(۱)

برخی از پیشوایان شریعت خط قرآن را ثابت دانسته و چون در مصحف عثمان نقطه و اعراب تعیین نگردیده بود همان سبک را معتبر می شمردند و از نقطه گذاری در قرآن احتراز مینمودند ^(۲).

با وصف سفارشات مختلفی که در این باب شده است خط عربی مشی پیشرفت خود را از دست نداده و ظاهراً از قرن دوم هجری نقاط برای تعیین

(۱) کتاب المصاحف تألیف ابی بکر عبدالله بن ابی داود سلیمان بن الاشعث السجستانی طبع آرنور جفر طبع لیدن ۱۹۲۷ س ۱۵۰-۱۴۱.

(۲) مالک بن انس که در سال ۱۷۹ هجری وفات کرده معتقد است که قرآنهای مخصوص عبادت باید عاری از نقطه و هر گونه علامتی باشد.

اختلاف حروف و اعجام بکار برده شده و بمنظور سهولت قرائت حرکات را برنگ قرمز مینموده اند.

بطور کلی در قرن سوم هجری خط عربی بکلی از صورت سادگی بیرون آمده و دارای قواعد معینی بوده که اصول آنرا در نوشتن قرآن مراعات میکردند و از اینرو فصل مهمی در کتاب اتقان نسبت بحالات مختلف الف و همزه و او و یا خوانده میشود و همچنین تا آغاز قرن چهارم حرکات را بصورت نقطه در کنار یا در میان حروف میگذارند و همزه بیشتر بوسیله سرعین و شده با سرشین معلوم شده و در انتهای هر آیه سه خط میگذارند.^(۱)

اما در آنوقت خط مرسوم قرآن همان کوفی بوده که اینک بشرح آن می پردازیم.

خط کوفی

منسوب بشهر کوفه از مراکز مهم تمدن عرب در صدر اسلام این خط دارای حروفیست با اندام کشیده و گوشه دار که از حیث شکل میتوان آنها را با شیوه استرنجلو از خطوط سریانی قابل مقایسه دانست ولی این شباهت از حدود ظاهر تجاوز نمیکند و مدارج تکامل خط کوفی بکلی از سریانی جدا بوده است بلکه کمتر خطی در جهان باقی مانده که از حیث تنوع با خط کوفی برابری نماید.

جهت انتساب آن بکوفه کاملاً معلوم نیست و بنظر میرسد که در زمان ظهور اسلام وجود داشته و برای نوشتن قرآن بکار نمیرفته است بلکه بمناسبت اشکال مستوی و زاویه دار آن از قدیم بیشتر برای نوشته‌های روی

(۱) سیوطی اتقان طبع قاهره ص ۱۹۶ .

سنگ و بنا اختصاص داشته و قدیمترین نمونه آن بر روی سنگ آرامگاهی دیده میشود که در سال ۳۱ ساخته شده است^(۱).

بهمین مناسبت مؤلف کتاب الفهرست در شمار خطوط مخصوص قرآن آنرا در اولین وحله ذکر کرده است و سبک مکئی و مدنی را بر آن مقدم دانسته^(۲). بطور کلی قدیمترین قرآنهایی که در دست مانده همه بخط کوفی نوشته شده و چنانکه در نمایشگاه مشاهده میشود تا قرن پنجم هجری نیز بهمین حال باقی بوده است.

در ایران از اواسط قرن پنجم انحطاط آن آغاز گردیده و از قرن ششم ببعد برای زینت بنا و روی کاشی و آجر یا جهت تعیین سرسوره‌های قرآن اختصاص مییابد.

کهنه‌ترین قرآنهایی که بخط کوفی تا کنون شناخته شده متعلق به پیش از قرن سوم هجری است مانند قرآن کتابخانه ملی پاریس (نسخ عربی شماره ۳۳۶) که در سال ۳۲۹ آنرا وقف مسجد جامع فسطاط کرده‌اند ولی بمناسبت نداشتن نقاط و علائم حرکات آنرا باید متعلق بقرن اول یا دوم

(۱) E. Combe, J. Sauvaget. G. Wiet Repertoire chronologique d'Épigraphie arabe. le Caire I, 1931 N. 2-4.

(۲) ابن‌الدیم در کتاب الفهرست چاپ مصر ص ۹ خطوط زیر را مخصوص مصاحف ذکر میکند: المکی، المدنی: التنجیم المثلث المدور الکوفی البصری المشتق التجاوید السلواطی المصنوع الهایل الواصف الاصفهانی السبجلی القیراموز و منه یتخرج العجم و به یقرون حدب قریبا و هو نوعان الناصری و المدور بنا بر این سبک کوفی در قرن چهارم هجری تنها خط مرسوم قرآن بوده و بعضی از خطوط نیز زاده ذوق ایرانیان بوده است مانند اصفهانی و قیراموز که ظاهراً واژه فارسی است.

هجری دانست و از مقایسه آن با سبک خط نوشته‌های روی سنگ (مثلاً بنام عبدالملک (۸۵ - ۶۵ هجری) متعلق بموزه لوور) که عیناً بدون نقطه و علامت حرکات میباشد یا جزوات قرآنیکه از نیمه دوم قرن سوم (۲۷۷-۳۶۰) باقی مانده است (کتابخانه خدیوی مصر) میتوان زمان تهیه نسخه پاریس را بهتر تعیین نمود .

قدر مسلم اینکه در اواسط قرن دوم هجری خط کوفی کاملاً رواج داشته و آثار آنرا از طرفی میتوان روی سکه‌های خلفای عباسی مشاهده نمود و از طرف دیگر قرآن جامع کتابخانه خدیوی مصر که در سال ۱۶۸ هجری در جامع عتیق در فسطاط وقف شده قدیمترین قرآنی است که زمان تهیه آن تقریباً تعیین گردیده است از خصایص خط این قرآن توجه خاصی است که در زیبایی اسلوب آن بکار رفته و تمایل زمان را نسبت به پیشرفت خط کوفی نشان میدهد ولی در آنوقت هنوز محل نقطه ثابت نگردیده و بجزغض فحروف دیگر عاری از نقطه بوده است ترقی خط کوفی را باید مصادف با زمان اقتدار خلفای بنی عباس و محصول توجه خاندان بر امکه در توسعه علم و هنر دانست و بنا بگفته ابن الندیم در زمان هارون الرشید خوشنویسان زبردستی وجود داشته اند که یکی از ایشان بنام خشنام اصلاً ایرانی بوده است . و از قرن سوم هجری چنانکه بدان اشاره رفت چند نسخه قرآن باقی مانده است که مهمتر از همه قرآنی است که در زمان حکمرانی امجور (۲۶۴ - ۲۵۶) در دمشق وقف گردیده و از حیث ضخامت قابل توجه میباشد .

در این قرآن نقاط فقط در کنار و زیر حروف دیده میشود که بیشتر

بمنظور تشخیص حروف مشابه بوده و جهت تمیز حرکات هنوز علائمی بکار برده نشده است - از حیث خط میتوان سبک آنرا مقدمه اسلوبی دانست که در طی قرون بعد توسعه یافته و بایجاد کوفی مخصوص مکتب خراسان در قرن پنجم منتهی میشود اما از همان آغاز تشکیل این شیوه جدید کوفی بسبب حرکات کوتاه دنباله حروف و کلفتی سر « واو و ف » ممتاز بوده است .

در نیمه دوم همین قرن در خراسان بمناسبت جنبه تزئینی و ساختمانی خط کوفی بسیار مورد توجه قرار گرفته و در دست نقاشان و هنرمندان ایرانی باشکال مختلف نموده شده است .

مثلاً يك نوع از ظروف سفالین بالعب سفید یا قرمز رنگ که در آغاز دوره امارت سامانیان در پایان قرن سوم در سرتاسر خراسان و ترکستان ساخته میشده فقط بنوشته کوفی آرایش یافته است .

نوشته روی این ظروف دارای الفبای کشیده و اندام باریک است که در امتداد افقی بیشتر بدو قسمت شده و گره زیبایی در میان حروف بوجود آمده است و نیم هلال سرالف برتناسب قامت آن بسیار افزوده است . در جای دیگر بر روی بنا (مسجد نائین) یا ظروف سفالین (نوع یاسکند) دنباله حروف رو بیالاتوجه نموده و بگلپهای متناسبی منتهی گردیده است با آنکه سبک آن در آغاز چندان ساده نبوده و ظاهراً وابستگی کامل به خصایص فنی کج بری داشته که بسهوات در ضمن ریزه کاری ایجاد اشکال مینموده است ولی کمی بعد در دست سازندگان تکمیل شده و در قرون بعد

بانواع و اقسام مختلف بر روی سنگ و آجر و کاشی و گچ و ظروف سفالین در همه جای کشور متداول گردیده است.

خط کوفی مرسوم روی درهم و دینار نیز در طی زمان خالی از تغییرات نمانده و از سال ۸۰ هجری که سکه بخط کوفی در شهرهای ایران رواج مییابد تا پایان زمان خلافت مستعصم بالله (۶۵۴) دستخوش تغییرات زیاد میشود که از روی مطالعه آنها میتوان تا اندازه زمان رواج هر يك از شعب مختلف خط کوفی را تعیین نمود.

قدر مسلم اینکه اشکال مستوی و گوشه دار این خط با اسلوب آرایش بناهای آجری در قرن چهارم و پنجم هجری کاملاً تطبیق نموده و نوشته های تاریخی یا وقفنامه های درون مساجد و کاخ ها همه بدین خط تهیه شده است یکی از نمونه های کوفی گره دار قرن چهارم بر روی سنگی است که در گذشته جزو مسجد مهمی در ناحیه سرمج (نزدیک بیستون) بوده و امروز بموزه تهران انتقال یافته است و از مقایسه آن با نوشته که بخط کوفی جلی از آجر بریده شده و از مدرسه کهنه خواجه نظام الملک (نیمه اول قرن پنجم) در خرگرد خواف بتهران آورده اند بسهولت میتوان بمدارج پیشرفت آرایش شیوه کوفی تزئینی پی برد. اما نوشته اخیر زیباترین نمونه خط کوفی است که بر روی بنا دیده شده و سادگی حروف آن با تناسب کامل اشکال آجری دست بهم داده و منظر ساختمان را تکمیل کرده است - آرایش تزئینی آن بالنسبه از خط مجزی بوده و در بالای حروف قرار گرفته است ولی این رویه بعلمت مشکلات فنی بوجود آمده و نظیر آنرا میتوان در ضمن تذهیب کتاب یاروی فلزات سیم

و زرکوب که از قرن ششم و هفتم هجری باقی مانده مشاهده کرد. در قرن پنجم هجری استادان خراسانی بآرایش خط بسیار توجه داشته‌اند و نمونه آنرا میتوان در ضمن نقش درون منار پیر علمدار در دامغان مشاهده نمود. در ضمن نمایشگاه چندین قرآن کوفی دیده میشود که برخی از آنها بنام ائمه یا منسوب بایشان شهرت یافته و در محل خاصی بمعرض نمایش گذارده شده است البته از حیث خط نمونه هائیکه بامضاء علی بن ابیطالب رسیده و بعضی آنها را با شتاب حضرت امیر المومنین علی علیه السلام نسبت داده‌اند بر سایرین ترجیح دارد (شماره ۱) (تصویر ۲) و از طرف دیگر بین آنها میتوان تقسیماتی به تناسب سبک خط قائل گردید که تا اندازه در تعیین زمان و محل تهیه آنها کمک مینماید ولی از آنجائیکه مقام دینی این نسخ در انظار شیعیان بالاتر از آنست که امروز بتوان جنبه تاریخی آنها را مورد بحث قرار داد از اینرو عمداً از بررسی آنها خودداری مینماید.

قرآنهاي کوفی دیگری نیز در همین نمایشگاه دیده میشود که بمناسبت حسن خط یا معلوم بودن زمان تهیه آنها حائز اهمیت میباشد یکی از آنها جزوه ناقص است از قرآن کوچکی متعلق بموزه ایران باستان که در نهایت دقت نوشته شده و دارای دوسر لوح مذهب است (شماره ۲۵) و میتوان از لحاظ شیوه خط این قرآن را در شمار خوش خط‌ترین قرآنهاي کوفی دانست که از قرن پنجم باقی مانده است چیزیکه سبب زیبایی شیوه این قرآن گردیده وضع ترکیب حروف آنست که به نسبت متضاد حاصل شده و در برابر حروفی که باتمام قلم نموده شده دنباله کوتاه و باریک آنها قرار گرفته یا بواسطه قامت بلندالف از هم مجزی گردیده است.

بدین شیوه نوشته‌های متعددی بر روی آثار در دست است که همه در مکتب خراسان در قرن پنجم هجری تهیه شده است و دو جزو قرآن در موزه استان قدس رضوی موجود است که از حیث خط شباهت کامل به جزو تهران داشته و حدس قریب بیقین میرود که متعلق بیک نسخه باشد از حسن اتفاق در پایان هر دو جزو قرآن مشهد امضاء نویسنده « عثمان بن حسین وراق » و تاریخ کتابت آن « چهار صد شصت و شش هجری » تعیین شده است و بمدد آن زمان ساخت جزو حاضر را میتوان تعیین کرد.

خط نسخ

خط کوفی را از بدو تشکیل بمناسبت اشکال مستوی و گوشه دار حروف بخوبی میتوان تمیز داد ولی هنوز کاملاً معلوم نیست که معیار تشخیص خط نسخ در صدر اسلام چه چیز باید باشد قدر مسلم اینکه در قرن اول هجری سبک کوفی خط معمولی عرب نبوده و نوشته روی دینارهای اموی یا نامه‌های روی پوست که برخی از آنها امروز در کتابخانه وین و در کتابخانه خدیوی مصر نگاهداری میشود بسبک کوفی نمیباشد و بشهادت تاریخ در آغاز قرن دوم اقسام مختلفی از خط عربی مرسوم بوده که ابن الندیم فقط بذکر نام آنها اکتفا نموده است.

آنچه که اعراب از خط بناطی اقتباس کرده بودند کاملاً با شیوه کوفی متفاوت بوده و در دست هر خوش نویسی صورت خاصی یافته است چنانکه بین سبک خطوط روی دینار و نامه نیز در قرن اول هجری اختلاف محسوسی وجود دارد.

بزعم برخی از دانشمندان علت این تفاوت حرکت مدور حروف

137689

است که در نتیجه بکار بردن قلم های نی بوجود آمده و بهترین نمونه آن نامه ایست که در سال ۲۲ هجری بر روی پوست نوشته شده و امروز در کتابخانه خدیوی مصر نگاهداری میشود. (۱)

خط نسخ تا پیش از قرن سوم هجری هنوز قالب حقیقی خود را بدست نیاورده و بیشتر بحالت شکسته نوشته میشود شاید از کسانیکه در تنظیم اصول آن سعی زیاد کرده و حرکات حروف آنرا از آسیب دستبرد سبکهای مختلف زمان نجات داده اند یکی استاد ابوعلی محمد بن علی بن حسین مشهور به ابن مقله (۲۷۲ - ۳۲۸ هجری) و برادرش ابو عبدالله حسن (۲۷۸ - ۳۳۰ هجری) بوده اند که بنا بگفته ابن الندیم تمام اهل خانواده ایشان از اساتید خط محسوب میشوند اما شهرت ابن مقله بیشتر بسبب مقامات عالیه اجتماعی او بوده که از بدو درخشندگی کوکب اقبال در نزد علی بن فرات وزیر با اقتدار خلیفه المقتدر بالله تحصیل جاه و منال کرده تا زمانیکه در سال ۳۱۶ هجری که خود بمقام وزارت خلیفه نایل گردیده است با آنکه ابن مقله در وضع قواعد جدید خط نسخ سهیم بوده او خود شخصاً شیوه خاصی داشته است که تقاید آن از دست رس هر کس دور مانده و بهمین مناسبت « ابن بواب » علی بن کاتب که در خدمت سلاطین بویه میزیسته پس از آموختن سبک ابن مقله بتکمیل قواعد آن یا با اصطلاح صاحب نگارستان هنر « به تهذیب و تنقیح طریقه او » دست زده است (۲).

در قرن سوم هجری نسبت بزینائی خط توجه کامل مبذول شده

(۱) Grohmann. A, "Aperçu de papyrologie arabe,"

Le Caire 1932, P. 41.

(۲) نسخه خطی متعلق بانای داعی الاسلام مقیم حیدرآباد .

و از راه نمایش انواع مختلفی که در طرز ترکیب حروف پیش میآمده در صدد تکمیل آن بر آمده اند دو اسلوب معمول خط نسخ را ابن در ستویه ۲۵۸-۳۴۷ بنام **خط امساک** و **خط خفیف** ذکر کرده و نمونه آنها را نشان داده است که در تاریخ فن خط نسخ مقام ارجمندی دارد. (۱)

بشهادت آثار پیشرفت خط نسخ در سمت خاور و شمال کشور ایران صورت گرفته و بلکه بزودی بجای پهلوئی متداول شده و تا قرن چهارم مدارج تکامل خود را کاملاً پیموده است چنانکه سکه های امراء سامانی و ظروف سفالین با نقش کمنده که در آمل و یاسکند در قرن سوم هجری ساخته میشده اغلب بنوشته نسخ آراسته میباشد.

از نمونه های قابل توجه قرن چهارم هجری ظروف سیمینی است بنام ولکین بن هارون که در آنوقت بر آذربایجان حکومت داشته و نقش اصلی این ظروف شامل نوشته ئی بخط کوفی است که بدور آنها با مینا نموده اند ولی در زیر یکی از آنها نام امیر بخط نسخ شکسته مشاهده میشود. قدیمترین نمونه خط نسخ در نمایشگاه کنونی از ربیع الاخر سال ۵۸۴ زمان کتابت نسخه قرآن تفسیر دار سور آبادی بدست محمد بن یحیی بن محمد بن علی النیشابوری الیثی تجاوز نمیکند البته در نیمه دوم قرن ششم که سبک خط نسخ نه تنها بر روی کاغذ بلکه بر روی ظروف سفالین و فلز و غیره بخوبی شناخته شده بقلم ریز شامل حروف منظمی است که گاهی مجزی و زمانی بر روی هم سوار شده و دنباله کوتاه آنها تنها رشته اتصالشان گردیده است در صورتیکه (بقلم دو دانگ) همان خط بصورت دیگری

(۱) A Survey of Persian art, vol. II Fig. 581-3

ادا شده است که بی شباهت بقلم محقق نیست. چرا که حالت مورب حروف و حرکت گوشه دار و درایر و اشکال مستوی ناقص این خط بقلم ریز بخوبی نمایان نمیباشد و با آنکه در تناسب کلمات نیز گاهی بسبب برخورد بادایره های بزرگ که بر اثر تند نوشتن بوجود آمده تحریفاتی دست داده است (شماره های ۳۳ - ۳۰) (تصویر ۳).

در آنوقت کاشان بزرگترین مرکز خوش نویسان بوده است و اقسام خط بحدی مختلف بوده که نجم الدین ابوبکر محمد راوندی ده سال برای آموختن آنها صرف وقت کرده و خود در کتاب راحة الصدور فصلی راجع بخط و قواعد آن نوشته است که بنظر او میتوان حروف خط نسخ را با شکل دایره و قوس و وتر تعبیر نمود. (۱)

دیگر از نسخ قدیمی قرآن که بخط نسخ نوشته شده و در نمایشگاه ملاحظه میشود قرآن کوچکی است متعلق بموزه استان حضرت معصومه ۴ که بخط ریز نسخ با حروف باریک و با اندام مورب در شعبان ۵۹۰ هجری نوشته شده و نام کاتب آن ابن مقله بن سلیمان بن محمود الکاتب میباشد (شماره ۳۴) که او را باید ابن مقله دوم نامید و اگر واقعاً از همان خانواده خوش نویس مشهور باشد معلوم نیست بچه مناسبت نسبت او بعنوان نام ذکر شده است. بهر صورت در محل امضاء این قرآن آثار تحریفاتی مشاهده میشود که نام کاتب را مشکوک میسازد.

خط نسخ با حرکات مستقیم و عمودی نیز در پایان قرن ششم و آغاز هفتم متداول بوده و همان است که با قلم ناک سبک معمول قرن هشتم و نهم را

(۱) راوندی - راحة الصدور وآية السرور طبع ۴۴ اقبال ۱۹۳۱ ص - ۴۲۷.

تشکیل میدهد. بنابراین مبانی شیوه معروف به ثلث در آغاز قرن هفتم وجود داشته و میتوان بعنوان مثال متن قرآنی را که سعد بن محمد بن ابی الحسین بن احمد بن ابی الحسن بن سهلویه الیزدی با ترجمه تفسیر طبری در ربیع الاول سال ۶۰۶ هجری نوشته و در نمایشگاه مشاهده میکنیم (تصویر ۴) ذکر نمود (شماره های ۴۱-۳۶) اختلاف شیوه این قرآن با اسلوب شبیه بمحقق فقط ناشی از ترکیب حرکات الف نیست بلکه قطع مستقیم قلم نیز در آن دخالت داشته است مولف کتاب تذکره الخطاطین در باب نسخ گوید «از این جهت آنرا نسخ گفته اند که جمیع خطوط را نسخ نمود و کتابت قرآن منحصر بآن گردید»^(۱) این وجه تسمیه را دیگران نیز ذکر کرده اند ولی واقعاً مفهوم آن با آثار خط نسخ تطبیق نمیکند و بنظر میرسد که بسبب علاقه مفرط ایرانیان نسبت بخط نسخ وضع ایجاد و پیشرفت آنرا بکلی فراموش کرده و اگر انواع مختلف این خط را بنظر بیآوریم معلوم نیست افضلیت با کدام شیوه بوده است. قدر مسلم اینکه در ایران تانیمه دوم قرن ششم خط نسخ و کوفی هر دو مرسوم بوده و شاید از پایان قرن ششم خط نسخ بنویشتن قرآن اختصاص یافته است و کوفی را در سوره ها بکار میبردند و از جنبه تزئینی آن استفاده مینمودند. يك دسته از قرآنهاى متعلق بقرن هفتم و هشتم هجری دو شیوه نسخ و ثلث را ترکیب نموده است و شاید کهنه ترین نمونه آن نسخه ایست که از موزه شیراز بنمایشگاه فرستاده شده و بامضاء محمد بن سعید بن ابی سعد الابهری (رمضان ۶۱۹) میباشد که از حیث سبک خط کاملاً

(۱) تذکره الخطاطین نسخه نسخ خطی در کتابخانه سلطنتی.

با شیوه تفسیر طبری اختلاف دارد (شماره ۴۲) (تصویر ۵) .
در نیمه دوم قرن هفتم هجری زمان درخشندگی شیوه خاصی
است که بیاقوتی معروف شده و مبتکر این سبک غلام مستعصم خلیفه
عباسی است که در تاریخ خط نسخ تا کنون کسی بشهرت او نرسیده است .
از شرح زندگانی این استاد عالی مقام اطلاع زیادی در دست نیست
در هنگام حمله لشکر هلاکو خان در بغداد میزیسته و پس از تسخیر و خرابی
شهر نیز از آنجا بیرون نرفته است ظاهراً تا پایان عمر خود نیز در بغداد
مانده و میگویند که هر روز دو جزو قرآن مینوشت و در هر ماه مصحفی را
بپایان میرسانید و شاگردان بسیار داشته است و همچنین تعداد کتابت او را
تا ۳۶۴ قرآن تعیین کرده اند که شماره آنها را خود استاد در پایان نسخ
معلوم مینموده ولی دلیلی بر صحت این گفتار در دست نیست و در پایان
هیچیک از قرآنهائی که امروز بنام یاقوت شناخته شده چنین توضیحی
خوانده نمیشود .

از آثار گرانبهای این استاد نوشته زیبائی بر روی پارچه متقال بخط
درشت نسخ بوده که تا زمان صفویه باقی مانده و در کتابخانه ابوالفتح بهرام میرزا
نگاهداری میشده است صاحب کتاب گلستان هنر ظاهراً آن را دیده
و در وصف آن مینویسد که «عقل را از دیدن آن حروف حیرتی دست میداد» .
برخی از مؤلفین امتیاز خط یاقوتی را بواسطه قطع منحرف قام
استاد میدانند که تاپیش از او متداول نبوده است .

در کتاب خط و خطاطان ماده تاریخ زیر در باب سال و فات او
ذکر شده

یاقوت جمال الدین سر اهل هنر در صبح خمیس و سادس شهر صفر در سبعه و ستین بد و ستمائه کزد ار فنا بآخرت کرد سفر با آنکه هر ماده تاریخ بجهانی همیشه مورد اطمینان محققین بوده است این نوبت خالی از اشتباه نیست چرا که بیشتر قرآنهای منسوب بیاقوت پس از سال ۶۶۷ تهیه شده و بنا بگفته مورخین مشهور زمان وفات یاقوت در آغاز سلطنت غازان خان یاد حدود سال ۶۹۶ بوده است از این رو میتوان استنباط نمود در شعر بالا لفظ ستین بجای تسعین نوشته شده است.

بررسی کامل نمونه های متعدد قرآن هائیکه بامضاء یاقوت مستعصمی در تهران و مشهد یا پاریس و اسلامبول نگاهداری میشود هنوز بعمل نیامده است در نمایشگاه کنونی پنج نسخه امضا دار شماره های ۴۸-۴۳ بمعرض نمایش گذارده شده که از حیث خط بکلی باهم اختلاف داشته و معلوم نیست کدام یک را باید معرف شیوه یاقوتی دانست و شاید دو نسخه از آنها فاقد هر گونه امتیاز حسن خط باشد و مانند دو نسخه کتابخانه پاریس که در تاریخ ۶۸۹ و ۶۹۰ نوشته شده آنها را نیز باید در شمار کارهای منسوب به استاد منظور داشت و بغلاوه شیوه یاقوتی چنانکه در بالا گفتیم نماینده زمان او بوده است و از این رو قرآن روی چوب متعلق بموزه آستان قدس مشهد با وجود امتیاز خطش از حیث زمان باشیوه معمول نیمه دوم قرن هفتم اختلاف دارد.

بهترین مدرک شناسائی سبک یاقوتی قرآنی است که در سال ۸۴۶ یعنی یک قرن و نیم پس از یاقوت بشیوه او (نقل من کتابه) محمود السلطانی در هرات نوشته و امروز در نمایشگاه تهران مشاهده میشود (شماره ۷۴) و از روی آن میتوان مسلم دانست که یاقوت با قلم بالنسبه ریز مینوشته

و در ترکیب حروف جهت حرکت مستوی کلمات را مراعات میکرده است و بهمین مناسبت دایره های او کم عمق و گوشه دار بوده و انتهای کشیده هرگز بالا نیامده است و در وضع ترکیب و منظر بسیاری از حروف خاطرات خط کوفی بخوبی هویداست یا هیچیک از نون و لام زیر خط نسبی کلمات قرار نگرفته و کاف کوفی بیک شکل در همه جا نمودار است .

اگر شیوه خط قرآن محمود السلطانی را اساس شناسائی سبک یاقوت قرار دهیم نمونه های مشابه بآن بسیار محدود میباشد مثلاً در میان پنج نسخه قرآنی که در نمایشگاه دیده میشود تنها یکی را میتوان اثر واقعی یاقوت دانست و آن نسخه ایست که از کتابخانه مزار شیخ صفی از اردبیل بتهران آورده شده و در پایان آن عبارت زیر خوانده میشود « و کتب یاقوت المستعصمی فی الجمادی الاولی من سنه خمس ثمانین و ستمائه (۶۸۵) (شماره ۴۷) سرسوره های این قرآن بخط کوفی نوشته شده و دارای تذهیب زیبائی بهمان سبک مرسوم قرن هفتم هجری است (تصویر ۶) .

یکی از معاصرین یاقوت احمد بن السهروردی است که از سال ۷۰۴ تا ۷۰۶ قرآن بزرگی را بخط نسخ درشت (شبیه به ثلث) نوشته که چند جزو آن بیشتر در کتابخانه اردبیل نگاهداری میشده است (شماره های ۵۱-۵۴) و در کتابخانه آبا صوفیه نیز قرآن مهم دیگری از استاد باقی مانده که در سال ۷۱۸ با تمام رسانیده ظاهراً این نسخه آخرین اثری است که از استاد تا کنون دیده شده ولی مؤلف کتاب خط و خطاطان ۳۳ قرآن را باو نسبت میدهد و از این رو میتوان مسلم دانست که دوران درخشندگی کار این استاد در اوائل قرن هشتم بوده است و چنانکه گفته اند

زمان وفات او نیز کمی پیش از تاریخ ۷۲۰ روی داده (تصویر ۷).
دیگر از خوش نویسان مشهوری که کارشان در نمایشگاه مشاهده میشود
احمد بن المحسنی و یحیی الجمالی الصوفی میباشند که اولی در سال
۷۳۹ قرآنی در نهایت زیبایی بزرگ نوشته و شیوه او بی شباهت بسبک محقق
نیست و از دومی دو جزو باقیمانده که بنام شیخ ابواسحق در سال ۷۴۶ بیابان
رسیده و تاشی خاتون آنها را بر مزار امامزاده احمد بن موسی الرضا ۴ وقف
کرده است این دو نمونه اخیرا میتوان در شمار بهترین معرف سبک نسخ
جلی در اواسط قرن هشتم هجری دانست. (شماره های ۵۹-۶۰).

در زمان دولت تیموری شیراز و هرات مرکز هنرمندان وقت گردیده
و شاهرخ و هر دو فرزند هنرمندش بایسنغر و ابراهیم میرزا در پیشرفت فن
خوش نویسی سعی زیاد بکار بردند خاصه آنکه این دو شاهزاده تیموری
خود در شمار استادان زبر دست خط محسوب شده و از فنون مختلف آرایش
کتاب اطلاع وافعی داشته اند.

از آثار نفیس ابراهیم میرزا قرآن بزرگی در کتابخانه آستان قدس رضوی
باقی مانده که بخط خوش نسخ نوشته شده و افتخار تذهیب آن نیز مربوط
بشاهزاده نامبرده میباشد و دو جلد از قرآن بزرگی که از شیراز بتهران
فرستاده شده است در محل باو نسبت میدهند ولی از حیث شیوه خط
و تذهیب نمیتوان آنها را متعلق بقرن نهم هجری دانست. (شماره ۴۵).

نمونه واقعی خط بایسنغر میرزا همان کتیبه ثلث است که در پیشانی
طاق ایوان مسجد گوهرشاد باقیمانده (۸۲۱) و بر منتهای قدرت قلم
او گواهی میدهد و شاید بمناسبت همین توانائی دست بوده که بزرگترین

قرآن روی زمین را باو نسبت داده‌اند و چنانکه گفته‌اند اوراق این قرآن بزرگ را نادرشاه از سمرقند بقوچان آورده و بامانت سپرده بود. (شماره‌های ۶۹-۷۲) (تصویر ۸).

ولی چیزی نگذشت که تند باد تفرقه در میان آنها افتاده و هر برگی از آنها بجائی افکند و امروز در خراسان ظاهراً بیش از هفت ورق و چند پاره چیز دیگری از این قرآن در موزه استان قدس رضوی بجا مانده و قریب چند بخش نیز از اوراق آن در تهران متفرق است همین سرعت پراکنده شدن و بلکه از بین رفتن اوراق قرآن بزرگی که بایسنغر بنا بمشهور برای سر آرامگاه امیر تیمور نوشته بود خود بهترین دلیل بر عدم صحت این روایت میباشد.

هر يك از صفحات این قرآن بزرگ شامل هفت سطر ثلث درشت است که از حیث ترکیب و شکل حروف و همچنین شباهت کامل حرکت دوایر و کشیده‌ها و اندازه سروا و غیره بسیار جالب توجه میباشد.

اما شهرت مکتب هرات در تاریخ خط پس از میر علی تبریزی معروف بقبله الکتاب مربوط بشیوه خط نستعلیق بوده و نام استادانی مانند جعفر بایسنغری و محمد ازهر و سلطان علی مشهدی و میر علی هروی در سر دفتر آن نوشته شده است که هر يك بنوبه خویش در هنر مندی بی‌مثل و مانند بوده‌اند و رویهمرفته در قرن دهم و یازدهم خط نسخ فقط به کتیبه‌های روی بنا یا آیات قرآنی انحصار مییابد از خوش نویسان زبر دست آنزمان که در نمایشگاه کنونی آثارشان مشاهده میشود یکی دوست محمد هرویست که در سال ۹۶۸ قرآن موزه قم را تهیه کرده

(شماره ۹۱) و در هر صفحه آن دو سطر بخط نسخ جلی بزر و بقیه بقلم ریز تر و با مرکب سیاه نوشته و آنرا میتوان نمونه از سبک تازه‌ئی دانست که در آغاز زمان صفویه مورد توجه قرار گرفته و بدو قلم ریز و درشت تحریر میشده است دوست محمد بنا بگفته مؤلف گلستان هنر شاگرد مولانا قاسم شادیشاه (وفات ۹۰۵) بوده و نخستین مصحف را بخط نستعلیق با تمام رسانیده است که مع التأسف از بین رفته ولی اندیشه او را باید در تاریخ خط قرآن حفظ کرد. دوست محمد بسیار مورد محبت و لطف شاه طهماسب بوده است و سبک خط او بسبب حروف گوشه دار منظره خاصی داشته. دیگر از اساتید زمان صفویه عبدالقادر الحسینی (در حدود ۹۹۰) (شماره ۹۵) و عبدالخالق بن حبیب الله هروی (قرآن ۹۸۶) (شماره ۹۴) و علاءالدین بن شمس الدین بن محمد الحافظ تبریزی (قرآن ۹۶۴) (شماره ۹۲) که نباید او را با علاءالدین محمد قمی اشتباه نمود و در سال ۹۸۰ نیز قرآن دیگری را پیمان رسانیده است که از مقایسه این دو نمونه که در فاصله ۱۶ سال نوشته شده بسهولت میتوان بوضع پیشرفت خط این استاد در طی زمان پی برد.

بالاخره دو قرآن مهم یکی متعلق به بقعه شیخ صفی الدین و دیگری از طرف موزه قم بتهران ارسال شده بامضاء شمس الدین عبدالله میباشد و از عجایب اینست که در تاریخ هر دو آنها دست برده شده و اگر در نسخه موزه تهران فقط به تبدیل ۹ به پنج اکتفا رفته و در نتیجه دقت میتوان شماره اصلی تاریخ را باز شناخت (۹۸۹) بر روی قرآن موزه قم بجز رقم ۲ چیزی بجا نمانده است که ظاهرا آن نیز بقایای سنه ۱۰۰۲ بوده است.

از اساتید نامی زمان شاه عباس کبیر علیرضا عباسی و محمد رضا امامی میباشند که کتیبه های روی کاشی اطراف صحن کهنه در مشهد و نوشته های روی ابنیه بزرگ اصفهان بیشتر اثر دست ایشان است همچنین از علیرضا کتیبه زرین معجز مرقد مطهر حضرت رضا ع و کتیبه درشت دور گنبد زرین مشهد و یک نسخه قرآن بزرگ متعلق بموزه آستان قدس رضوی باقی مانده است .

در اصفهان مدتهای مدید پس از دوران صفویه همان سبک اساتید پیش ادامه یافته و ابتکاریکه بتوان آنرا معرف شخصیت هنرمندان آن زمان دانست بیشتر مربوط بطرز ترکیب حروف بوده است . در صورتیکه از پایان قرن یازدهم در شیراز نهضت تازهئی در تکمیل شیوه خط در بین اساتید مشهور شیراز بروز کرده و نام هنرمندانی مانند محمد رضا شیرازی (قرآن ۱۰۹۴) (شماره ۱۱۴) حسین کاررونی (قرآن ۱۱۰۵) (شماره ۱۱۸) و احمد نیریزی (قرآن ۱۱۱۷) (شماره ۱۲۲) در تاریخ خط پایدار مانده است و بعضی مانند نصیر کاتب شیرازی اصلاً در اصفهان بوده اما بین رویه این اساتید جهات مشابهتی وجود دارد که آنرا باید ناشی از سبک مخصوص شیراز دانست و شاید شیوه محمد رضا را بتوان در آغاز این فصل مورد بررسی قرار داد ولی بطور کلی علائم و مشخصات شیوه این استاد در قرآنها بعد از او نیز مشاهده میشود

احمد نیریزی شمس الدین محمد از مشهورترین اساتید خط نسخ پس از زمان صفویه است که در شیراز پرورش یافته و شمار معتناهی از آثارش باقی مانده و بسیاری از قرآنها و ادعیه منسوب باو فاقد مزایای خط استاد

میباشد دو نسخه از او امروز در نمایشگاه تهران ملاحظه میشود یکی متعلق بکتابخانه ملی است که تاریخ تحریر آن در بالا گفته شد و دیگری در سال ۱۱۴۱ با تمام رسیده است و از حیث شیوه خط میتوان آنرا همردیف آثار یاقوت دانست و ظاهراً نیریزی سبک یاقوت را تقلید مینموده و این قرآن را بشیوه او نوشته است. (شماره ۱۲۶)

اما درخشندگی مکتب شیراز او اواسط قرن سیزدهم مقارن با بهترین زمان کار وصال و فرزندانش بوده است که پدر و پسر همه صاحب قریحه بوده و چنانکه در پایان یکی از قرآنها خوانده میشود فنون خوش نویسی و نقاشی را بمیراث درخاندان خود گذارده است.

نام وصال میرزا محمد شفیع بوده که خود را بکاتب الاهی ملقب ساخته و مخصوصاً در نوشتن قرآن دست داشته است. در آخر قرآنی که در سال ۱۲۶۰ (کتابخانه سلطنتی) پایان رسانیده نوشته «ذک کتاب الثامن الستون» یعنی تا آنوقت ۶۸ قرآن بدست او تهیه گردیده بود و از طرف دیگر در سال ۱۲۶۵ احمد پسر وصال زمان وفات پدرش را در پایان قرآن دیگری متعلق بکتابخانه ملی که در سال ۱۲۵۹ وصال آنرا نوشته است در سال ۱۲۶۴ تعیین کرده بنابراین احتمال میرود که قرآن کتابخانه سلطنتی آخرین قرآن کار استاد نباشد ولی بطور مسلم این قرآن بزرگترین شاهکاریست که از او باقی مانده است. (شماره ۱۴۰)

این قرآن نفیس خود مجموعه ایست که هر یک از زادگان وصال در تزئین و تکمیل آن کوشیده و چنانکه در پایان آن گفته شده است میراث پدری و ذوق فطری خود را بمنضه ثبوت رسانیده اند.

خط نستعلیق - با وصف علاقه مندی خوش نویسان زمان تیموری و صفوی شیوه تازه‌ئی که در آغاز قرن نهم هجری در خراسان مرسوم گردیده بود نظر با احترام کتاب آسمانی متن آنرا بهمان خط نسخ تهیه کرده و شیوه نستعلیق را بمتون فارسی اختصاص داده بودند.

ازینرو ترجمه قرآن و فال نامه یا تفسیر و حواشی آن بخط نستعلیق نوشته میشد ولی تا پایان قرن یازدهم هنوز جنبه صنعتی خط نستعلیق در قبال متن قرآن ناچیز بنظر میرسد.

در نمایشگاه کنونی چند قرآن ترجمه و تفسیر دار دیده میشود که در دوران قاجاریه تهیه شده و از حیث خط نستعلیق نیز حائز اهمیت میباشد خاصه آنکه بیشتر بهمکاری دو یاسه استاد مختلف تهیه گردیده و از این حیث نسبت بنمونه های زمان صفوی رجحان دارد مانند قرآن وصال متعلق بکتابخانه سلطنتی (۱۲۶۰ هجری) که ترجمه آنرا بخط نستعلیق بامر کب قرمز محمود ملقب بحکیم در سال ۱۲۶۲ نوشته و حواشی آن بشیوه طغرا اثر ابوالقاسم پسر وصال است (شماره ۱۴۴) (تصویر ۱۵) دیگر قرآن نفیسی است که بنام ناصرالدین شاه تهیه شده و ترجمه آنرا میر علی شیرازی در شعبان سنه ۱۲۷۷ بخط خوش نستعلیق نوشته است (شماره ۱۴۵) تصویر. اما زیباترین نمونه این خط در نمایشگاه کنونی ترجمه قرانیت که بزبان فارسی بدون متن عربی بقلم نیم دانگ در نهایت دقت و استادی نوشته شده (شماره ۱۳۷) و چنانکه در پایان آن خوانده میشود این قرآن فارسی را محمد حسین شیرازی بدستور ناصرالدین شاه در سال ۱۲۹۰ بخط نستعلیق تهیه نموده است. (تصویر ۱۷).

د - قرآن در تاریخ تذهیب

علائم مختلفی که بر روی قرآنهاى قدیمی دیده میشود بیشتر بمناسبت احترام این کتاب آسمانى بوجود آمده و مسلمین نیز مانند رومیان و ساسانیان نقش زرین را مقدس می‌شمردند. در قرون وسطی بطور کلی رنگ زرین ارتباط خاصی با آسمان داشته و گذشته از کتب دینی نامه‌های برخی از سلاطین قدیم را نیز بر روسیم مینوشتند.

اما در تذهیب قرآن نخست بمنظور تعیین سر سوره ها و جزوات و محل سجود و غیره آنرا زر اندود کرده و پس از تکمیل خط نقاط روی حروف و علائم پایان آیات را نیز بر زر مینوشتند. بطور کلی روایات متعدد در اکران و احترام از تذهیب قرآن و بر زر نوشتن آن نقل شده است^(۱) ولى از طرف دیگر آرایش کتاب آسمانى بزعم برخی از پیشوایان اسلام مطلوب بوده و موجب جلوه آن گردیده است این عبارت را از حضرت رسول (ص) روایت میکنند. ان الله يحب اذا عمل العبد عملا ان يحكمه.

بنا بگفته ابن الندیم در زمان خلافت ولید بن عبدالملک خوش نویسی بنام سعد در مسجد پیغمبر (ص) در مدینه یکی از سوره های قرآن را با قلم درشت بر زر نوشته بود که مورد پسند خلیفه واقع گردیده و دستور داد تا قرآنی بر زر بنویسند بنا بر این زر اندود ساختن قرآن در قرون اولیه اسلام مرسوم بوده و آنرا باید تابع رسومی دانست که از تقلید کتب دینی مسیحیون و ایرانیان حاصل شده است.

(۱) کتاب المصاحف ص ۲-۱۵۰.

برخی از دانشمندان تغییراتی را که در شکل اوراق قرآن بمرور دست داده و آنرا از قطع مستطیل افقی بصورت مستطیل عمودی رسانیده ناشی از تأثیر ذوق رومیان دانسته و وضع آرایش سرلوح قرآن را بالواح مخصوص رومی **تابولا اناتا** که در یک یا دو سمت دارای گوشه بوده قابل مقایسه شمرده اند حقیقت امر اینست که الواح نامبرده در زمان سلطنت رومیان در مصر برای آرایش کتابهای مصری بکار رفته و جای شکفتنی نیست که پس از ظهور دین اسلام هم مصریان قرآن را بهمان سبک تهیه کرده باشند^(۱) چنانکه بین دو نوع آرایش کتاب قبطی که بنام **کلاووس** و **اریکو لوس** در تاریخ تذهیب شناخته شده زینت سر سوره قرآن و ترنجهای اطراف متن آن مشابهت زیاد وجود دارد.^(۲)

اما در برابر نفوذ ذوق رومیان یا هنر مندانی که با تمدن ساحل دریای مدیترانه آشنائی داشته اند سهم ایرانیان نیز در پرورش افکار تزئینی مسلمین ناچیز نبوده است و شاید یکی از مهمترین مراکز تمدن عرب در صدر اسلام و پیش از تأسیس شهر بغداد (کوفه) بوده که در تاریخ بمناسبت مربوط بودن با تمدن ساسانی اهمیت خاصی یافته است و از قرار معلوم ایرانیان و مخصوصاً پیروان دین مانوی پس از قبول اسلام در آن شهر گرد آمده و احساسات ملی خود را بصورت تعصبات دینی ابراز مینمودند مثلاً قرآن را

(۱) E. Herzfeld "Die Tabula ansata in der Islami-schen epigraphie und ornamentik" Der Islam 1916. /s192.

(۲) Arnold T. Grohmann .A. The Islamic Book, 1929. P. 24.

بنا بمعتقدات و تصورات پیشین خود تعبیر مینمودند و بعناوین مختلف از نمایش نور و ظلمت استفاده های گوناگون میکردند و بهمین مناسبت بوده که نظریات شخصی ایشان گاهی بنیان دین را متزلزل ساخته و با وجود جلوگیری پیشوایان اسلام عقاید ایشان در میان مسلمین انتشار یافته است. چنانکه میدانیم کتاب مانی دارای تصاویر زیبایی بوده که مطالب را در پیش چشم خوانندگان مجسم میساخته و پس از او پیروان این دین نیز در تذهیب و نقاشی کتاب آسمانی خود سعی زیاد ابراز کرده اند چنانکه در ضمن کاوشهای علمی تورفان صفحات مختلفی بدست آمده که دارای متن و حاشیه بوده و بشاخ و برگ پیچ و خم دار یا تصاویر اشخاصی در لباس مخصوص عبادت یا در حال نواختن سازهای مقدس زینت یافته است نکته قابل توجه در کتب مانوی سبک ترکیب خط بانقش است که عینا در دوران اسلامی مراعات میشود و همچنین برزوی یکی از نسخ مانوی دیده شده که عنوان درشت تر از متن برنگ درخشان زرین در میان ترنج کشیده با شاخه و برگ تزیینی نموده شده است.

بنابر این احتمال قریب یقین میرود که اصول فن تذهیب قرآن بدست شیعیان کوفه که همان پیروان دین مانوی بوده اند انتشار یافته است^(۱).
با اینحال نقوش تزیینی که از قرون دوم و سوم هجری بر روی ظروف و سنگ و کج باقیمانده هیچوقت در ظرافت و ترکیب با گلبرگهای مانوی قابل مقایسه نبوده و نمیتوان آنها را زاده اندیشه هنرمندان مانوی دانست

(۱) Massignon, L. "The Transformation of Persian iconography".
Survey of Persian Art, vol. II, p. 1928-36.

و اگر برخی از نقوش ساسانی مانند تصویر آتشکده یا گل لاله پرپر در روی قرآن (موزه آستان قدس رضوی و نمایشگاه کنونی تهران) مشاهده میشود آنها را نباید گواه کار مانویون در دوران اسلامی شمرد بلکه باید اذعان داشت که در مراکز مهم تمدن عرب عناصر مختلف بیگانه دست بهم داده و در پیشرفت سبکهای صنعتی در صدر اسلام باهم همکاری نموده‌اند. حتی در اوایل زمان بنی عباس نقاشان چینی هم ببغداد و کوفه آمده و در مدت توقف خود ناچار آثاری در آنجا باقی گذارده‌اند که در تاریخ روابط نقاشی مسلمین با خاور دور قابل ذکر میباشد^(۱).

طرز آرایش قرآنهای کوفی قدیم بالنسبه يك نواخت بوده است و بیشتر دارای دو صفحه عنوان بانقش هندسی و در کنار سر سوره يك گل درشت تزینی و چند تریج كوچك در محل جزوات میباشد اما تا پیش از قرون سوم هجری که هنوز طلعیه نهضت ملی در صنایع اسلامی ایران بروز نکرده در تزین قرآن نیز ایرانیان ذوق و سلیقه فطری خود را بکار برنده و نظر با احترام دینی قرآن همان اسلوب عربی آنرا مدت‌ها حفظ کرده اند و چنانکه گفتیم بعضی از خاطرات ساسانی نیز اختصاص با ایران نداشته و نظایر آن در سراسر کشورهای اسلامی که پیش از ظهور اسلام با ایران سر و کار داشته دیده میشود.

اگر چه امروز از قرآنهای نفیسی که هر سال سلطان ابراهیم بن مسعود غزنوی پیاپی رسانیده و بمکه میفرستاد چیزی بجا نمانده است

(۱) P. Pelliot, Des artistes chinois à la capitale abbasside en 751-762, T'oung Pas, XXVI (1928), pp. 110-13.

و از کتابخانه های مهمی که به عضدالدوله دیلمی (۳۳۸ - ۳۷۲) و به شاپور بن اردشیر وزیر بهاء الدوله (۳۸۰ - ۴۰۴) نسبت داده شده بجز نامی در تواریخ باقی نمانده است ولی بهترین گواه پیشرفت فن نقاشی در زمان سلطنت سامانیان و غزنویان آثار است که در ضمن کاوشهای اخیر بدست آمده و در موزه ایران باستان نگاهداری میشود. نقوش تزیینی که بر روی ظروف سفالین نوع نیشابور مشاهده میشود برای آرایش کتاب نیز مناسب بوده و از روی آن بخوبی میتوان به سبک تذهیب قرآنیهای آن زمان پی برد.

در آنوقت در خراسان بزرگترین مکتب های تذهیب و خوش نویسی کشور قرار داشته چنانکه ابوالقاسم سعید بن ابراهیم بن عالم بن ابراهیم بن صالح که در جمادی الاولی سال ۴۲۷ نسخه قرآن نفیس موزه بریتانیا را بپایان رسانیده در پایان کار خود تصریح میکند که فن خوش نویسی و تذهیب را در دامغان و نیشابور آموخته است.

همچنین از اساتید زبر دست تذهیب عبدالرحمن بن محمد دامغانی بوده که در سال ۴۷۳ قرآن زیبای موزه استان قدس رضوی را امضاء نموده است و رویهمرفته تا پیش از زمان سلطنت ایلخانیان هر خوش نویسی از فن تذهیب نیز کم و بیش سررشته داشته و نام ابن بواب و عثمان بن وراق مشهور است از کارهای استاد اخیر سه جزو قرآنیست که بین موزه تهران و مشهد تقسیم میشود (شماره ۲۵) سبک کار عثمان وراق را میتوان بسبب درخشندگی طرح هائیکه با مرکب سفید روی زمینه زرین ترسیم کرده بسهوات بخاطر سپرد و ملاحظه نمود که در صفحات سر لوح ترنج های کنار صفحه توسط کوشه هائی بخاشیه باریک متن اتصال یافته و در میان سر لوح بجای

خانه های هندسی چهارنیم هلال ماه در اطراف دایره نموده شده یا شاخ و برگهای نیزه شکل سر برگشته بدور محوری در جهت مخالف هم پیچیده که گلبرگهای سلجوقی را در مساجد قزوین و اصفهان و اردستان بیاد میآورد. (تصویر ۳).

گرچه نام مذهب قرآن مهمی که در ضمن آن تفسیر سوره آبادی در حدود سال ۵۸۴ در چهار جلد نوشته شده تعیین نگردیده است ولی محل تهیه آنرا با احتمال قوی میتوان در خراسان دانست چرا که برای یکی از سلاطین غور تهیه شده و در زمان ابوالفتح محمد بن سام در سال ۶۵۴ بر مزار شیخ احمد جامی وقف گردیده است.

این قرآن را میتوان از لحاظ تذهیب بهترین نمونه فنی تزیین زمان سلاجقه دانست که با قرآن محمد بن الحسین الکاتب کرمانی (۵۵۹) متعاقبآموزه متروپلین قابل مقایسه میباشد صفحات مذهب آن بشمار و هر کدام بنوبه خود جالب دقت و تحسین است (تصویر ۴ و ۱۸).

در سر لوحه آن طرحهای هندسی با گره های مرتب تلفیق شده و در حواشی قرآن اشکال زیبایی از ترکیب شاخ و برگهای بهم پیچیده بوجود آمده که اختلاف رنگ آنها روی زمینه زر بر جلوه نقش بسیار افزوده است همین ترکیب خطوط مستوی و هلالی شکسته است که بعد ها در قرن هفتم متداول میگردد ولی در این زمانی هنوز گلبرگهای منقسم دو تائی باشاخه های نازک مار پیچی عنصر اصلی آنرا تشکیل میدهد و یکی از تازه گیها نقش این قرآن ترکیب زیبایی است که از چهار هلال دو تائی گلبرگ

بدور گل ستاره شکل کوچکی حاصل گردیده و با وجود قدمت زمان آن اندیشه اصلی شمشه را در بر دارد .

سرهرسوره حاوی نوشته کوفی است در میان شاخ نازک بهم پیچیده گل های پرپر که انتهای آنها برگشته و با زیبا ترین گلبرگ های سلجوقی بر روی ابنیه و کاشی و ظروف فلزی برابری میکند .

دور نوشته متن در صفحات اول هر مجلد برنگ قرمز روشن محدود شده و گلهای درشت دو برگی از پشت حروف روئیده گوئی فقط خط فرعی آنها را قطع کرده است چنانکه میدانیم در زمان سلجوقیان گاهی شاخ و برگهای تزئینی در ضمن امتداد حروف حرکت نویسی را بوجود آورده و در پاره مورد مانند نوشته روی پیشانی محراب امامزاده کرار بزون (۵۲۸) که اکنون در موزه ایران باستان مشاهده میشود شاخ و برگ کلمات در سطر سوم از سطح سطر اول نیز میگذرد و چنین ترکیبی در تاریخ تزئین خط کمتر سابقه شده است .

در پایان جلد هفتم قرآن حاوی ترجمه تفسیر طبری نام مذهب و تاریخ تذهیب آن پس از امضاء کاتب خوانده میشود (تصویر ۶) .

« فرغ من تذهیب هذه المصحف وتنقیشه ضحوة يوم السبت العاشر من شهر الله الاصم رجب من ثمان وستمائنه العبد المذنب الراجی الی رحمة الله و غفرانه احمد بن ابی نصر بن ابی العمر بن عتیق (شماره ۴۱) تاریخ تحریر قرآن ربیع الاول سال ۱۰۶ است و پس از دو سال و سه ماه تذهیب آن با تمام رسیده .

شیوه کار احمد عتیق را میتوان بجهانی با رویه مکتب خراسان

منطبق نمود و از مقایسه آن با نسخه دیگری که از همین تفسیر در کتابخانه ملی پاریس دیده میشود و بدستور ربیب الدین ابوالقاسم هارون بن علی بن ظفر دندان وزیر اتابک ازبک (۶۰۷-۶۱۰)^(۱) در آذربایجان تهیه شده نکات زیر را استنباط کرد.

۱ - در طرح سرلوح قرآن احمد عتیق خطوط مستقیم باهلالهای شکسته با آزادی کامل با یکدیگر تلفیق شده و از ترکیب آنها اشکال تازه‌ئی بوجود آمده است که حالت یک نواخت متن زرین را کاملاً از بین برده است. در صورتیکه در مکتب تبریز نقشی که از تقسیمات درونی دایره بدست آمده شامل خطوط باریکی است که در منظره سرلوح تصرف مهمی نمینماید (تصویر ۱۹).

مثلاً ترنج واقع در حاشیه قرآن کتابخانه ربیب الدین بسبک زمان سلجوقی ترسیم شده و بر روی دو گلبرگ درشت قرار گرفته است ولی در مکتب خراسان بجای ترنج گل تزیینی زیبائی از ترکیب دوشاخ و برگ بهم پیچیده که یکی با گلبرگ‌های منطبق بدو طرف شکفته و دیگری با شاخه نازک در میان آن بحرکت آمده است.

۲ - در کتیبه عنوان و سرسوره‌های کار احمد عتیق عناصر تازه بسیار

(۱) در تحت شماره ۱۶۰ ضمیمه نسخ فارسی در کتابخانه ملی پاریس است و نمونه از تذهیب آنرا میتوان در کتابهای زیر مشاهده نمود:

E. Blochet, Les enluminures des manuscrits Orientaux, Paris 1926, pl. 97

M. Bahrami, Recherches sur les Carreaux de revêtement lustré, Paris 1937 fig. 7.

است و گلبرگهای تزئینی که متن نوشته کوفی را تشکیل میدهد نماینده سبک قرن هفتم هجریست در صورتیکه در قرآن کتابخانه ملی پاریس شاخ و برگهای باریک با گلپای پر پرویزهای شکل بهمان شکل معمول زمان سلجوقی عیناً بکار برده شده است .

۳ - این دو قرآن هر دو از حیث تذهیب دارای طرحهای زیبایی میباشند که در حاشیه آنها بر تریج های معمولی قرن ششم افزوده شده . با این اختلاف که در نمونه تهران ابتکار سازنده بمراتب بیشتر از نمونه پاریس است خاصه در طرز آرایش نوشته که در حاشیه آنها مشاعده میشود . یکی (قرآن تهران) بخط کوفی با دنباله حروف بهم چسبیده که در سمت بالا بشاخ و برگ های کوچکی زینت یافته و با نوشته های کوفی تزئینی مخصوص ساختمان های آجری خراسان در قرن پنجم و ششم قابل مقایسه میباشد و دیگری (قرآن پاریس) دارای حاشیه پهنی است که در میان آن بخط نسخ از آیات قرآن نوشته شده و گلبرگهای سربرگشته باشاخه های نازک آراسته است .

۴ - از حیث رنگ نیز در مکتب تبریز جلوه زمینه زرین زمان سلجوقی بیش از نمونه ساخت خراسان حفظ شده است .

یکی از سرلوحه های قرآن اخیر دارای تریج مدور است که در اطراف گلبرگهای دورنگی شبیه بغنچه گل زینت یافته و گلبرگ دیگری اطراف آنرا گرفته است (تصویر ۲۰) .

از ترکیب رنگ آنها نقش زیبایی بوجود آمده که بعدها تکمیل شده

و در قرن هشتم بسیار متداول میگردد از طرف دیگر سر لوح قرآن کتابخانه پاریس را میتوان بانسخه که از شاه چراغ شیراز بتهران آورده شده مقایسه کرد و مشاهده نمود که تا سال ۶۱۹ زمان انجام آن بدست محمد بن مسعود بن ابی سعد ابهری همان شیوه مکتب تبریز در سمت باختر کشور حفظ شده است.

دوران ایلخانیان - یاقوت مستعصمی که ظاهراً پس از تسخیر بغداد مدتی در آنجا بسر برده از هنر مندانیست که فن تذهیب را بر خط خوش افزوده و شاهکار بی نظیر او همان قرآنی است که در سال ۶۸۸ در بغداد بپایان رسانیده است و امروز در کتابخانه پاریس نگاهداری میشود.

در سرلوحه این قرآن طرح هندسی از ترکیب لوزی و چهار گوشهای بهم پیوسته حاصل گردیده و در میان خانه آت کلههای تزئینی نموده شده است.

پس از انقراض خلافت بنی عباس و برقراری ایلخانیان در مراغه و در تبریز توجه خاصی نسبت بتهیه کتاب و خاصه قرآن معطوف گردید که در پیشرفت فن تذهیب بسیار موثر بوده است و از حسن اتفاق در آغاز قرن هشتم بسعی خواجه رشیدالدین بنگاه علمی بزرگی بنام ربع رشیدی در نزدیکی شهر تبریز تأسیس شده بود که در آنجا شماره معتنابهی از خوش نویسان و مذهبین و مجلدگران باستنساخ و آرایش کتب پرداخته و نقاشی از خود بیادگار گذارده بودند. امروز چندین قرآن در کتابخانههای مختلف دنیا دیده میشود که همه در زمان سلطنت الجایتو خدابنده تهیه شده و کهنهترین قرآنی که از آنوقت تا کنون شناخته شده نسخه ایست که از بقعه

شیخ صفی بتهران انتقال یافته و در سال ۷۰۴ نوشته شده و در سال ۷۰۶
پایان رسیده است شماره های (۵۱ و ۵۴).

نام مذهب این قرآن محمد بن ایپک است و شیوه کار او بهترین
نمونه سبک سازندگان ربع رشیدی در آغاز قرن هشتم محسوب میشود
(تصویر ۲۱).

مکتب تبریز ناچار از تجربیات اساتید بغداد و خراسان استفاده
کرده و به تشویق زمامداران وقت موجبات ظهور یکی از بهترین ادوار
درخشان فن نقاشی و آرایش کتاب در آنجا فراهم گردیده بود.

از تازه گیهای این زمان قطع بزرگ کتاب است که مخصوصاً
مورد توجه سرپرستان ربع رشیدی بوده است و تا کنون کتابی بزرگتر
از مجموع رشیدی کمتر دیده شده است اما قطع جدید قرآن در وضع طرح
سراوح آن نیز مؤثر بوده است و ضمناً وسیله خوبی برای نمایش نقوش
چند ضلعی های هندسی و بهم پیوسته مانند ردیف لوزی و شش گوش
و هشت گوش و ستاره و غیره بدست سازنده داده است.

جلوه کار محمد بن ایپک و سایر مذهبین همزمان او بیشتر بسبب
ترکیب رنگهای خوش نما مانند قرمز و لاجورد و زر بوده که از این رو باید
زمان ایلخانیان را سر مشق رنگ آمیزی در تاریخ تذهیب کشور دانست
و هم ردیف قرآن موزه تهران قرآن بزرگ است که در سال ۷۱۳ عبداللہ بن
محمد بن محمود همدانی برای الجایتو خدا بنده نوشته و در کتابخانه
خدیوی مصر نگاهداری میشود. شمشه و ستاره های آبی رنگ و همچنین
گلپای پرپر کوچک از مشخصات تذهیب این زمان میباشد و در قرآن موزه
تهران اشکال هشت گوش یا ستاره های ۱۲ پره بصورت مرکب یا مجزی

از هم در سر لوح‌ها نموده شده است و سر سوره‌های آن بالنسبه پهن و دارای نوشته کوفی میباشد که روی زمینه لاجوردی با شاخ و برگ درشت قرار گرفته و در دو طرف سر سوره نقش هندسی از ترکیب گره‌های بهم تابیده حاصل شده است.

شبهه این گونه نقش در آغاز قرن هشتم عیناً بر روی ظروف مفرغی با سیم و زر کوبیده شده یا روی سنگ و گچ و غیره نموده اند که آنرا در تاریخ تذهیب علامت مشخص زمان سلطان محمد خدابنده میدانند.

بجای تزیین‌های گرد در حواشی قرآن نیز گاهی نقش تزیینی مرکب از دو طرح بهم پیچیده «اسلیمی» دیده میشود که از حیث ترکیب و رنگ بسیار جالب توجه میباشد. و بطور کلی گل‌های پُرپر از نوع «لوتوس» و ردیف آویز گلبرگ‌های دوتائی شبهه به «گیر لاند» در قرآن موزه تهران کمتر بکار رفته و نباید تصور نمود که در زمان سلطان محمد تنها همین سبک تذهیب مرسوم بوده است بلکه با وجود مهارت محمد بن ابی‌بک کار اوسمبب شکست رونق و اعتبار نقاشان مشهور زمان سلطان محمد نگردیده که سر دسته ایشان علی‌التحقیق غنیف‌الدین ابوالبرکات محمد بن منصور بن محمد بومویه کاشی بوده است و این استاد همانست که در سال ۷۱۰ بکامک محمود بن محمد الامین بغدادی یکی از سه نسخه مشهور مجموعه رشیدیه را تذهیب نموده است (کتابخانه پاریس تحت شماره ۲۳۲۵ نسخ عرب) (۱).

(۱) عکس سر لوح این کتاب را مرحوم بلاشه در کتابی که بیشتر نام آن برده شد انتشار داده Blochet. op. cité, pl. XCIX و یکی از عناوین آنرا میتوان در کتاب مؤلف راجع بکاشیهای زرین نام ایران (تصویر ۱۵) مشاهده نمود.

در کشور پهناور ایلخانی هنرمندان مختلفی در تذهیب و تهیه قرآن شرکت کرده اند که برخی از ایشان در خارج از ایران میزیسته اند و آثارشان باقی مانده است و از مقایسه آنها با کار اساتید ایرانی بهتر میتوانیم بذوق و مهارت هم میهنان خودمان پی ببریم. از آنجمله جزوه بیست و هشتم قرآنی است که به قلم نسخ بزر نوشته شده و در پایان آن خوانده میشود. کتبه هذا الجزء المبارك مع الذین قبله بمدینه الموصول (شماره ۵۰) این جزو را موقتاً از ماهان از بقعه شاه نعمت الله ولی تهران آورده اند و برخی از جزوات دیگر آن در خارج از کشور - نگهداری میشود که از همه مهمتر اجزاء ۲ و ۲۱ است (در موزه صنایع اسلامی ترکی در اسلامبول بوده) و جزء ۲۵ آن (در موزه بریتانیا میباشد) که بنام سلطان محمد الجایتو و وزیران او رشیدالدین و سعدالدین در سال ۷۱۰ بدست علی بن محمد بن زید بن محمد بن محمد بن عبد الله العلوی الحسینی نوشته شده است^(۱)

رو به مرفته پیشرفت کلی فن نقاشی در زمان الجایتو و پسرش ابوسعید بهادر خان در تذهیب قرآن نیز مؤثر بوده است و آثار آن مخصوصاً در رنگ آمیزی طرحهای هندسی بخوبی مشهود میباشد مثلاً از ترکیب الوان مختلف يك رنگ مانند آبی و قرمز و نسبت آنها بهم اسلوب تازه‌ئی در آرایش سرلوحها بدست آمده بود که در تاریخ تذهیب تازگی داشته است همچنین در متن کتیبه بجای گلبرگهای تزیینی سلجوقی شاخ و برگ گلدار

(۱) جزویکه در نایشگاه دیده میشود ناقص مانده و نام سلطان بر روی

ورق اول جزوات دیگر خوانده میشود رجوع شود به A. Sakissian
Miniature Persane, Paris 1924 fig. 32

طبیعی مرسوم میگردد که ظاهراً کهنه ترین نمونه آن بدست عفیف الدین محمدکاشی در کتاب مجموعه رشیدیہ ساخته شده و شبیه آن در سرسوره های قرآن بزرگ موزه تهران نیز که در سال ۷۲۸ با تمام رسیده ملاحظه میشود (شماره ۵۵).

دوران تیموری - شیوه تازه ای که در دوران ایلخانیان در آذربایجان معمول شده بود نخست در نیمه دوم قرن هشتم در سمت جنوب کشور آثار آن دوباره آشکار میشود و از حسن اتفاق در میان گبر و دارهای بی دربی سیاسی که اوضاع کشور را در شمال مختل نموده بود فرمانداری فارس چندی بنام مردان هنر پروری مانند شیخ ابواسحق اینجو (۷۵۸-۷۴۴) و پس از وی شاه شجاع از خاندان آل مظفر اصابت نموده بود که هر دو در توسعه و رونق فن آرایش کتاب توجه داشته اند.

در شیوه استادان شیراز پیش از زمان سلطنت ابراهیم سلطانی عناصر تزئینی مختلفی دیده میشود که بر خاطرات گذشته بغداد و تبریز افزوده شده و بر درخشندگی و جلوه کار این مکتب گواهی میدهد از مشخصات آن رنگهای فرحناک و گاهای درشت زیبایی است که روی زمینه سبزی قرمز نموده شده و مدتها در تاریخ تذهیب کتاب بلکه در تزئین پارچه های زربفت مورد استفاده واقع شده و تا زمان صفویه پایدار بوده است.

زیبا ترین نمونه کار این مکتب در اواسط قرن هشتم دو جزو قرآنیست که استاد یحیی معروف به جمال الصوفی در جمادی الاول سنه ۷۴۶ در شیراز نوشته و تاشی خاتون آنرا بر مزار امامزاده احمد بن

موسی الرضا (۴) وقف کرده است (شماره ۶۱) تذهیب این دو مجلد بسیار زیبا و جالب توجه میباشد .

از حیث شیوه کار میتوان آن را در ردیف شاهنامه های مشهور که دارای متن قرمز رنگ میباشد محسوب داشت چرا که نوشته زرین این قرآن نیز در صفحات اول دارای همان زمینه قرمز بوده و ازینرو با کار های معروف نقاشان شیراز در قرن هشتم هجری قابل مقایسه میباشد مانند شاهنامه که در رمضان ۷۴۱ برای خواجه قوام الدین ساخته شده است . در کتیبه های بالا و پائین صفحه قرآن شیراز دو ترنج کنگره دار درشتی مشاهده میشود که بگلهای پُر پر الوان آرایش یافته و سبک ترینی مکتب تبریز را بیاد میاورد در صورتیکه در دستون طرفین شاخه گلهای سرخ و قرنفل با حرکت متناسبی روی زمینه سبز رنگ بجلوه آمده که بر ذوق سرشار سازنده و توجه کامل او نسبت برنگ آمیزی طبیعت گواهی میدهد (تصویر ۲۲) .

این شاهکار نقاشی نه تنها از احاطه مقام تاریخی در فن تذهیب حائز اهمیت است بلکه بمناسبت حسن انتخاب رنگها نیز در فن تزئینی کشور کمتر نظیر آن دیده شده و نام مذهب آن که در ترنج کوچکی نوشته شده « حمزه بن محمد العلوی » در جای دیگر بدست نیامده و از آثار او هنوز بجز همین نمونه چیزی شناخته نگردیده است .

در نیمه دوم قرن هشتم اسلوب مکتب شیراز در سراسر کشور رواج یافته و حتی در شیروان هم نسخه کتاب کیمیای سعادت را (موزه صنایع ترکی و اسلامی در اسلامبول) در سال ۷۸۱ بنام مال شاه هوشنگ

بهین سبک تذهیب کرده اند با اینحال در سبک تذهیب زمان تیموری نکته قابل توجه تمایل نسبت به ظرافت نقش و تجانس رنگهای مختلفی است که سیر تکامل آن با تغییرات خط همراه بوده و هر دو را باید معرف یک ذوق دانست .

از اینرو در دوران تیموری در شیراز و در هرات بسیاری از عناصر اصلی طرحهای مکتب ربع رشیدی مدارج تکامل خود را طی نموده است و جای شگفتی نیست که استادان آن زمان هنوز باشکال هندسی و ستاره یا نیم هلال متقاطع دل بستگی داشته اند .

همچنین ظرافت نقش خود سبب ایجاد الحان تازه در رنگ آمیزی گردیده است که نظایر آن بر روی نقوش همزمان روی گچ دیده میشود و بطور کلی قرآنهای دوران تیموری دارای سرلوح های منظم میباشد که رنگ لاجوردی آنها سبب امتیازشان گردیده و در حواشی آن بیشتر از ترکیب ترنجهای کنگره دار بهم پیوسته و اشکال هندسی استفاده شده است در صورتیکه در سرسوره گاهی شاخ نازک گلهای طبیعی بر روی زمینه آبی نموده شده و زمانی بدوایر و اشکال مرکب اکتفا رفته است .

دوران صفوی - کاملترین مجموعه قرآنهای مذهب این زمان همان است که بدست سلاطین و شاهزادگان بزرگ صفوی در بقعه شیخ صفی الدین در اردبیل جمع آوری شده و اکنون در موزه تهران بمعرض نمایش گذارده میشود .

چنانکه میدانیم فن آرایش کتاب خاصه در تبریز در زمان سلطنت شاه اسمعیل و شاه طهماسب و سلطان ابراهیم میرزا باوج ترقی و پیشرفت

خود رسیده بود و اساتیدی براهنمائی بهزاد و سلطان محمد نقاش دست بکار زده بودند که نام و نشان برخی از آنها در تاریخ پایدار مانده است مانند استاد یاری که امضاء او بر روی نسخه بوستان کتابخانه خدیوی مصر (۱۹۳) هر دو خوانده میشود و مولانا محمود که بنا بگفته میرزا محمد حیدر دوغلات در فن تذهیب بریاری ترجیح داشته و در کتابخانه سلطان حسین میرزا آغاز کار نموده است (۱)

ولی هیچیک باندازه استاد میرک مذهب از معاصرین خواند میر و استاد عبدالله شیرازی که در او آخر قرن دهم هجری میزیسته در زمان خود معروفیت نیافته اند. (۲)

از خصایص تذهیب قرآنهای این زمان آنست که حدود آن از دو صفحه سر لوح گذشته شامل چندین ورق میگردد و کاملترین آنها در نمایشگاه کنونی دارای هشت صفحه در آغاز و هشت صفحه در پایان است و بقیه صفحات نیز جدول بندی شده و بخطوط زر آرایش یافته است این همان قرآن بزرگی است که شمس الدین عبدالله آنرا در سال ۹۸۹ بیابان رسانیده (شماره ۹۵) و در متن نیز از ترکیب نوشته های ثلث و نسخ که بیشتر بزر و بمرکب سیاه رنگ نوشته شده استفاده مینموده اند. برخی از قرآنهای این زمان هنوز برویه دوران تیموری در آغاز کتاب دارای دو شمشه زیبائی میباشد

(۱) T, Arnold Mirza Mubammad Haydar Dughlat. «on the Herat school of painters» Bull. of The School of Orient. Studies London. 1928-30-P. 673-4

(۲) D² R. Ettinghausen Manuscript illumination, A Survey of Persian Art vol. III 1939, P. 1969.

که چند آیه در تکریم قرآن یا دعا در میان آنها نوشته شده است چون در طرح نقوش سرلوح و سرسوره‌ها از نمایش تصاویر حیوانات و انسان خودداری گردیده است از اینرو نمیتوان تذهیب قرآن را معرف کامل اندیشه های تزئینی زمان صفویه دانست بلکه باید تمام اشکال مختلفی که در حواشی و سرلوحهای کتابهای آن زمان بوجود آمده در مورد قرآن استثنا نمود.

بطور کلی منظر سرلوحهای زمان صفویه بمناسبت نقوش زراوند و آنها جلوه خاصی یافته است که گاهی با رنگ لاجوردی موازنه کرده وای بیشتر بر آن فزونی یافته است. (تصویر ۲۳)

طرح های مخصوص حاشه و متن و گوشه در این زمان زیاد متداول بوده ورشته های بنده دار نازک ابر که اصلاً از روی نقوش تزئینی ظروف چینی اقتباس گردیده است و در تمام نمونه های تزئینی بر روی پارچه و فلز و سنگ و غیره دیده شده بسیار مرسوم بوده است.

از سازندگان هنرمند آن زمان روزبهان بوده که در ربیع الاول سنه ۹۳۰ قرآنهای خط پیر محمد ثانی (۹۲۹) را تذهیب کرده است. (شماره ۸۰) در سرلوح این قرآن روی زمینه لاجوردی شاخ و برگ نازک کلهای رنگارنگ نموده شده و از ترکیب ترنج بیضی شکل با رشته ابر گره دار منظره زیبایی در کتیبه آن بوجود آمده است. بدور متن نیز نوار سیاه رنگی قرار گرفته و در زیر کتیبه دو ستون طرفین با ترنجهای بیضی بسبک تذهیبهای تیموری ساخته شده است در حاشیه این سرلوح که بخط زرین محدود گردیده دوردیف نیم ترنجهای بهم پیوسته بزرگ و لاجورد ترسیم یافته و درون آنها بشاخه های نازک کلهای الوان زینت شده است.

اگر چه در دوره صفوی بیشتر میل هنرمندان بسبک رنگ آمیزی معطوف بوده است شخصیت صنعتی ایشان و بسیاری از استادان دیگر که در قرن دهم هجری میزیسته مخصوصاً در ضمن نمایش شاخ و برگهای نازک بدور هم پیچیده و طرحهای فرعی نقش بمنصه بروز رسیده است بنا بگفته مؤلف کتاب گلستان هنر روزبهان از اهل شیراز بوده و از استادان خط نیز بشمار میرفته است .

دیگر از نمونه های قابل ذکر قرآنیست که در سال ۹۵۲ از طرف محمد همایون پادشاه هندوستان در قریه خلشک بر بقعه شیخ صفی الدین وقف شده است (شماره ۸۶) با آنکه تذهیب آن در رنگ و طرح با کار روزبهان شباهت زیاد دارد ولی در نقش ترنجها حالت هندسی بخود گرفته و حتی حرکات مستوی و شکسته شاخ های گل مانع نمایش آزاد و طبیعی آنها گردیده است و همچنین گاهی گل درشت چهار گوش با گل چهار پره ترکیب یافته است .

خط فاصل بین متن و حاشیه که بیشتر برنگ سیاه تعیین شده در طی قرن دهم از اعتبار خود نکاسته و تا سال ۹۹۲ در قرآن خط محمد بن احمد الخلیلی پایدار مانده است و از تازه گیهای این قرن بکار بردن طرحهای بیضی و مار پیچی است که در صفحات آغاز قرآن بجای سرلوح های مرتب تیموری (Tabula ausata) بکار میرفته و آیات الهی را بطرز خاصی در میان زر و زیور نمودار میساخته است چند نمونه از قرآنهاست که بدین سبک آرایش شده دارای ترنج زیبائی میباشد که در بالا و پائین بدونیم ترنج گرم خورده و اطراف آنرا نیز ترنج بزرگتری فرا گرفته است - خطوط

نازك این طرح با زر نموده شده و گلهای الوان آن بر روی زمینه زرین جلوه یافته است. (تصویر ۲۴).

در طرح حاشیه نیز گاهی ترنجهای دوره سبک تیموری بخط مستوی محدود بوده و زمانی از اینصورت بیرون آمده است و خط شکسته دور ترنجهای اطراف صفحه را تعیین مینماید. همچنین نسبت بین دور دیف نیم ترنجهای حاشیه پهن ثابت نیست و بعضی اوقات روی زمینه زر چند ترنج مجزی از هم نمودار است از نیمه دوم قرن دهم بعد در سراوح ها بیشتر دو نیم ترنج درشت طرفین صفحات آغاز کتاب کریم را زینت میدهد اما رفته رفته رنگ زیبای لاجوردی تیموری از خاطرها محو شده و در قرون بعد رنگ آبی خاصی جانشین آن میشود که بیشتر دستخوش تأثیر نقوش زرین و الوان زمان گردیده و منظر آن تغییر مییابد خاصه آنکه در بعضی از موارد خطوط اصلی نقش برنگ قرمز نموده شده و همچنین گلهای قرمز رنگ درشت از امتزاج با زر یا با الوان دیگر بالنسبه از جلوه خود کاسته است.

چون در زمان شاه عباس آقارضا و شاگردانش در اثر آشنائی بطرحهای سیاه قلم اروپائی شیوه هنرمندان تبریز را منسوخ ساخته و بجای رنگهای مختلف نمایش حرکات را بیشتر مورد توجه قرار داده بودند در تذهیب نیز دیگر کسی انتظار بازگشت اسلوب قدیم را نداشته و ذوق سلیم آن زمان طالب نقوش تزئینی ساده گردیده بود که معرف توانائی دست سازنده بوده است بهترین نمونه این سبک تازه را میتوان بر روی صفحه تذهیب درموزه ایران باستان ملاحظه کرد که بنام شاه عباس ساخته شده و طرحهای تزئینی تازه از نوع نقش قالیهای گلدان دار بافت جوشقان در حواشی قرآنها

این زمان بروز میکند که اغلب بدور شمسه نموده شده و گاهی نیز بر روی تمام اوراق قرآن دیده میشود باین سبک قرآنهاى مهمی در هندوستان و ایران ساخته میشود و شاید هیچ نمونه زیبا تر از قرآن متعلق به موزه استان قدس رضوی نباشد که هر صفحه آن بسبک خاصی زینت یافته است.

تأثیر سیاه قلم در تذهیب تا پایان زمان صفوی کاملاً مشهود است در دوران زندیه و قاجاریه طرحهای زیبائی را بوجود آورده که فقط بزر ترسیم شده و گاهی نیز برنگ سفید روی زمینه زرین نمایش یافته است یکی از کهنه ترین نمونه های این سبک قرآنیست که در سال ۱۰۷۹ هجری در شیراز تهیه شده (کتابخانه سلطنتی) و شیوه طرح آن خاطرات مکتب اصفهان را بیاد میآورد (شماره ۱۱۳) دوران قاجاریه در زمان سلطنت فتحعلیشاه نهضت تازه ئی در تمام شئون هنرهای کشور مشاهده میشود که اثرات آن در فن نقاشی و تذهیب و بافندگی بخوبی آشکار است اما این جنبش هنری ابتدا در شیراز در زمان کریم خان زند آغاز شده بود و یکی از نقاشان معروف آن زمان آقاصادق است که بسبک اروپائی آب رنگ و گواش را کار میکرده . نزدیکی شیراز بخلیج و پیشرفت کمپانیهای مختلف اروپائی در هندوستان موید روابط ایران با بنادر آن کشور گردیده بود و هنرمندان ایرانی را مستقیماً با اندیشه های هنری اروپا آشنا ساخته وای در تذهیب این تأثیر ذوق اروپائی بالنسبه ناچیز بوده است و گرچه تا قرن دوازدهم هنوز خاطرات مکتب اصفهان در شیراز پایدار مانده ولی رفته رفته در سبک رنگ آمیزی و طرح ریزی آن تغییراتی رخ میدهد که طبیعه صبح نهضت جدید را اعلام میدارد . بعضی از دانشمندان

اروپائی مانند شولتز و دکتر اتینگهازن این سبک جدید تذهیب را چندان قابل توجه ندانسته‌اند. بمنظور بررسی این موضوع در نمایشگاه کنونی تهران عمداً نمونه‌های مختلفی از مکتب شیراز و اصفهان را بمعرض نمایش گذارده و قضاوت صحت و سقم این عقیده را بعهدہ تماشا کنندگان نمایشگاه واگذار میکنیم. (تصاویر ۲۶-۲۹).

بطور کلی سرلوحهای ساخت قرن سیزدهم در پیشانی صفحه دارای نقش تزیینی است بصورت ترنج‌کنگره دار یا ابرو که در میان خانه چهار گوشه جا گرفته و بخش بالا را از متن مجزی میسازد کتیبه سر سوره در زیر آن نوشته شده و حائز اهمیت سابق نمیباشد. در حاشیه سراوح طرح تازه‌ئی از ترکیب نیم ترنج های متداخل صفوی اقتباس گردیده که بمناسبت جلوه زر اختلاف جزئی رنگ آنها بنظر ناچیز آمده و در قرآن خط نصیر شیرازی که در سال ۱۲۳۷ با تمام رسیده ترنجهای نامبرده تنها در یک امتداد و بمناسبت گاهای درشت مجزی از هم بوجود آمده است (شماره ۱۲۴).

بنابر این از مشخصات سبک تذهیب دوران جدید افراط در بکار بردن زر است که در صورت ترکیب با الوان دیگر زمینه نقش را تشکیل میدهد و جلوه منظر آن بحدیست که بیننده کمتر متوجه اختلاف الحان آن میشود و از یکطرف بجای نمایش نیم ترنجهای لاجوردی زمان صفویه تنها به ترسیم خط پیچ داری که حدود آنرا تعیین مینماید اکتفا شده و از طرف دیگر کلهای کوچک رنگا رنگ باشاخ و برگ نازک و مجزی از هم بهیچوجه از درخشندگی زر نکاسته است در اینجا شخصیت هنرمندان

شیراز کاملاً آشکار است و سبک مخصوص گل‌های کوچک که گاهی نسبت
بچند گل بزرگتر ترتیب یافته و زمانی روی زمینه نقش پراکنده شده
برای معرفی آن کفایت میکند.

شاخ‌های پیچ و خم دار گل‌های تزیینی صفوی بالنسبه از میان رفته
و بجای آن در حاشیه باریک قرآن خط محمد حسین کازرونی که در سال
۱۱۰۵ نوشته شده بونه گل پیچی با حرکت طبیعی نمودار است.
(شماره ۱۱۸) (تصویر ۲۵).

بر روی بعضی از تصاویر کار شیراز یا پارچه‌های زربفت قرن دوازدهم
شبهه همین گل‌های کوچک مجزی از هم مشاهده میشود که آنرا میتوان
معرف شیوه آن زمان دانست.

با اینکه در قرن سیزدهم بسیاری از خوش نویسان از فن تذهیب
اطلاع کافی نداشته و نقش و نگار کارشان بدست دیگران تهیه میشده است
در خاندان میرزا شفیع شیرازی ملقب بوصول (۱۱۹۲ - ۱۲۶۴)
چند نفر از هنرمندان عالیقدر بوجود آمده که نام وصال را تا پایان این
قرن سر بلند ساخته اند و یکی از کارهای ممتاز نواده وصال معروف
بوقار که در سال ۱۲۷۴ انجام یافته در نمایشگاه کنونی مشاهده میشود
(شماره ۱۴۴) (تصویر ۲۹).

اصل قرآن را وصال در سال ۱۲۶۰ تهیه کرده و چنانکه در ضمن
توصیف خط آن گفته شد پسران استاد هر یک بنوبه خود در تزیین آن
کوشیده اند.

در پایان یکی از نسخ نفیس دوره سلطنت ناصرالدین شاه که تذهیب

آن در شعبان سنه ۱۲۷۷ بپایان رسیده نام **عبدالوهاب هذب** خوانده میشود (تصویر ۱۶ و ۳۰) شیوه کار این استاد با نمونه های نامبرده در بالا اختلاف فاحشی نداشته و ظاهراً در مکتب شیراز پرورش یافته است متن و ترجمه قرآن نیز بخط میرعلی رضای شیرازی است (شماره ۱۴۵).

ه - قرآن در فن جلدسازی

در ضمن کاوشهای علمی تورفان همراه اوراق رسایل دینی مانوی قطعات جلد چرمی کتاب نیز بدست آمده که با مهارت تمام ساخته شده و بسی جای شکفتی است که در آن زمان هنرمندان تورفان برخلاف قبطیان مصر بارایش جلد کتاب توجه کامل داشته و بلکه بدو قاعده مهم جلد سازی پی برده بودند که تا کنون نیز اصول آن متداول میباشد.

یکی **سبک مشبک** یا **مغرق سوخته** که اساس تزئین جلد های چرمی را تشکیل میدهد و دیگری مربوط بر نگارنگ ساختن نقش روی چرم است که مخصوصاً از زمان تیموریان بعد مورد توجه قرار میگیرد.

ظاهراً فن آرایش جلد نیز مانند تذهیب بدست پیروان دین مانوی در شهر کوفه انتشار یافته است ولی تا کنون هیچ نمونه ای از صدر اسلام در ایران بدست نیامده و آنچه در **خاک فسطاط** پیدا شده **سبک مخصوص** مصری دارای نقوش هندسی میباشد نمونه که بقا بمشهور در مسجد نائین پیدا شده و امروز در مجموعه پرفسور پوپ نگاهداری میشود ارتباطی با زمان ساخت مسجد نداشته و آنرا نمیتوان معرف کار قرن سوم هجری دانست. در بغداد در زمان خلافت مأمون این فن نیز مانند سایر فنون

آرایش کتاب مورد توجه قرار گرفته بوده ابن ندیم اسامی چند نفر از مجلدگران معروف قرن سوم و چهارم را یاد میکند که یکی از آنها در خزینة الحکمه کتاب خانه بزرگ زمان مأمون کار میکرده است .

اما جلد های نفیسی که در کتابخانه بزرگ بغداد ساخته شده بود مانند نسخه های کمیاب آن از میان رفته است و آنچه که امروز در تهران بمعرض تماشا گذاشته شده هیچکدام کهنه تر از اواسط قرن هفتم هجری نمیباشد و زیباتر از همه جلد های قرآن تفسیر داریست که در چهار مجلد ظاهراً در سال ۵۸۲ نوشته شده است و در سال ۶۵۴ بر تربت شیخ احمد جامی وقف گردیده است . (شماره ۳۴) .

نقش این مجلدات بسبب ضربی تهیه شده و دارای متن و حاشیه است و به زنجیره های هندسی زینت یافته و بهمین مناسبت تاریخ ساخت آنها را نمیتوان پیش از زمان وقف یعنی ۶۵۴ دانست و چون دنباله همین سبک نقوش تزئینی را روی قرآنها متعلق با آغاز قرن هشتم نیز مشاهده میکنیم احتمال قوی میرود که نسخ نامبرده را در موقع وقف تجلید نموده اند .

از دوران ایلخانیان چند نمونه در نمایشگاه دیده میشود که بمناسبت امتیاز سبک ساخت و ظرافت کار قابل توجه میباشد .

چنانکه میدانیم توجه خاصی که از طرف غازان خان و اولجایتو در استنساخ قرآن ابراز شده بود در تاریخ فن جلدسازی نیز موثر بوده و در ربع رشیدی که همیشه جمع کثیری بقرائت قرآن اشتغال داشته در فن تجلید نیز پیشرفت زیاد حاصل شده بود اما تا چندی پیش اطلاع زیادی از نوع کار آنوقت در دست نبوده و بجز يك قرآن که در سال ۷۱۰ تجلید شده

و در کتابخانه موزه صنایع اسلامی ترکیه نگاهداری میشود نمونه دیگری را سراغ نداشتیم اینک در پرتو نمایشگاه تهران دامنه اطلاعات ما توسعه یافته و چند مجلد قرآن که پیشتر در بقیعه شیخ صفی الدین بوده اکنون بمعرض نمایش گذارده شده که در سالهای ۷۰۴ تا ۷۰۶ بدست بهترین خوش نویسان زمان تهیه گردیده است نقش روی جلد این چند نسخه بطرح حاشیه باریک و ترنجی شبیه بدایره یا ستاره چهار پر که در میان گوشه های آن نیم هلالهائی قرار گرفته و از همه زیباتر هشت گوشه است که در امتداد اضلاع آن چهار خانه مربع نموده شده است و در بالا و در پایین نقش میان جلد دو نیم ترنج زیبا بصورت آویز دیده میشود که با نقش لچکی و حاشیه باریک زینت را تکمیل مینماید زمینه نقش از ترکیب میله های سربرگشته شبیه به T حاصل شده که در جهات مختلف نموده شده است و چنانکه میدانیم شبیه همین نقش بر روی آثار مختلفی که از زمان اولجایتو باقی مانده دیده میشود و مخصوصاً بر روی فلزات سیم و زر کوب تا پایان قرن هشتم نیز دوام یافته است درون جلد بشاخ و برگهای نیزه شکل سلجوقی آراسته میباشد و در میان خانه های چهار گوش چهار بار امضاء سازنده عبدالرحمن تکرار میشود و باید آنرا قدیمترین امضائی دانست که بر روی جلد باقی مانده (شماره ۵۴) (تصویر ۳۱) .

دوران رونق ربع رشیدی با مرگ ناهنجار خواجه غیاث الدین در سال ۷۳۶ پایان رسیده و از آنوقت تا زمان اعتبار سمرقند و هرات در مدت سلطنت تیموریان وقفه فاحشی در فن تجلید دست میدهد و پس از نسخه که در تبریز در سال ۷۳۵ پایان رسیده و جلدش کار

استاد محمد علی است^(۱) تا سال ۸۱۰ تنها يك جلد را ميتوان قابل ذکر دانست که در شیروان در سال ۷۸۱ ساخته شده^(۲).

در دوران تیموری فن تجلید بسبب ازدیاد تماس مردم نسبت بکتابهای نفیس پیشرفت کلی حاصل نموده و جنبش تازه‌ئی در راه تکامل آن بروز کرده است ولی تا مدتی خاطر ات شیوه هندسی مکتب تبریز پایدار مانده بود و تصور نمیرود که پیش از سال ۸۳۰ هجری تغییرات فاحشی در سبك آرایش جلد روی داده باشد. در خراسان سازندگان در صدد استفاده از آزمایشهای دیرین مجلدگران ترکستان برآمده و با بریدن چرم و نمایش نقش بطور مشبك و همچنین از راه اختلاف رنگ و زر اندود ساختن بخشی از جلد فصل مهمی در تاریخ فن تجلید آغاز کردند که بزودی در سراسر کشور انتشار یافته و از حدود سال ۸۳۰ بعد نقوش درون جلد های نفیس را اغلب بسبك یا معرق سوخته از چرم بریده و بر روی پارچه های رنگارنگ میچسبانند و روی جلد را زرانود مینمودند.

ترنج های مرسوم زمان تیموری بیشتر بشکل بیضی و دارای کنگره های خفیف میباشد که بسبب اختلاف سطحشان بامتن جلب توجه مینماید خاصه آنکه در بسیاری از موارد ترنج میان جاد از حاشیه باریک آن بالنسبه مجزا است.

اختصاص جلدهای آنزمان بنمایش موضوعات نقاشی چینی بوده است که مخصوصاً از سال ۸۳۵ استعمال آن رو بافزایش میگذازد ولی بمناسبت

(۱) رجوع شود بمقاله Emil Gratzel, Book Covers
Surrveey of Persian art, vol. III 1939 P. 1988.
(۲) ایضاً.

احترام قرآن از بین موضوعات نامبرده بیشتر نمایش مرغان خیالی باسیمرغ چینی بادم بلند (چی) و ابرو شاخه های گل پر پر اکتفا شده است در جای دیگر که قیدی درانتخاب موضوع نداشته اند انواع حیوانات مانند مرغان و آهو و شیر و سگ چینی (خلین) و انسان و درختان گلدار عیناً از روی نمونه های ساخت چین اقتباس گردیده است و حتی میتوان تصریح نمود که این موضوعات را هنرمندان ایرانی مخصوصاً از روی پارچه های زربفت چین و ترکستان اقتباس کرده اند چنانکه میدانیم در آنوقت هیئتی بسربرستی غیاث الدین نقاش از طرف بایسنغر میرزا بچین اعزام گردیده بود که در آنجا با نقاشان و بافندگان چینی مدتی تماس نزدیک بیابند ایشان بسیاری از رموز فنی و نقوش تزئینی چین را با خود بایران آوردند و تأثیر مسافرت ایشان مخصوصاً در فنون بافندگی و سفال سازی و تجلید کاملاً هویداست و ای نقوش روی جلد بسبب معلوم بودن زمان ساختشان بر سایر آثار رجحان دارد و یکی از نمونه های تاریخی تأثیر چین جلد کتابی است (موزه اسلامبول) که در سال ۸۴۱ برای شاه رخ ساخته شده و منظره جنگل پر درختی را با حیوانات بسبک چینی نشان میدهد.

در زمانیکه بهزاد در کتابخانه های هرات و تبریز کار میکرد (۸۹۵-۹۵۰) فن تجلید بمنتهای پیشرفت خود رسیده بود و از اینرو در زمان دولت تیموری و صفوی زیباترین جلد های بسبک سوخته تهیه شده است که در نمایشگاه کنونی نمونه های مختلف آن مشاهده میشود.

شاید از حیث ظرافت بتوان کارهای زمان صفوی را هم دوش جلد های زیبای تیموری دانست خاصه آنکه طرح و نقش در آنوقت تمام بوسیله

قالب های فلزی تهیه شده و هر کدام مدتهای مدید مورد استفاده بوده است و بر روی جلد اثر کار دست بندرت دیده میشود ولی از طرف دیگر این امر بهیچوجه ممانع ابتکار هنرمندان و محدود بودن موضوعات تزیین روی جلد نگردیده است که هم در طرح و هم در نقش نسبت بنمونه های زمان تیموری رجحان دارد. از نظر فنی سوزاندن چرم بوسیله قالب های فلزی و زر اندود کردن آن اسلوب معمول هر دو زمان بوده است و نقش و حاشیه گاهی برجسته و زمانی گودتر از متن در همان خانه های قلمدانی کشیده نموده شده که بیشتر اشعار یا آیات قرآن بر روی آنها بخط خوش نوشته اند مانند قرآن موزه استان حضرت معصومه ۴ که در سال ۹۶۴ پیاپیان رسیده است و حاشیه آن دارای نوشته زر اندود بر روی متن سیاه رنگ میباشد (تصویر ۳۲) از میان نقوش تزیینی چینی از همه بیشتر ابرهای باریک متداول بوده است که گاهی تمام سطح جلد را بطرح بسیار دقیق پر کرده و زمانی از ترکیب آنها ترنجها کنگره داری بوجود آمده این ابرها وقتی که باختصار نموده شده باشد يك دنباله بیش ندارد ولی ابریکه بیشتر متداول بوده ابری است که در میان گره خورده و دو سر آن بطرفین انبساط یافته است و اطراف گلهای هندسی را احاطه کرده است. بر روی یکی از جلد های زیبای موزه تهران چند ترنج کنگره دار در میان حاشیه نوشته داری نموده شده که حدود آن بخطوط نازک در میان ابرهای گره دار نامبرده بازمینه نقش مشتبّه گردیده است و طرح يك نواخت گلهای تزیینی که در میان ابرهای چینی تکرار میشود نقش اصلی جلد را تشکیل میدهد. در درون آن نیز بطرح متداخل ترنجهای رنگارنگ را بریده و بر

روی پارچه الصاق نموده‌اند این جلد را بنام شاه اسمعیل صفوی ۹۰۵ - ۹۳۱ (شماره ۵۷) تهیه کرده و عبارت زیر بر روی لبه آن نوشته‌اند. بر رسم کتابخانه سلطان الاعدل الاکرم ابوالمظفر شاه اسمعیل بهادر خان الحسینی

شبه همین طرح در روی قرآنهاى متعلق به پیش از سال ۹۵۰ زیاد دیده میشود و فقط گاهی بجای حاشیه ساده کتبییه های مجزی از هم بصورت خانه های کشیده و باریک نموده شده و زمانی حاشیه اهمیت یافته و توسط حاشیه دیگری از متن جدا گردیده است.

با اینحال سبک ضربی در نیمه اول قرن دهم زیاد بکار رفته و ترنج بیضی شکل میان ونیم ترنج لچکی جلد را برجسته ساخته و بسبب اختلاف سطح حاشیه و متن بر زیبایی آن افزوده اند شاید بهترین نمونه آن جلد قرآنیست که در سال ۹۵۰ از طرف همایون پادشاه هند بر بقعه شیخ صفی وقف گردیده است (شماره ۸۶).

در نیمه دوم همین قرن بتدریج از دقت و نازک کاری نقش کاسته شده و سبک ضربی و زر اندود تنها سبک مرسوم زمان گردیده و در پیشرفت و تکمیل آن سعی زیاد بکار رفته است. جلد قرآن بزرگ بقعه شیخ صفی الدین (۹۸۹) که پنج ترنج و چند نیم ترنج سطح آنرا تقسیم کرده ضربی و زر اندود است و توجه سازنده بیشتر معطوف به نمایش نقوش رنگارنگی شده که بر روی ترنجهای منطبق قرار گرفته است. درون این جلد نیز از حیث آرایش قابل توجه بوده و بعلاوه بزرگی سطح آن (۵۵ X ۸۰ سانتیمتر) نقوش معرق بدرون ترنجها و در میان ستاره ها انحصار داده شده است. (تصویر ۳۳).

قرن دوازدهم با انتشار سبک روغنی و گلسازی روی جلد آغاز میگردد و گرچه نقاشی روغنی را هنرمندان ایران از زمان تیموری شناخته و بساخت گل و شاخه های تزئینی همه وقت توجه نموده اند ولی از زمان سلطنت کریم خان زند در شیراز توجه خاصی نسبت بسبک تازه که برای آرایش جلد قلمدان و قاب آئینه بکار میرفت معطوف شده و هنرمندان زبر دست بتزیین جلد های قرآن دست زدند چون در همین زمان در هندوستان بازار نقاشی روغنی رواج یافته بود البته سازندگان فارسی نیز از ارتباط با همکاران مقیم در آنطرف آب خلیج خود داری نکرده اند.

یکی از صفات مشخص مکتب نقاشی روغنی در دو قرن اخیر اهمیت نمایش گل است که گاهی بحالت مجزی از هم و زمانی بصورت دسته گل نموده شده و بهر حال نماینده ممارست کامل در طبیعت سازی و مظهر عشق و علاقه مفرط هنرمندان ایرانی بیوته گل است که به تنهایی مورد ستایش قرار گرفته است.

در قرن یازدهم گلپای مختلفی بدست هنرمندان نامی زمان صفوی ساخته میشد که بیشتر بمنظور نقوش پارچه های زربفت یا اطلس های گل دار ساخت اصفهان و کاشان بوده و آثار برخی مانند محمد شفیع بنام و نشان در تاریخ هنر های ملی کشور پایدار مانده است. در اینوقت بجای پیروی از سبک تزئینی مکتب اصفهان که شاخ و برگ گل را بیشتر وسیله نمایش حرکت متناوب و مارپیچی حاشیه قالی و کتاب قرار داده از ترکیب رنگهای درختان نیز برای بیان اندیشه های شاعرانه خویش استفاده

مینمودند. گلهای مرسوم در مکتب محمد شفیع شامل گل سرخ و قرنفل و زنبق و لاله میشده که همراه آنها بیشتر پروانه یا مرغ کوچکی نیز دیده میشود.

باید بخاطر آورد که در قرن یازدهم هجری در هندوستان یکی از بزرگترین سلاطین هنر دوست خاور « جهانگیر » سلطنت مینموده و نظر بعلاقه مفراطی که نسبت بگل داشته و در ضمن مسافرت های خویش نقاشان را بجمع آوری و تقلید گلهای نو ظهور ترغیب مینموده چنانکه در تاریخ زندگانی خویش شرحی حاکی از آشنائی کامل خود درباره گلهای مختلف کشمیر نوشته و یکی از نقاشان زیر دست گلساز دربار او منصور نقاش است که آثار او در چندین مرقع پایدار مانده اما پیشرفت گل سازی در ایران در قرن دوازدهم و سیزدهم مصادف با انتشار نقاشیهای روغنی اروپائی بوده که توجه هنرمندان را نسبت بتقلید از طبیعت جلب میکرده است شاید امروز اولین روزیست که اینهمه آثار مختلف نقاشی روغنی و گل سازی متعلق بقرون نامبرده را در یک محل میتوان ملاحظه کرد.

مهارت و استادی که در ترکیب این گلهای خوش رنگ بکار برده شده در قبال توجه کاملی که نسبت بنمایش جزئی ترین نکات آنها مبذول گردیده نا چیز است و اگر گاهی در پشت جلد قیود فنی مانع بروز ذوق سرشار و منتهای استادی سازنده گردیده نقش درون آن در برابر اندیشه های شاعرانه او آئینه داری میکند.

نام علی اشرف که در امضاء خود مینوشته. « زبید محمد علی اشرف است » در سردفتر این مکتب مشاهده میشده و در روی جلد قرآن (شماره ۱۲۶) تاریخ اتمام کارش ۱۱۷۱ خوانده میشود. (تصویر ۳۴).

این جلد دارای متن و حاشیه باریکی است که بسبب مرسوم زمان صفوی ترنج بیضی کنگره داری در میان آن قرار گرفته و دو سر ترنج در بالا و پائین جلد مشاهده میشود بدور ترنج میان نقش آویز گلپای درشتی باطراف گسترده شده و در میان ترنج نیز دسته از گلپای نرگس و سرخ و مینا با هم ترکیب گردیده است.

جلوه این گلپای طرح نقش صفوی را مستور نموده است و در میان آنها گلپایی دیده میشود که اصلاً مخصوص آب و هوای کشمیر است و تصور نمیرود که سازنده آنها را در طبیعت ایران دیده باشد و بلکه از روی تصاویر کار مصور آنها را تقلید نموده است.

دو جلد قرآن از زمان فتحعلیشاه در نمایشگاه دیده میشود که بر روی هر کدام چند بوته گل سرخ و بنفشه و مینا و درخت شکوفه دار بطرز مجزی از هم در نهایت استادی ترسیم شده است از حسن اتفاق نمونه کهنه تر آن بنام فتحعلیشاه ساخته شده و بماده تاریخ زبر ختم میشود.

شد حافظ این گنج بحساب از پی تاریخ گفتا که بود مخزن اسرار الهی
(۱۲۱۸):

سال تحریر این قرآن ۱۱۱۷ و بخط احمد نیریزی است (شماره ۱۲۲ تصویر ۳۵) دیگری کار محمد ابراهیم بن سیف الله الحسینی است که در تاریخ ۱۲۵۲ آنرا با تمام رسانیده است (شماره ۱۳۶ - تصویر ۳۶) از مزایای این دو جلد نوشته حاشیه آنهاست که یکی بخط خوش نسخ و دیگری در میان ترنج های کشیده بخط نستعلیق نوشته شده و خاطرات زمان صفوی را بیاد میآورد.

اما منتهای پیشرفت فن گلسازی در تاریخ نقاشی کشور بدست **لطیف علی شیرازی** صورت میگردد که بهتر از هر کس ذوق شاعرانه خود را با رموز فنی نقاشی اروپائی توأم نموده و در تزیین جلد قرآن اغلب منتهای استادی بکار برده است گوئی در ضمن آن منظری از گلستان خیال خویش را نشان داده است.

گاهی در نمایش گلهای درشت زنبق که با گل سرخ ترکیب یافته توجه استاد بسمت نمایش حرکات متناسب و موزون گلبرگهای مختلف آنها جلب شده که در برابر تابش آفتاب به الحان مختلفی جلوه مینماید (تصویر ۳۸) و زمانی لطافت آنها مورد نظر قرار گرفته هر گلبرگی دل سازنده را بنحوی ربوده است و استاد با مهارت و دقت کامل در صدد نمایش برک و تار سر گلبرگی و میله هائی که بدور تخم دان روئیده برآمده است.

یکی از شاهکار های این استاد جلد قرآنست که در سال ۱۲۶۹ برای ناصرالدین شاه ساخته (شماره ۱۴۳) و در درون آن بوته گل سرخی را میان گلهای دیگر بجلوه در آورده است بلبلی بر شاخ آفتاب در حال خواندن نموده شده و پروانهائی از بوی غنچه گای محظوظ میشود در اینجا غنچه گل سرخ به تنهائی مورد توجه سازنده قرار گرفته در صورتیکه در جای دیگر همین گل بیشتر بمنظور تکمیل منظر گلهای مختلف بکار گرفته است. (تصویر ۳۹).

تأثیر ذوق اروپائی را روی جلد دیگری که در سال ۱۲۷۵ تقدیم ناصرالدین شاه گردیده در گوشه های متن در ضمن نمایش مناظر کاخهای

بیلاقی اروپائی بخوبی میتوان مشاهده کرد اما این جلد نیز در شمار بزرگترین شاهکار صنعتی فن تجلید و نقاشی روغنی بشمار رفته و مخصوصاً در درون آن ترنج کنگره دار سیاه رنگی دیده میشود که در میان آن تصویر دست استاد درحین تقدیم دسته گل سنبل در نهایت استادی نموده شده و در دو طرف آن شعر زیر خوانده میشود. (تصویر ۴۱ - ۴۲)

دست من گیر که بیچارگی از حد بگذشت

سر من دار که دریای تو ریزم جان را

پس از لطفعلی شیرازی کار استاد فتح الله نیز در نمایشگاه کنونی قابل ذکر است که در سال ۱۲۹۰ ترجمه فارسی قرآن ناصرالدین شاه را با تمام رسانیده و در ضمن نمایش طرح مرغ و گلپای اطراف آن از نمونه های مرسوم در فرنگ بسیار استفاده نموده است. (۱۴۷) تصویر ۴۴.

بخوانندگان گرامی

در چاپ قسمت اول این رساله اغلاطی بشرح زیر رخ داده است که ضمن بوزش از خوانندگان محترم تنی دارد دقت و توجه قبلی بآن مبذول فرمایند .

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۳	۵ باورقی	تولد که	تولد که
۶	۱ باورقی	ابن اثیر	ابن اثیر
۱۱	۹	سوره های	سوره ها
۱۲	۱۶	۵۰۰	۵۰
۱۲	۱۶ و ۱۷	ص ط ع	ض ظ غ
۱۳	آخر	اقرباسم ربك الاكرم	اقراوربك الاكرم
		الذی علم بالعلم	الذی علم بالقلم
۱۴	اول	علم الانسان بالقلم	علم الانسان ما لم يعلم
۱۴	۱۵	مینوی	مینوی
۱۶	۸	شده	شده
۲۰	۱۸	اتناسب	با تناسب
۲۱	۳	منار	مقبره
۲۱	۱۵	ناقص	ناقصی
۲۲	۶	چهارصد شصت	چهارصد و شصت
۲۲	۱۷	بناطی	نباطی
۲۶	باورقی	نسخه	(باید حذف شود)
۳۴	۱۰	الاهی	الاهی
۳۴	۱۸	۱۴۰	۱۴۴
۳۵	۱۹	۱۳۷	۱۴۷
۳۹	۱۱	قرون	قرن
۳۹	۱۲	طلعیه	طلیعه
۴۱	۵	سوره	سور
۴۱	۱۹	تازه گیها	تاز گیهای
۴۲	۴	بر بر	بر بر
۴۲	۱۰	مورد	موارد

صحیح	غلط	سطر	صفحه
۶۰۶	۱۰۶	۱۹	۴۲
بجہاتی	بجہانی	۲۱	۴۲
enluminures manuscrits	en luminures manus crits	اول (پاورقی)	۴۳
ترنج	ترنج	۱۱	۴۳
تاز گیہای	تازہ گیہا	۹	۴۶
بلوشہ	بلاشہ	۱ (پاورقی)	۴۷
پیشتر	پیشتر	۱ (پاورقی)	۴۷
محمد بن	محمد بن	۱۲	۴۸
میباشد	مباشہ	۶	۵۰
حاشیہ	حاشہ	۹	۵۳
اساتید	استاتید	۵	۵۴
تاز گیہای	تازہ گیہای	۱۶	۵۴
بین	بین بین	۵	۵۵
(باید حذف شود)	>	۱۲	۶۳
ترنجہای	ترنجہا	۱۳	۶۴
عبارت زیر را	عبارت زیر	۲	۶۵
قرنفل	قرنفل	۱	۶۷
میگیرد	میگردد	۲	۶۹
با	با	۶	۶۹

در ذیل تصاویر

صحیح	غلط	تصویر شماره
ارغون کاملی	ارغون کابلی	۱۰
۶۱	۶۰	۱۰ > >
پیر بجی	میر بجی	۱۱ > >
احمد نیریزی	احمد تبریزی	۱۴ > >
۵۹	۶۱	۲۲ > >
کتابخانہ ملک	موزہ قم	۳۲ > >
۳۲	۳۴	۴۰ > >

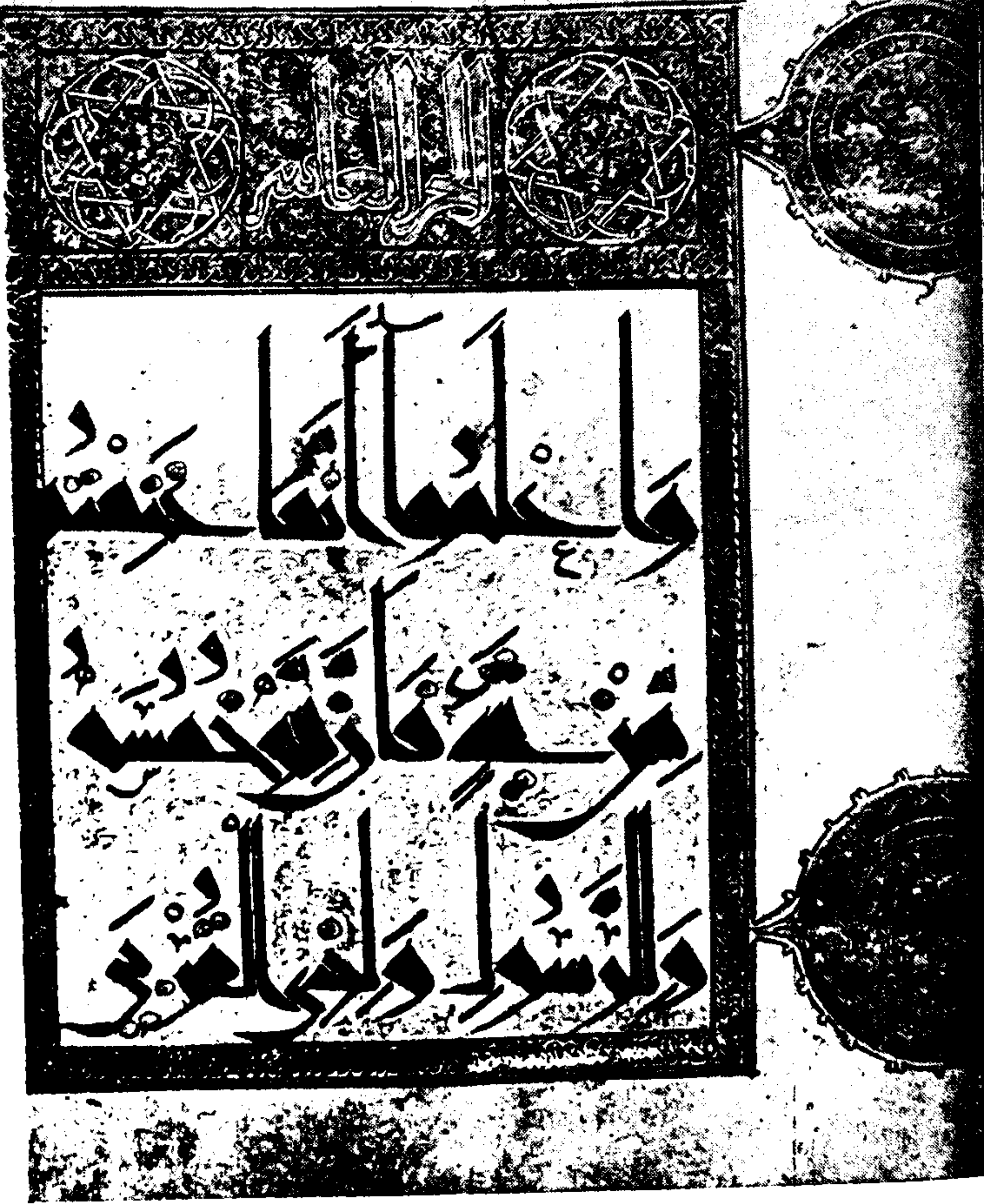
تصاویر

تصویر (۱) سکہ حجاج بن یوسف

تصویر (۲) قرآن خط کوفی بامضاء علی بن ابی طالب
(شماره ۲) (موزه ابران باستان)

تصویر (۳) نمونه از خط و تذهیب قرن پنجم هجری بشیوه عثمان بن وراق
(موزه ایران باستان)

وَمِنَّا لَتَجِيءُ وَأَضِلُّنَا لَهُ زَوْجَهُ لَهْم

سینه مرور بری چون می دو اصلاح او ردیم مردانند او را اشیا در حق

أَنْوَابِيَارِ عَوْنٍ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا

و کی شتافتند در خیر ما و می خوانند ما را

بِنُافِرِهِمْ وَأَوْكَانُوا لِلنَّاسِ شَعِيرٌ وَلِيَّةٌ

برای و بی دولت ما را ترسانان ماکران

خَصْنَتْ فَرْجَنَا فَنَحْنُ فِيهَا مَرْدُونَ

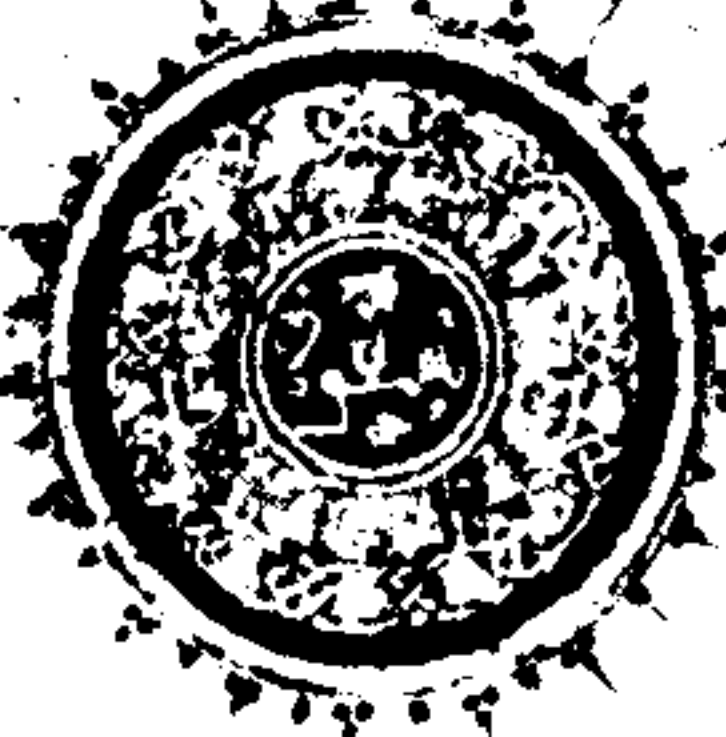
همیشه بر کی گاه دست بر امر خود دادیم در جلو لجنه

عَلَّمْنَا وَلِيَّتَهُمَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ هَذِهِ

همه اولان قوم و سرانجامی نشانی بر جانین را بر کلام خدا

نَدَامَةٌ وَاحِدَةٌ وَإِنَّا رَبُّكُمْ فَأَعْبُدُوا

ایست یکسان معنی تنوع در امر این و منم های غایب کما کی بر سینه ما

تصویر (۴) قرآن ترجمه و تفسیر فارسی (سور آبادی) که در حدود سال ۵۸۴ نوشته شده (شماره ۳۴) (هوزه ایران باستان)

کتابخانه من و مال و سایر

نَسَاءٌ عَلَيْهِمْ فِي الْحَيْضَةِ

وَالَّذِينَ يَذُكَّرُونَ

بِالْحَيْضَةِ عَلَيْهِمْ فِي الْحَيْضَةِ

تصویر (۵) قرآن با ترجمه تفسیر طبری که در سال ۶۰۶ نوشته شده
(شماره ۳۹) (کتابخانه سلطنتی)

الحمد لله رب العالمين
 وفتح من كتب جميع القرآن وتفسيره والقصص الجيد الضعيف
 الراجي المخلص الى رحمة الله تعالى وعمارة المعهد بنوني اسعدت
 احمدى الشىء به لى الزكى عمرا لله لصاحبه وكاد ولفاعه و
 وطبع للموسى والموسى والموسى والموسى والموسى والموسى
 فى شهر الاول من سنة ١٣١٠ هـ

فسر من تدبير هذا المصحف وتفتيته
 خصه يوم السبت للعاشر من شهر ربيع الاول من سنة
 ١٣١٠ هـ لعمارة المعهد والراجى الى رحمة الله تعالى
 لعمارة المعهد والراجى الى رحمة الله تعالى
 عمارة المعهد والراجى الى رحمة الله تعالى

تصوير (٦) امضاء كاتب و تذهيب قرآن با ترجمه و تفسير طبرى
 (شماره ٤١) (كتابخانه سلطنتى)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ • مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ • وَمِنْ شَرِّ

مَا نُزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ • وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ

الْعَيْنِ • وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ •

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ • مَلِكِ النَّاسِ • إِلَهِ النَّاسِ

إِسْرَائِيلَ النَّاسِ • إِلَهِ النَّاسِ

إِسْرَائِيلَ النَّاسِ • مِنْ الْجَنَّةِ وَالنَّاسِ •

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تصویر (۷) قرآن بخط و تذهیب محمد بن مسعود بن ابی سعد ابهری در سال ۶۱۹ (شماره ۴۲) (موزه شیراز)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ
وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ الْمَلِكِ النَّاسِ إِلَهِ النَّاسِ مِنْ شَرِّ الْوَيْسُوسِ الْخَنَّاسِ
الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَحَسْبُ عَلِيٍّ مَا قَالَ قَوْلًا نَامِرًا الشَّامِتِينَ وَكَتَبَ بِأَقْوَامِ الْمُسْتَعِصِمِي
فِي جُمَادِي الْأُولَى مِنْ سَنَةِ خَمِيسٍ ثَمَانِينَ وَسِتِّ مِائَةٍ حَامِدًا لِلَّهِ تَعَالَى
وَمُصَيَّبًا عَلَى نَبِيِّهِ وَالْأَظْيَنِينَ أَظْهَرًا مِنْهُنَّ وَسَلَامِي عَلَى بَيْتِهِ بَعْدَهُ

تصویر (۶) قرآن بخط ثلث و یامضا احمد بن سهروردی در ۷۰۴
(شماره ۵۳) (موزه ایران باستان)

صَدَقَ اللَّهُ الْعَبْدَ وَصَدَّقَ سُؤْلَهُ الْكَرِيمَ
وَلَحِنَ عَلِيٌّ مَا قَالَ رَبَّنَا وَسَيِّدُنَا وَخَالِنَا وَرَازِقَنَا
وَمُصَوِّرَنَا وَمَرْجِعُنَا وَمَوْلَانَا مِنَ الشَّاهِدِينَ
كُنَّهَ الْفَقِيرِ اللَّهُ تَعَالَى ارْغُونِ الْكَامِلِي
بِشَهْرِ رَجَبِ سَنَةِ خَمْسِينَ وَأَرْبَعِينَ وَسَبْعِ مِائَةٍ

تصویر (۱۰) قرآن بخط و بامضاء ارغون کابلی در سال ۷۴۵
(شماره ۶۰) (موزه ایران باستان)

سُبْحَانَكَ يَا مَنْ يَصُدُّ النَّاسَ مِنَ الْإِسْلَامِ

وَالنَّاسِ

كُتِبَ فِي الْإِمْرِ الْكَلْبِطَةِ

سُلْطَانِ الْأَعْظَمِ مَالِكِ تَرْقَابِ الْمَلِكِ

الْعَمَلِ الظِّلِّ النَّفِيِّ الْأَرْضِ فَضْلًا لَهُ

فِي الْخَافِضِ جَمَلِ الْخَوِّ وَاللِّسَانِ وَاللِّسَانِ النَّبِيِّ

أَبُو الْيَسْرِ خَلْدِ الْمَلِكِ وَالْمُبْعِزِ
الْعَبْدِ الْعَبِيدِ وَالْجَمَلِ الْأَصْوَلِ وَالْمُبْعِزِ

تصویر (۱۱) قرآن بخط میریحیی جمالی در سال ۷۴۵
(شماره ۵۹) (موزه شیراز)

كُفِرَ بِاللَّهِ بَيْنَ يَدَيْكَ مُشَاهِدًا يَعْلَمُ مَا

فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَ

كُفِرُوا بِاللَّهِ أَوْلِيَاءَ هُمْ كَانُوا وَلَيْسَ يُعْجَبُونَكَ

بِالْعَذَابِ وَلَا أَجْرًا مُسْتَمِيعًا هُمُ الْعَذَابُ

وَلِيَانِيذُهُمْ رِغْتَةٌ وَهِيَ لَا تَشْعُرُ وَلَيْسَ يُعْجَبُونَكَ

بِالْعَذَابِ وَأَنْ جَاهًا يُحِيطُ بِهِ الْكَافِرِينَ

وَمِنْ غَشِيَتِهِمُ الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ حَتَمَتِهِ

تصویر (۱۲) صفحہ از قرآن بخط ثلث جلی منسوب بہ بایسنقر میرزا
(شماره ۷۱) (کتابخانہ سلطنتی)

لَا يَخُودُ بِرَبِّ الْفَلَاكِ مَشْرُوعًا وَلَا خَلْقًا

شَرًّا غَائِبًا إِذَا وَقَبَتْ • وَمِنْ مَعْقِدِ الثَّقَالِ فِي
الْعَمَدِ • وَمِنْ شَرِّ جَانِبِهِ إِذَا حَبَسَتْ

مَنْعَةً النَّاسِ فِي بَابِهَا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
مَا لِعُودِ رَبِّي لِلنَّاسِ • تِلْكَ النَّاسِ • إِلَهُ الَّذِينَ

شَرُّ الْوَسْوَائِرِ لَنْتَا سِرِّ الَّذِي

يُؤْتِيهِمْ فِي صُدُورِ النَّاسِ • مِنْ أَيْمَةِ وَالنَّاسِ •

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي قَوَّيْتُمْ بِأَيْمَانِكُمْ كِتَابَهُ هَذَا الْحَمْدُ
الْحَمْدُ الَّذِي لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ يَنْزِلُ
مِنْ حَيْكِمِ حَمِيدِ الْعَمِيدِ الْفَقِيرِ إِلَى ذِمَّةِ نَبِيِّ الْوَلَفِ
عَلَاءِ الدِّينِ بَرِّ مُحَمَّدٍ الْبَاقِظِ النَّبِيِّ فِي مَضَانِ الْمَبَارَكِ

سَنِيَّتِكَ وَتَسْتَنْبِزِ وَتَسْبِيحَاتِهِ

تصویر (۱۳) قرآن بخط علاء الدین حافظ تبریزی در سال ۹۶۴
(شماره ۹۲) (موزه آستان قدس حضرت معصومه ۴ د. ق.)

سَاءَ مَرْفَعٌ بِرَبِّنَا كَأَكْبَرِ التَّوَجُّهَاتِ السُّلْطَانِيَّةِ وَالْمُتَّحِلِيِّ بِنَاءِ
دَوْلَتِهِ كَلْبَتِهِ جَوَاهِرِ الْعَنَائَاتِ الْخَافَانِيَّةِ مَصْدَرِ التَّوَكُّلِ وَالْأَمْنَانِ
وَمَنْعِ الْجُودِ وَالْأَجْسَانِ شَمْسِ فَلَكَ الْعِظَمَةِ وَالشُّوْكَرِ وَالْجَلَالِ
وَبَدْرِ سَمَاءِ الْحَشَمَةِ وَالنَّبَالَةِ الْوَالِدِ الرَّفِيعِ الْجَاهِ وَسَمِيِّ خَلِيلِ اللَّهِ الْمُتَّقِ
الْخَافَانِ الْعَظِيمِ الْقَدِيمِ وَالشَّانِ كَهْفِ الْحَاجِّ وَالْمُعْتَمِرِ وَنَبِيِّ حَمِيدِ
الرَّسُولِ وَعِزِّ الطَّيْرِ الطَّامِرِ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ صَلَوَاتُ اللَّهِ وَاللَّامِكِ
وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ طَهْرًا لِلرَّفِيعِ وَالذَّوْلِ وَالْجَلَالِ عَمْرًا بِرَبِّهِمْ نِيكَ
وَبِرَاشِي ضَوْعِفَ قَدْرَةَ الْجَلِيلِ الْعَالِيِ وَدَامَ ظِلُّهُ الظَّلِيلِ الْمُتَعَالِيِ
وَإِنَّا الْعَبْدُ الْمَذْنِبُ الْحَاجُّ إِلَى عَفْوِهِ الْعَفِيِّ ابْنِ شَمْسِ الدِّينِ مُحَمَّدِ
الْقَزويني عَفِيَ عَنْهَا بِالنَّبِيِّ وَالْوَصِيِّ وَكَانَ ذَلِكَ فِي شَهْرِ شَعْبَانَ
الْمُعْتَمِرِ مِنْ شَهْرِ سَنَةِ سَبْعِ عَشْرَةَ وَبِأَثْنَيْ عَشَرَ أَلْفَ مِنَ الْمُهَاجِرَةِ الْمُقَدِّسَةِ

النَّبِيِّ الْمُخْتَرِ مِنْ عَلَى الصَّارِعِ
بِهَا وَاللَّامِ الْأَعْيَاشِ الْوَفِ الْفِيلَوِ
وَالْقَيْدِ وَالْمَجْمَعِ اللَّهُ أَوْلَا وَأَخْرَاقِ
ظَاهِرًا وَبَاطِنًا ١١١٧ سَنَةً

تصوير (۱۴) قرآن بخط و امضاء ابن شمس الدين محمد احمد تبریزی در سال ۱۱۱۷
(شماره ۱۲۲) (کتابخانه سلطنتی)

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 والصلوة والسلام
 على من لا نبي بعده
 وآل بيته الطيبين الطاهرين
 أجمعين

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 والصلوة والسلام
 على من لا نبي بعده
 وآل بيته الطيبين الطاهرين
 أجمعين

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 والصلوة والسلام
 على من لا نبي بعده
 وآل بيته الطيبين الطاهرين
 أجمعين

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 والصلوة والسلام
 على من لا نبي بعده
 وآل بيته الطيبين الطاهرين
 أجمعين

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 والصلوة والسلام
 على من لا نبي بعده
 وآل بيته الطيبين الطاهرين
 أجمعين

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 والصلوة والسلام
 على من لا نبي بعده
 وآل بيته الطيبين الطاهرين
 أجمعين

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 والصلوة والسلام
 على من لا نبي بعده
 وآل بيته الطيبين الطاهرين
 أجمعين

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 والصلوة والسلام
 على من لا نبي بعده
 وآل بيته الطيبين الطاهرين
 أجمعين

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 والصلوة والسلام
 على من لا نبي بعده
 وآل بيته الطيبين الطاهرين
 أجمعين

تصویر (۱۵) قرآن بخط وصال کاتب الہی در سال ۱۲۶۵ (شماره ۱۴۴)

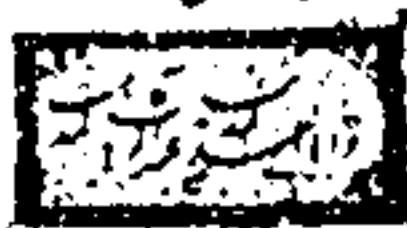

فَلْأَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ
 وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فَلْأَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ مَلِكِ النَّاسِ إِلَهِ النَّاسِ مِنْ شَرِّ
 الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ

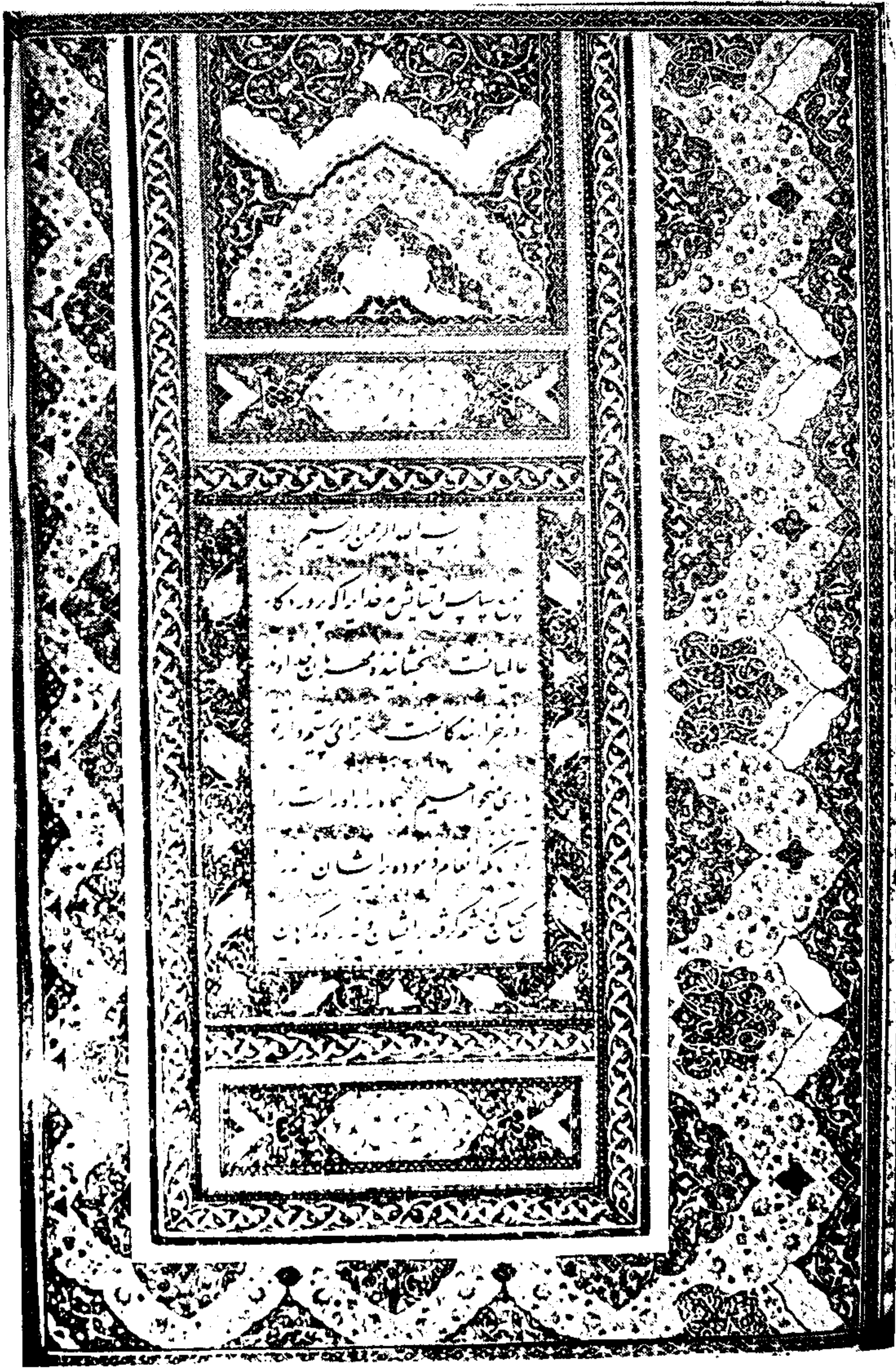

مِنْ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ

از میانه عیبها و خجندیها و غالی که در اندک وقت و برعد و و کسایط و
 اعانت قوی شو و ضایع و هرگز نماندند و مرشاهندنا انسانا و
 دنیا کلام و حج سیر و افروضا و خیر و بیها که اکثر النواک الشیطانیة
 الشیطانیة و الخفافان نیز الخفافان نیز الخفافان و اشغال مرصه خفافان و
 مناع فضا و نیز بر موج و اج او برت بقنا و مودنا از ملائحه ایها
 نیز مایکال در ذوق اقبال است و هرگز نمی تابد با مال و خدایش

تصویر (۱۶) قرآن مجید میرعلی شیرازی و بامضاء عبدالوهاب مذهب در سال ۱۲۷۷ (شماره ۱۴۵) (کتابخانه سلطنتی)

تصویر (۱۷) ترجمہ قرآن بظہر نستعلیق و بامضاء محمد حسین شیرازی در سال ۱۲۹۰
(شماره ۱۴۷) (کتابخانہ سلطنتی)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الفاتحه خواندن این سوره بشام اخنای مهران بخشاید

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدانا لهذا
 لَمْ كُنَّا لَهُ نَاصِرِينَ

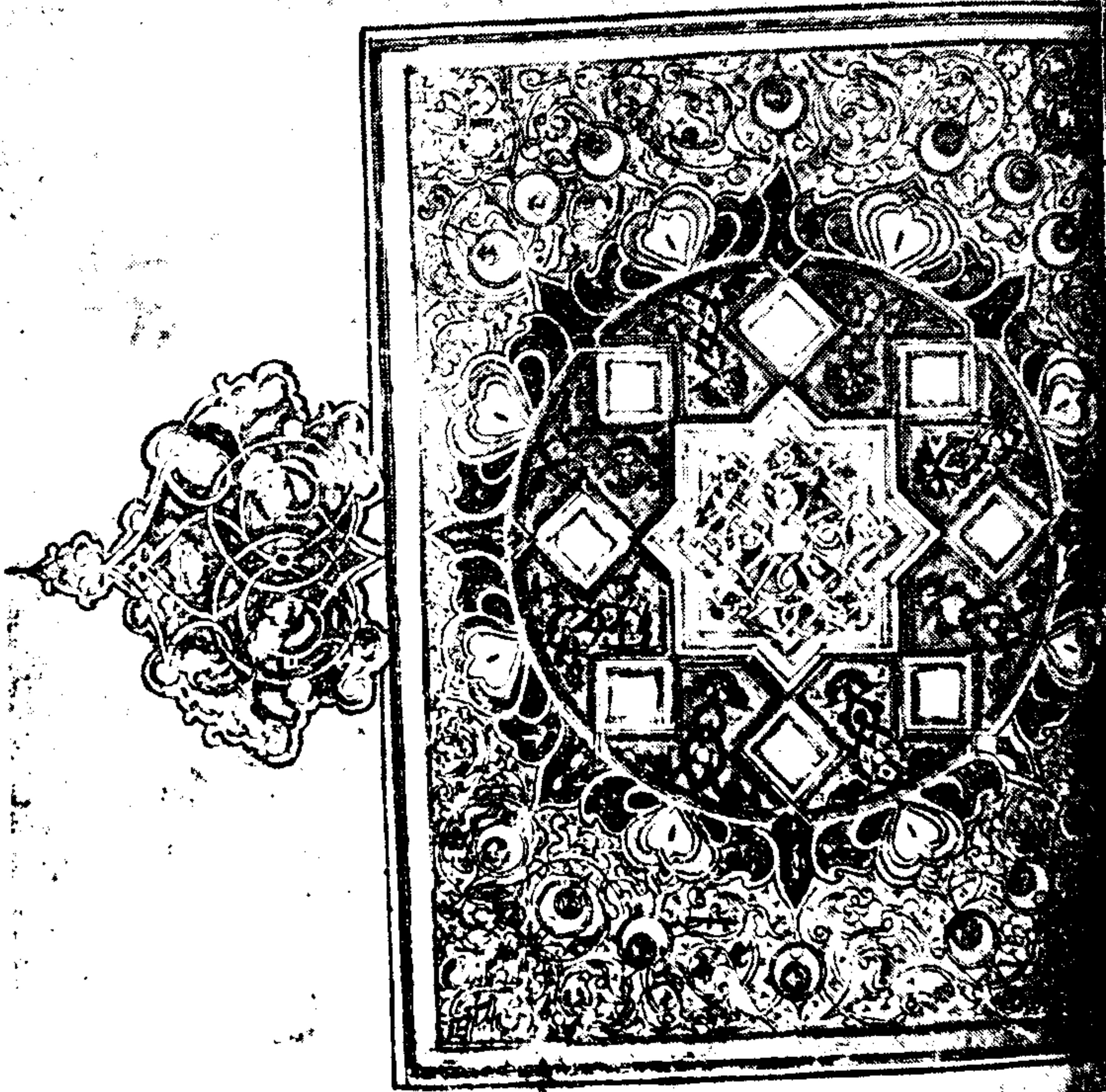
این کتاب کی خوانند جای تکبیر در آن
 که از هر جزایست و جل
 و شکر کاران کفر اکسای که اردل می روند بیف و نایب
 و شرک و معاصی سق محذورات و هست و دورخ
 و بای دارند

تصویر (۱۸) سر لوح قرآنیکه در خراسان در حدود ۵۸۴ تذهیب شده
 (شماره - ۳۱) (موزه ایران باستان)

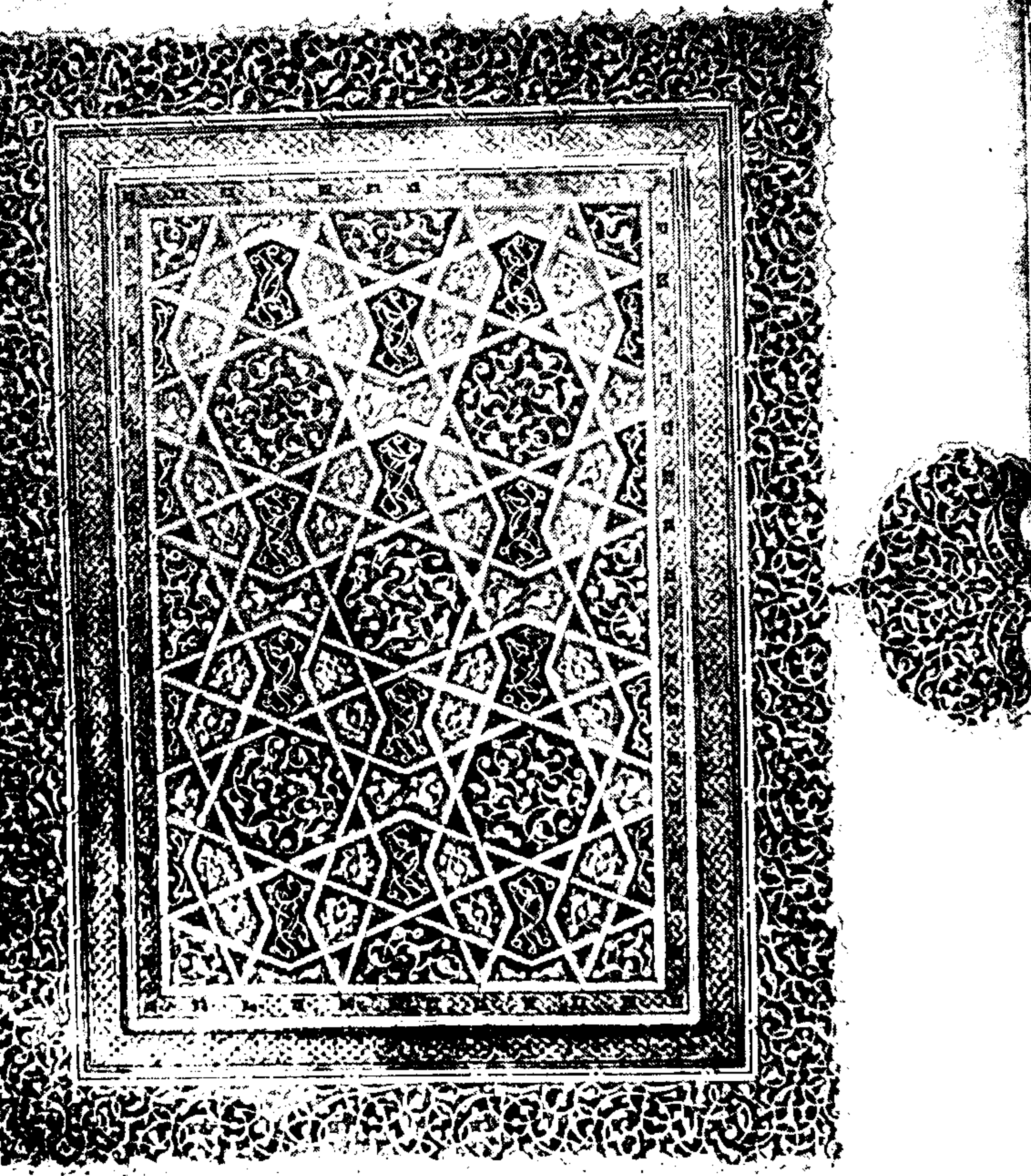
وَأَدْنَيْنَا الْجِبَالَ فَوَقَّهْمُ
 كَانَ ظِلُّهُمُ وَظَنُّوا أَنَّهُ
 وَأَفْجَحُ بِهِمْ خُنُودًا وَمَا آتَيْنَاهُمُ

موعود در اعظم خود را از باطن
 کوی بر سه اولی و در بر دین آن
 برایشان بکیرد از لاف شمارا

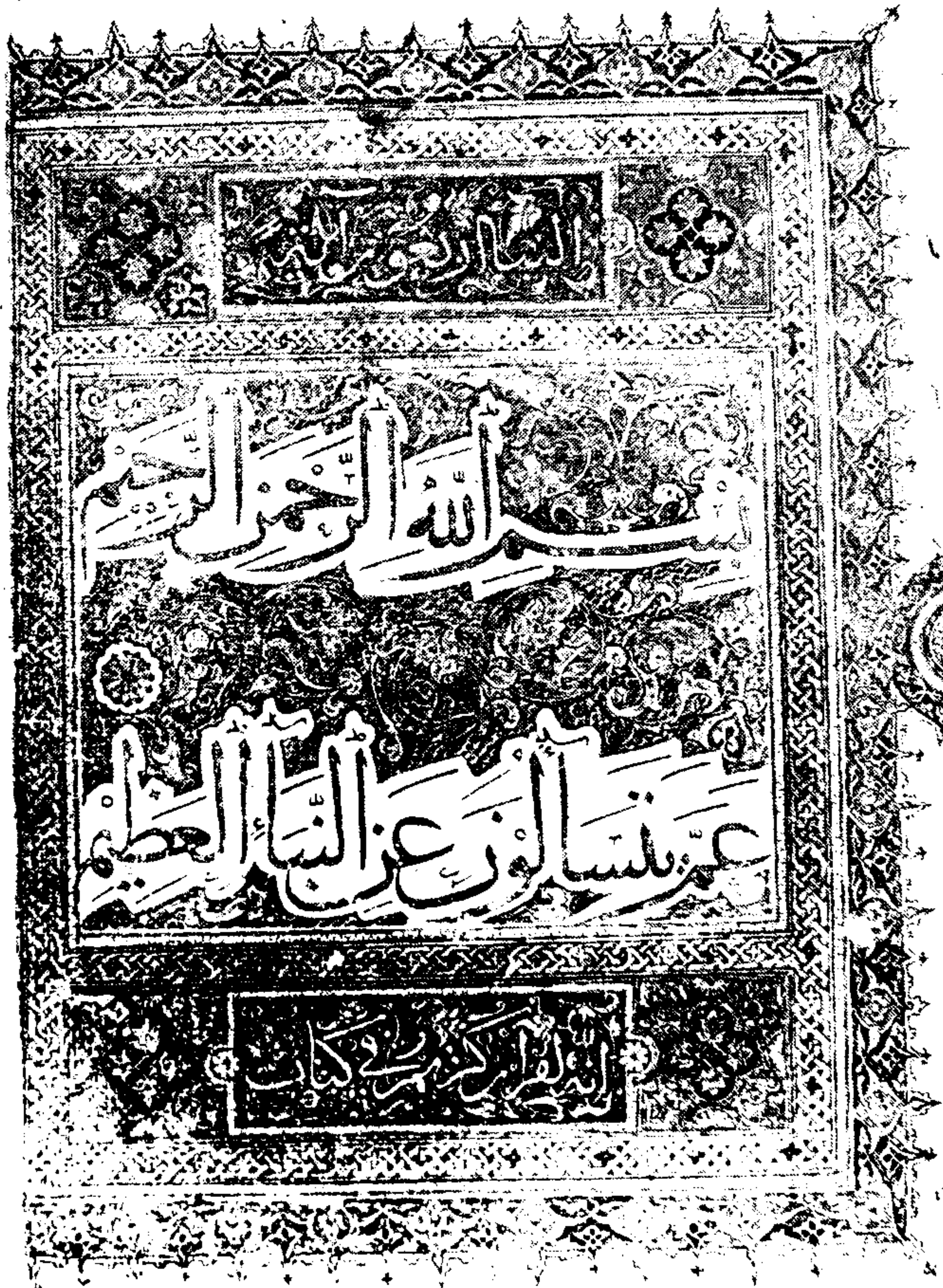
تصویر (۱۹) سر لوح قرآن کار احمد بن ابی نصر بن ابی العمر ابی العقیق در سال ۶۰۸
 (شماره ۳۸) (کتابخانه سلطنتی)

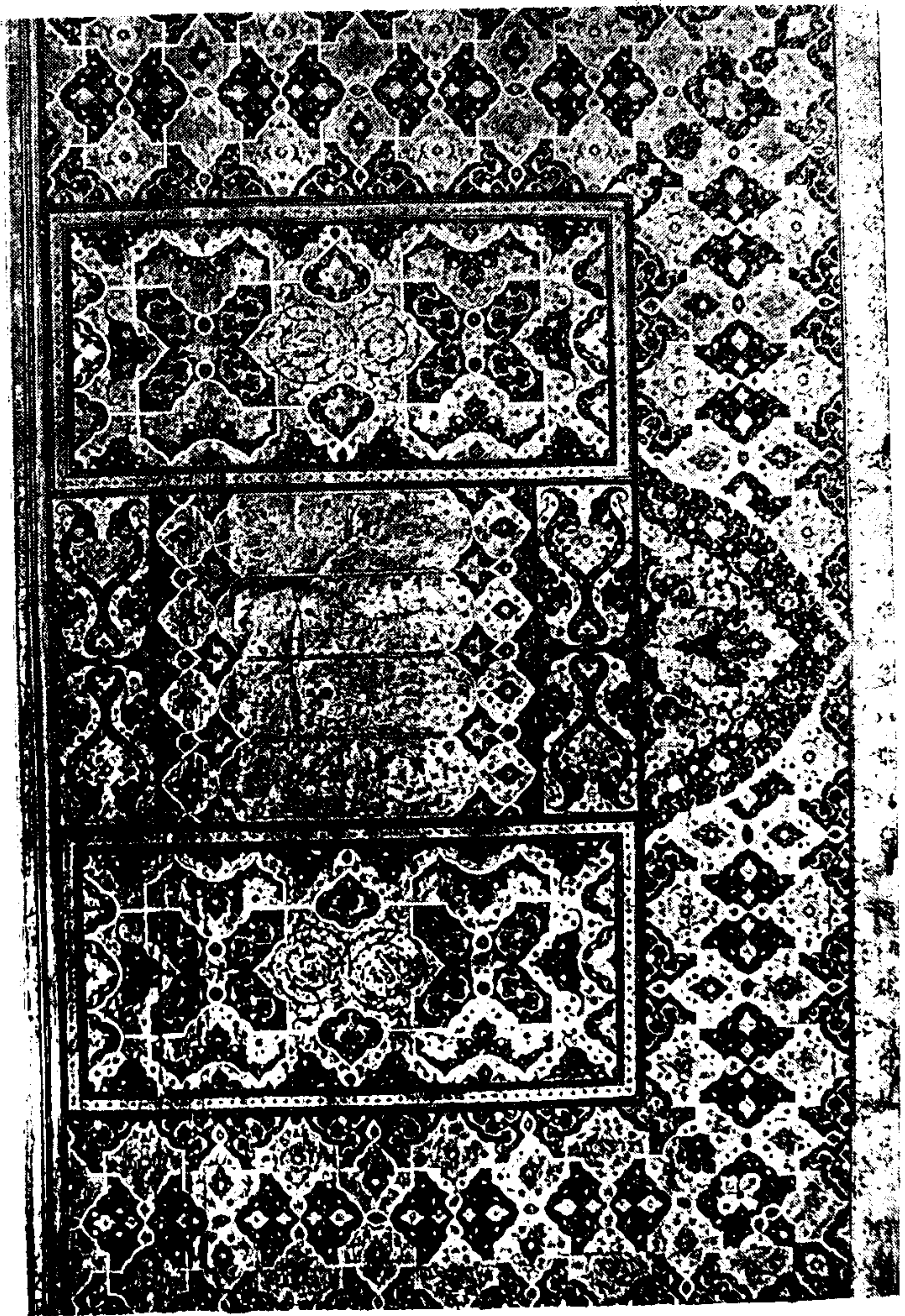
ردیر (۲۰) تذهیب قرآن (شماره ۳۹) کار احمد بن ابی نصر بن ابی العمر بن العنیق در سال ۶۰۸
(کتابخانه سلطنتی)

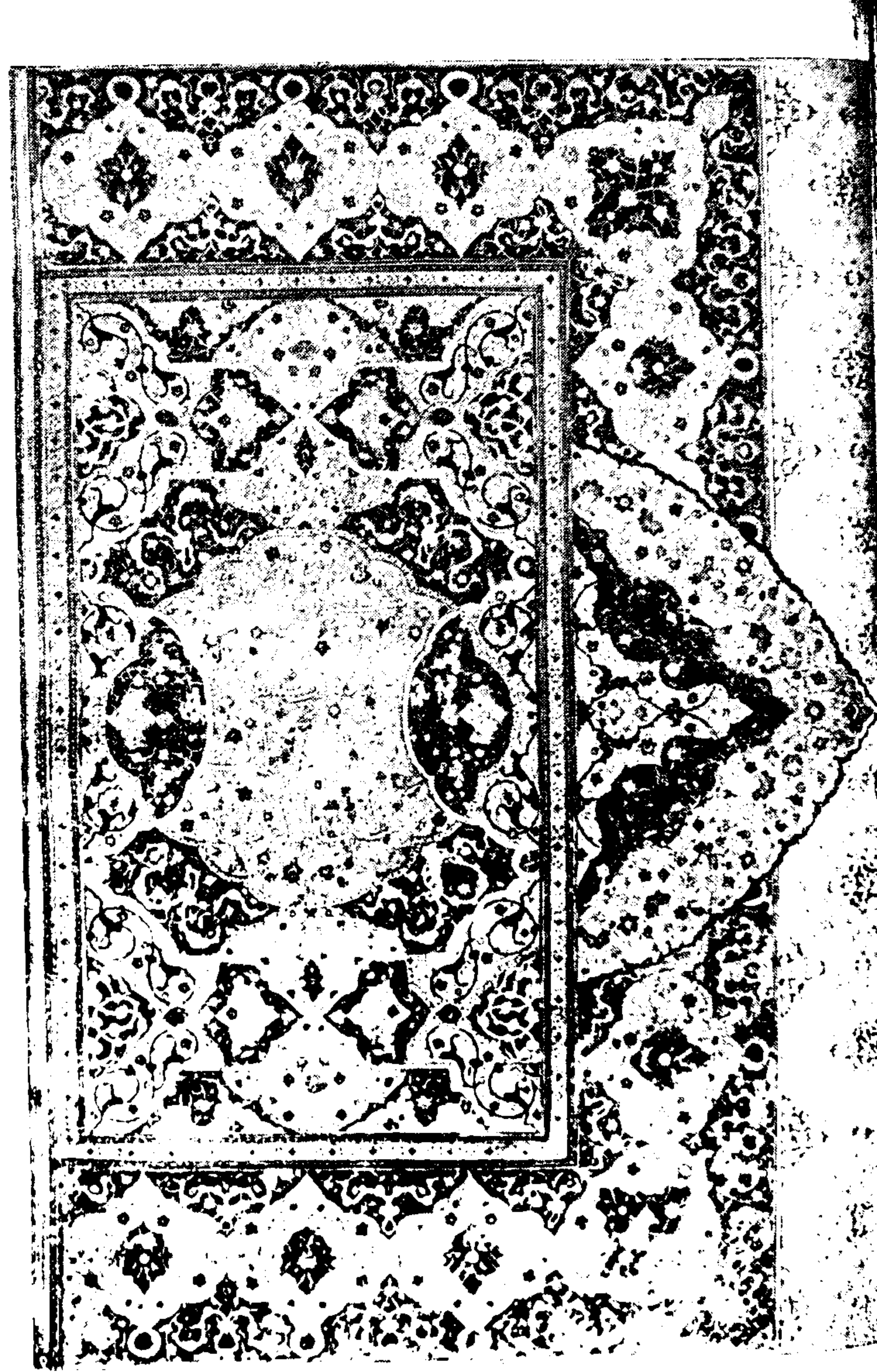
نصویر (۲۱) تذهیب قرآن (شماره ۵۳) کار محمد بن ایبک در سال ۷۰۴
(موزه ایران باستان)

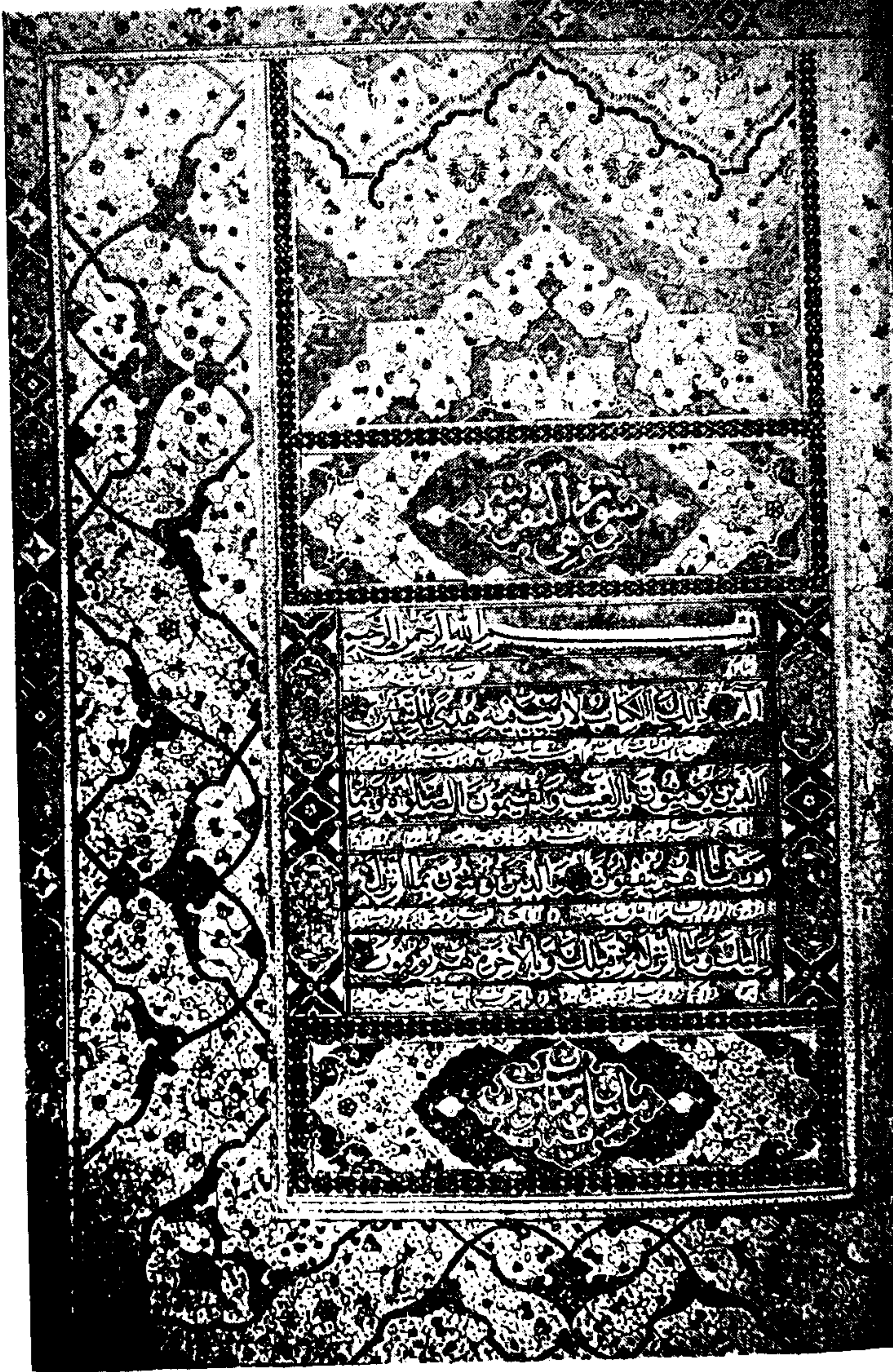
نصویر (۲۲) سر لوح قرآن (شماره ۶۱) کار حمزہ بن محمد علوی (موزہ شیراز)

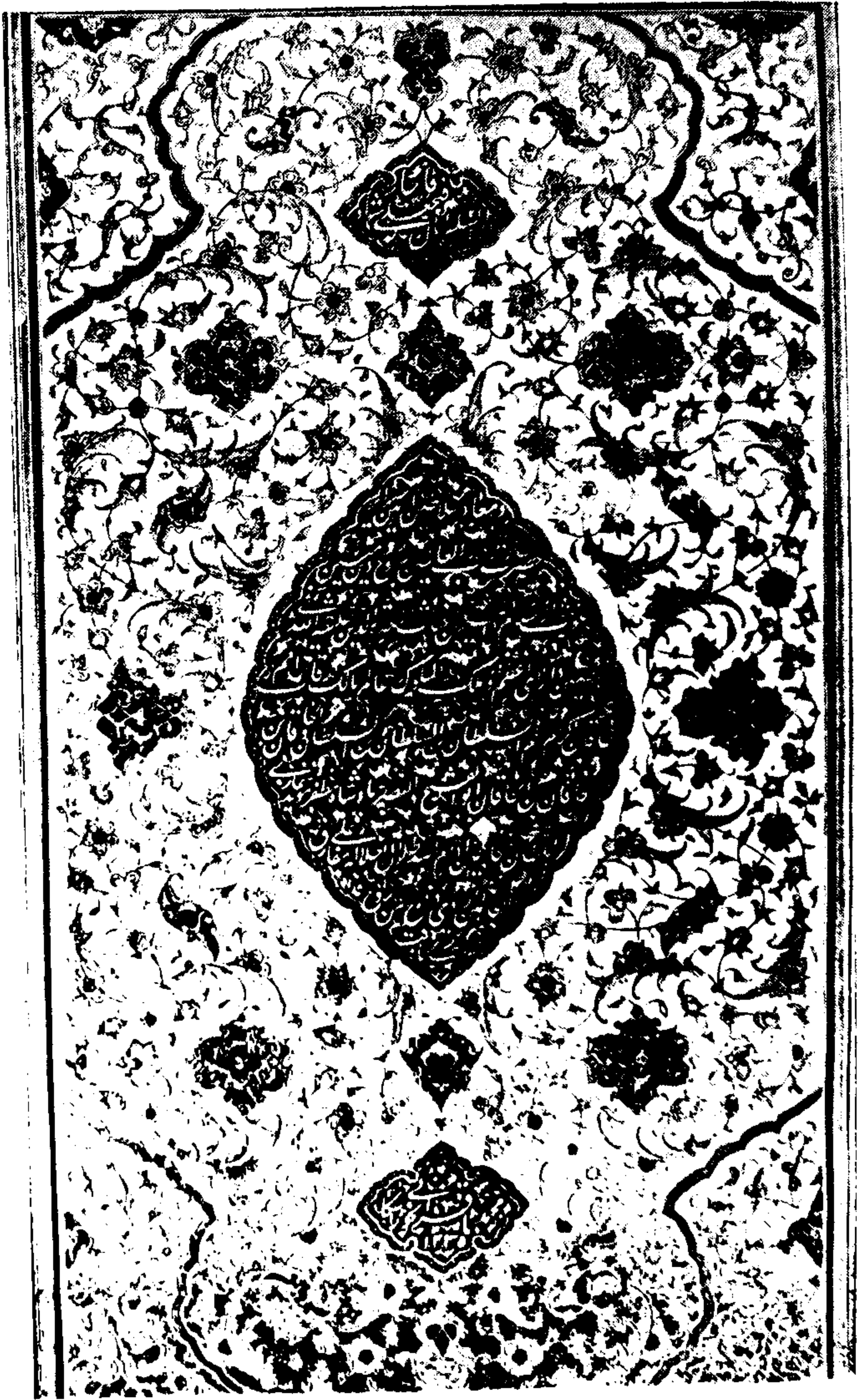
تصویر (۲۳) سرلوح قرآن اردبیل که در سال ۹۸۹ با تمام رسیده
(شماره ۹۵) (موزه ایران باستان)

تصویر (۶۴) سرلوح قرآن بسبک تبریز در پایان قرن دهم هجری
(شماره ۱۰۱) (موزه ایران باستان)

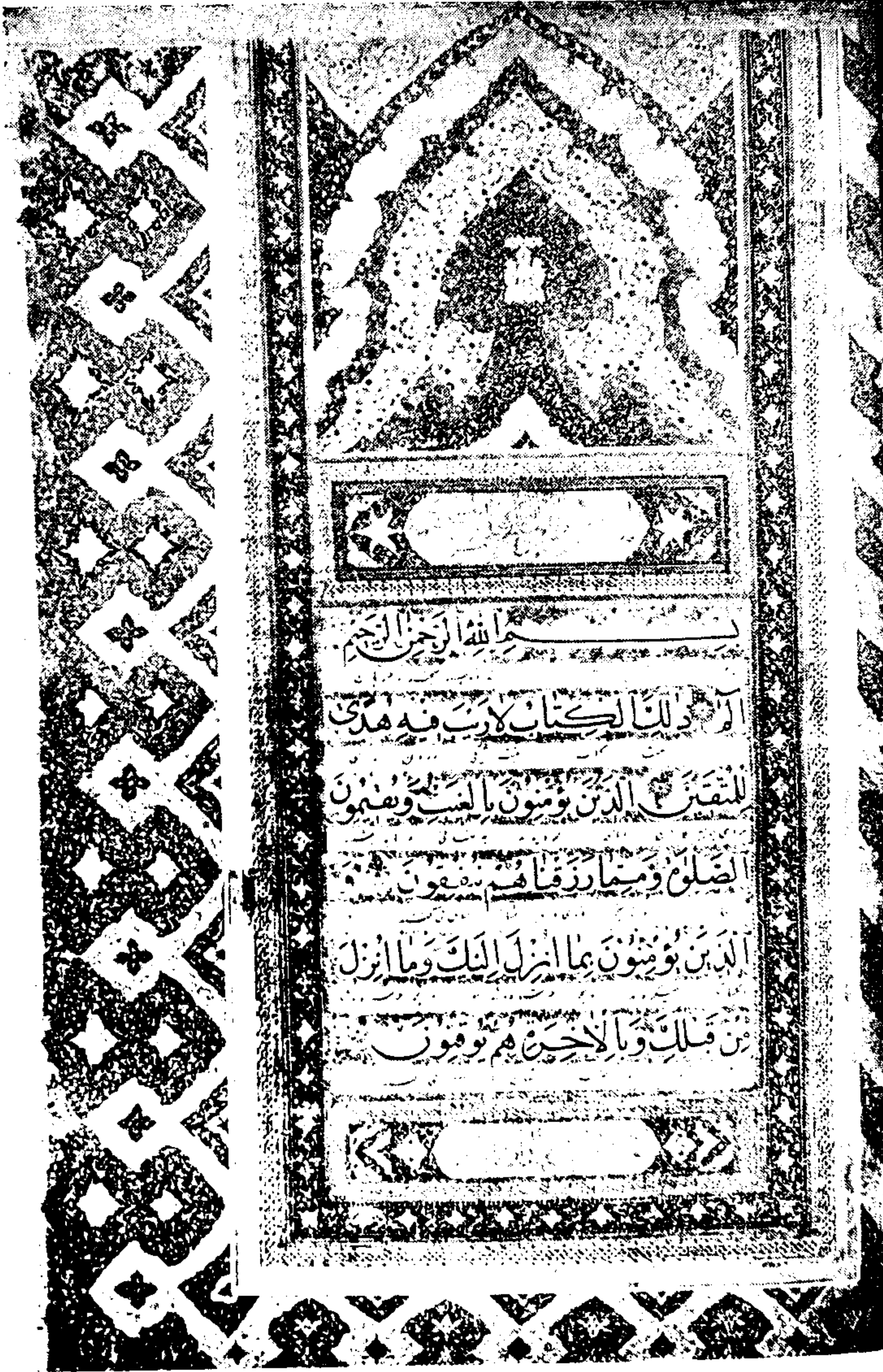
تصویر (۲۵) تذهیب قرآن بسبک شیراز در آغاز قرن دوازدهم هجری
(شماره ۱۱۸) (کتابخانه سلطنتی)

تصویر (۲۶) تذهیب بسبک اصفهان در سال ۱۲۳۵
(شماره ۱۳۵) (کتابخانه سلطنتی)

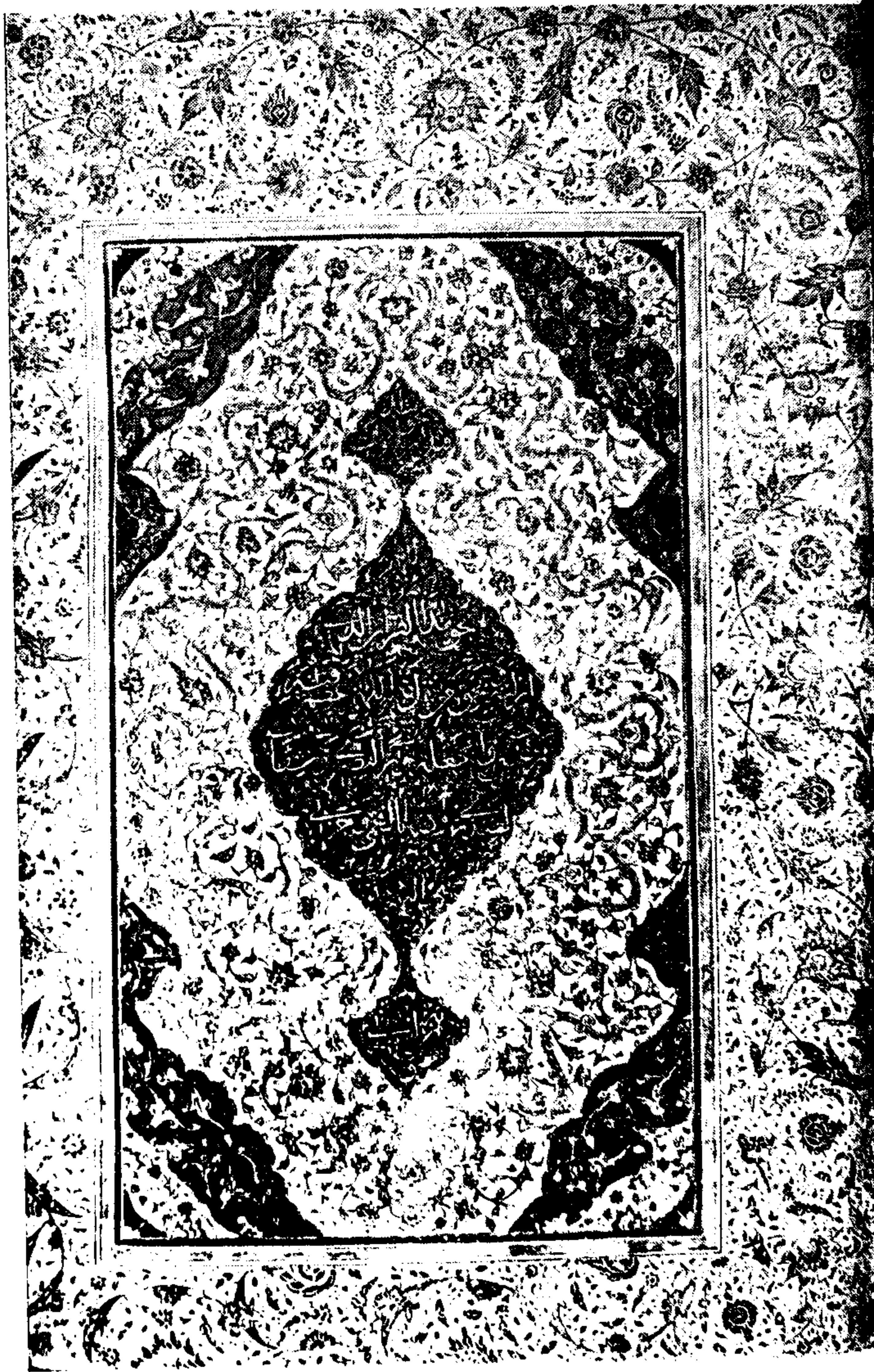

تصویر (۲۷) تذهیب بسبک شیراز در حدود ۱۲۵۴
 (شماره ۱۳۷) (کتابخانه سلطنتی)

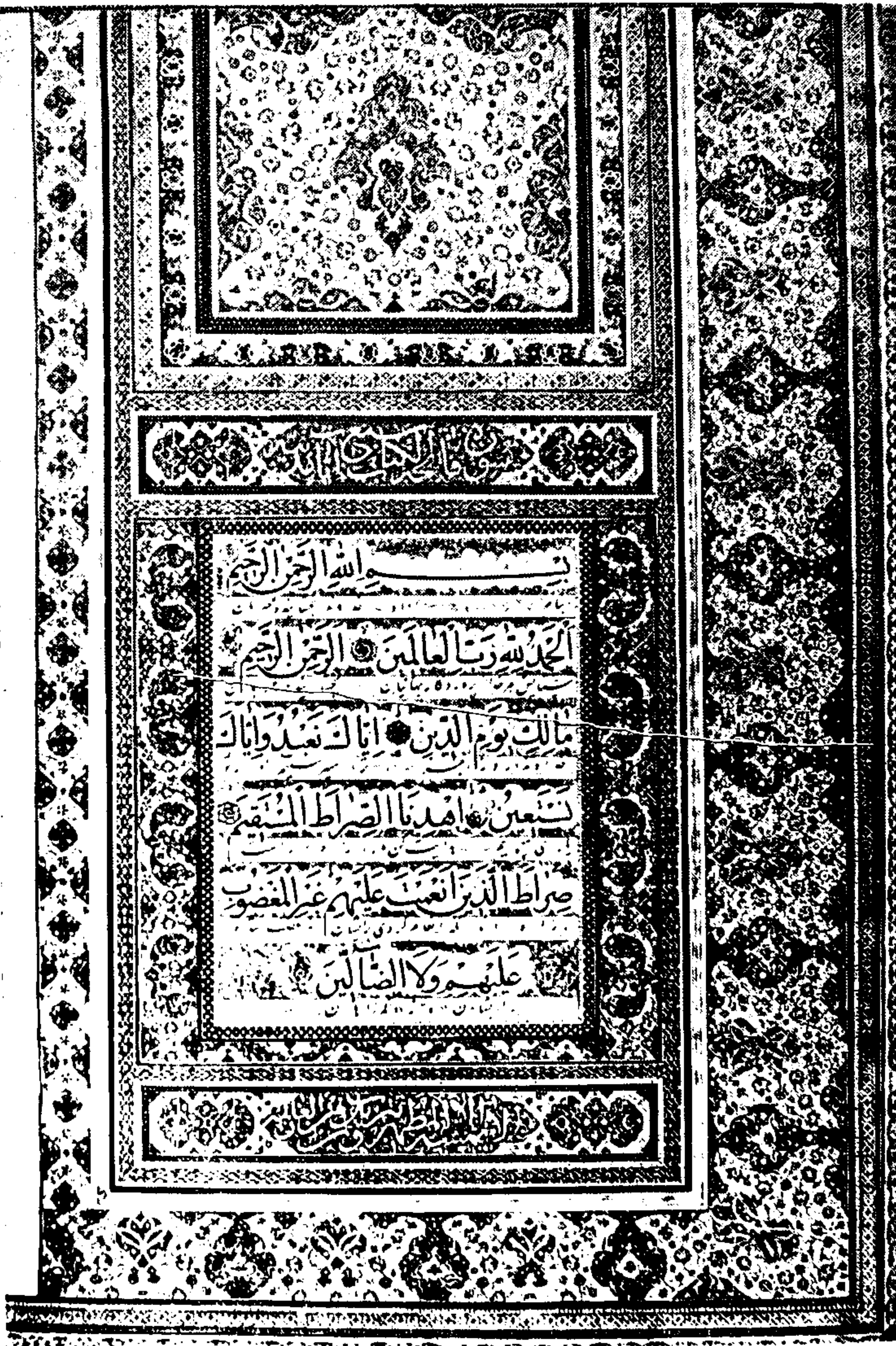

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ
أَمْرَ ذَلِكَ الْكِتَابِ لَا تَرَى فِيهِ هُدًى
لِلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يُمْنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ
الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ
الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ
مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرِينَ هُمْ يُؤْمِنُونَ

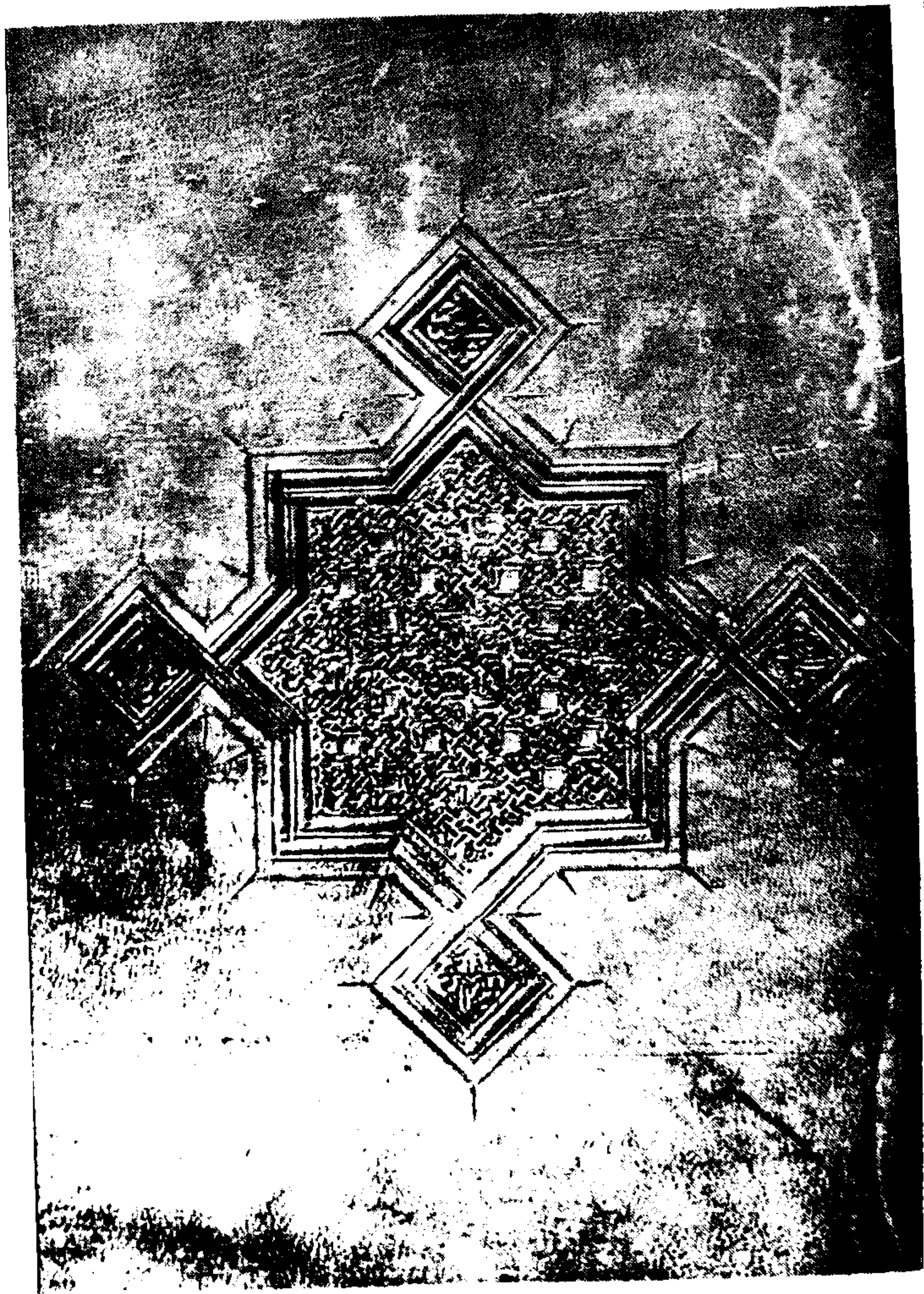
تصویر (۲۸) سراوح بشیوه شیراز در حدود سال ۱۲۶۹
(شماره ۱۴۳) (کتابخانه ملی)

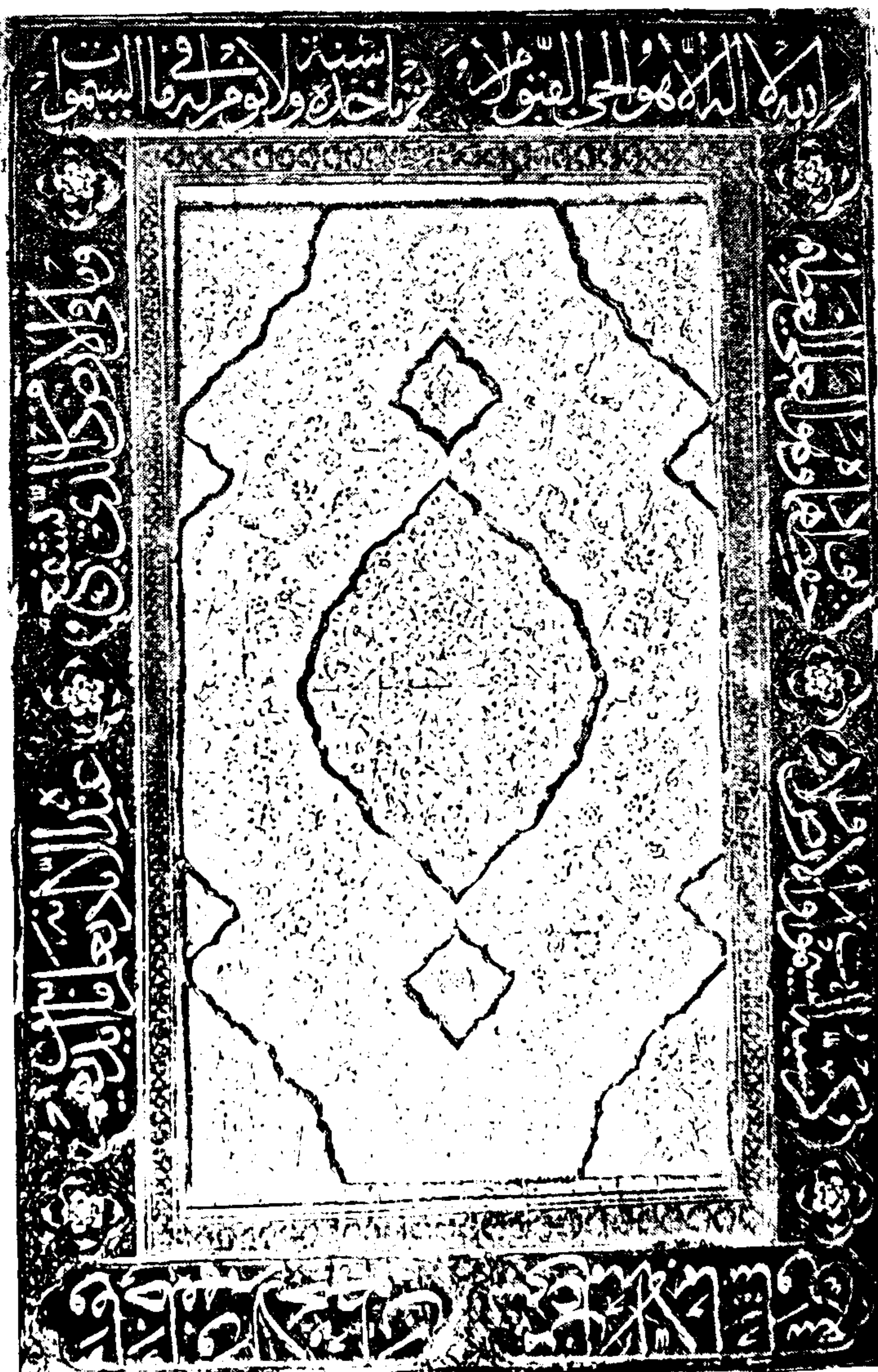
تصویر (۲۹) سرلوح قرآن خط وصال کار وقار در سال ۱۲۷۴
(شماره ۱۴۴) (کتابخانه سلطنتی)

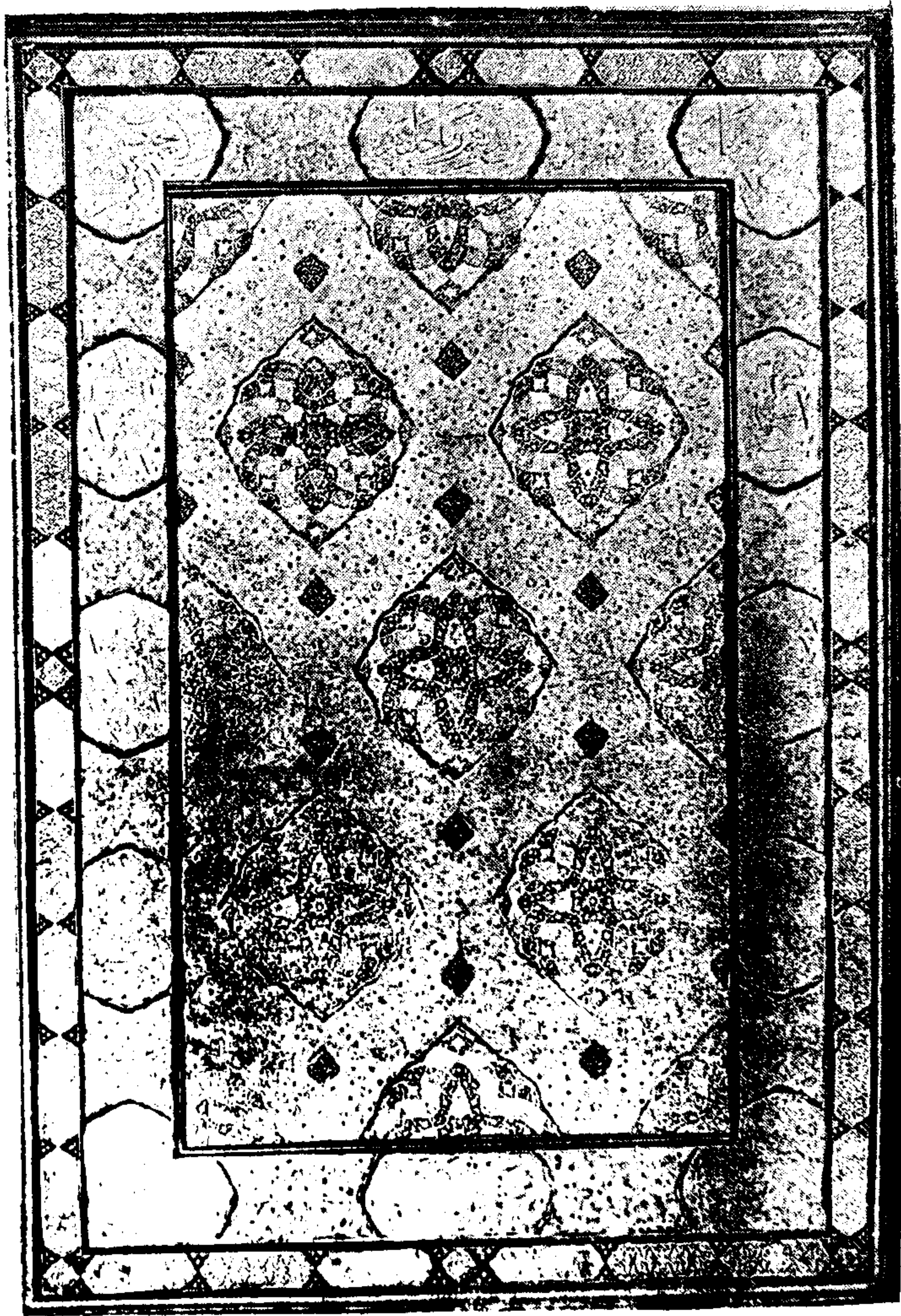
تصویر (۳۰) تذهیب قرآن (شماره ۱۴۵) کار عبدالوہاب
در سال ۱۲۷۷ (کتابخانہ سلطنتی)

تصویر (۳۱) جلد تیماج ضربی بامضاه عبدالرحمن که در حدود ۷۰۶ در تبریز ساخته شده
(شماره ۵۴) (موزه ایران باستان)

تصویر (۳۲) جلد تیماج سوخته بانقش زرا ندود برجسته (۹۶۴)
(شماره ۹۲) (موزه قم)

تصویر (۳۳) جلد نیماج ضربی و زرانود که در حدود سال ۹۸۹ ساخته شده
(شماره ۹۵) (موزه ایران باستان)

تصویر (۳۴) جلد روغنی بامضاه علی اشرف که در سال ۱۱۷۱ ساخته
(شماره ۱۲۶) (کتابخانه سلطنتی)

تصویر (۳۵) جلد قرآن بانقش روغنی کہ در سال ۱۲۱۸ با امام رسیدہ
(شماره ۱۲۲) (کتابخانہ سلطنتی)

تصویر (۳۶) جلد روغنی تکرار معبد ابراهیم بن سید اللہ الحسینی در سال ۱۲۵۲
(شماره ۱۳۶) (کتابخانہ سلطنتی)

تصویر (۲۷) جلد روغنی بسبک شیراز در سال ۱۲۶۰
(شماره ۱۳۷) (کتابخانه سلطنتی)

تصویر (۳۸) نقاشی روغنی درون جلد قرآن بسبک شیراز در حدود ۱۲۶۰
(شماره ۱۳۸) (کتابخانه ملی ملک)

وَالسَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ كَذَلِكِ وَقَدْ خَلَقْنَا سَمَكًا مِمَّا يَمْشِي عَلَى الْبِحَارِ وَكَمَا نَمْلًا وَمِمَّا يَمْشِي عَلَى الْأَرْضِ حَرَجًا مِمَّا تَحْتُنَّ الْإِبْرَاهِيمَ وَاللَّهُ عَالِمُ الْغُيُوبِ

تصویر (۳۹) نقاشی روغنی درون جلد قرآن بامشاه لطفعلی سورنگر
در سال ۱۲۶۹ (شماره ۱۴۳) (کتابخانہ سلطنتی)

تصویر (۴۰) نقاشی روغنی روی جلد قرآن بامضاء لطفعلی صورنگر در سال ۱۲۷۴
(شماره ۱۴۴) (کتابخانه سلطنتی)

تصویر (۴۱) نقاشی درون جلد کار اطفالی، صورتگر در سال ۱۲۷۴
(شماره ۱۴۴) (م کتابخانه سلطنتی)

تصویر (۴۲) نقاشی روغنی روی جلد بسبک شیراز در حدود سال ۱۲۷۷
(شماره ۱۴۵) (کتابخانه سلطنتی)

تصویر (۴۳) نقاشی روغنی درون جلد بسبک شیراز در حدود سال ۱۲۸۵
(شماره ۱۴۶) (کتابخانه ملی ملک)

تصویر (۴۴) نقاشی روغنی روی جلد کار فتح‌الله شیرازی در سال ۱۲۹۰
(شماره ۱۴۲) (کتابخانه سلطنتی)

قسمت دوم

فہرست قرآنها و قطعاتی از قرآن مجید

کہ در گنجینہ بمعرض نمایش گذارده شدہ است

تدوین

آقای دکتر مہدی بیانی

رئیس کتابخانہ ملی

اسامی صاحبان گنجینه قرآن و تعداد نسخه های هر یک

- ۱ - آستانه حضرت معصومه (ع) ۷
- ۲ - آستانه حضرت عبدالعظیم (ع) ۱
- ۳ - آستانه شاه نعمت الله ولی در ماهان ۴
- ۴ - موزه اصفهان ۲
- ۵ - موزه پارس ۵
- ۶ - کتابخانه ملک ۱۶
- ۷ - کتابخانه ملی ۹
- ۸ - کتابخانه سلطنتی ۴۶
- ۹ - موزه ایرانباستان ۶۵
- ۱۰ - آقای دکتر مهدی بیانی ۱
- ۱۱ - آقای مهندس مزدا ۱

فہرست اجمالی مشنصات نسخہ ہائیکہ
بنمایش گذاشته شده است

۱

قسمتی از قرآن

(مجموعه موزة پارس)

خط کوفی - بدون رقم اصیل و تاریخ تحریر (در حدود قرن سوم
هجری) - کاغذ پوست آهو - جلد میشن سرخ نو (قرن چهاردهم) -
شماره صفحه ها ۳۴۴، هر صفحه ۷ سطر - قطع نیمورقی بیاضی با اندازه
۲۴۲ × ۳۲۵ میلیمتر.

پشت ورق اول جدول مذہب کرہ و حاشیہ شاخ و برگ مذہب -
دو صفحه اول تمام مذہب - سر سوره ها مذہب و اسامی سوره ها بزر نوشته
شده است - آخر هر سوره يك ترنج شاخ و برگ مذہب دارد - بعض علائم
جزء و نیم جزء در ترنج مذہب است.

ترجمه سوره آخر بفارسی، بین السطور نوشته شده و این قسمت تمام
مذہب است.

در آخر نسخه، رقم «علی بن ابیطالب» اضافه شده است.

۲

قسمتی از قرآن

(مجموعه موزه ایرانباستان)

خط کوفی - بدون رقم اصیل و تاریخ تحریر (در حدود قرن چهارم) -
کاغذ پوست آهو - جلد میشن تریاکی ضربی لولادار (قرن یازدهم) - شماره
صفحه ها ۱۵۴، هر صفحه ۷ سطر - قطع وزیری بزرگ بیاضی باندازه
۲۳۰ × ۳۱۰ میلیمتر.

یک صفحه اول و دو صفحه آخر و سر سوره ها و علائم مذہب.
در صفحه آخر نسخه، این رقم و تاریخ تحریر اضافه شده است: «کتبه
وذہبہ علی ابن ابیطالب سبع ہجریة».

۴

۳

قسمتی از قرآن

(مجموعه موزه ایرانباستان)

خط کوفی - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن چهارم) -
کاغذ پوست آهو - جلد چوبی ابرہ تیماج مشکئی مستعمل (قرن نهم) -
شماره صفحه ها ۳۱۶، هر صفحه ۷ سطر - قطع نیمورقی بیاضی باندازه
۲۳۲ × ۳۳۳ میلیمتر.

دو صفحه اول و دو صفحه آخر و سر سوره ها و علائم مذہب.

-۲-

قسمتی از قرآن
(مجموعه موزه ابرانباستان)

خط کوفی - بدون رقم اصیل و تاریخ تحریر (در حدود قرن چهارم) -
کاغذ پوست آهو - جلد میشن تریاکی ترنج و نیم ترنج و لچکی ضربی طلا کوب
لولادار - اندرون سوخت تحریر (قرن یازدهم) - شماره صفحه ها ۹۹ -
هر صفحه ۱۴ سطر - قطع وزیری بیاضی با اندازه ۲۸۰ × ۱۹۰
میلیمتر .

دو صفحه اول و آخر مذهب - دو صفحه افتتاح کلام الله حاشیه
مذهب - سرسوره ها و علائم مذهب .
در صفحه آخر رقم « کتبه علی ابن ابیطالب » افزوده شده است .

قسمتی از قرآن
(مجموعه موزه ابرانباستان)

خط کوفی - بدون رقم اصیل و تاریخ تحریر (در حدود قرن سوم) -
کاغذ پوست آهو - جلد میشن عنابی گره مستعمل تعمیر شده (قرن ۴م) -
شماره صفحه ها ۲۱۰ - هر صفحه ۵ سطر - قطع وزیری بیاضی با اندازه
۳۱۰ × ۱۴۳ میلیمتر .

دو صفحه اول و دو صفحه آخر و علائم مذهب .
در آخر رقم الحاقی « کتبه علی ابن ابیطالب » دارد .

جزوی از قرآن

(مجموعه موزه ایرانباستان)

خط کوفی - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن سوم) -
 کاغذ پوست آهو - جلد میشن ضربی اندرون معرق لولا دار (قرن یازدهم)
 - شماره صفحه ها ۳۲، هر صفحه ۷ سطر - قطع ربعی بیاضی باندازه
 ۱۰۴ × ۱۵۹ میلیمتر.

این نسخه، از موقوفات شاه عباس کبیر صفوی باستانه شیخ صفی الدین
 و وقف نامه در تاریخ ۱۰۳۷ پشت صفحه اول نوشته شده است.

قسمتی از قرآن

(مجموعه موزه ایرانباستان)

خط کوفی - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن سوم) - کاغذ
 پوست آهو - جلد میشن سرخ سجاف مشکی عطف قهوه ای (قرن
 سیزدهم) - شماره صفحه ها ۲۸۱، هر صفحه ۷ سطر - قطع ربعی باندازه
 ۱۲۸ × ۱۸۳ میلیمتر.

ورق اول نو نویسی و بالای هفت ورق بعد اسامی سوره ها با زر
 تحریر یافته، نوشته و علائم با تریجهای کوچک مذهب شده است و آغاز
 هر سوره در حاشیه بوته های جیغه مذهب دارد.

این نسخه از موقوفات شاه عباس کبیر باستانه شیخ صفی الدین
و وقف نامه بتاریخ ۱۰۳۷ در پشت ورق اول نوشته شده است .

۸

قسمتی از قرآن

(مجموعه موزه ابرانباستان)

خط کوفی - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن چهارم) -
کاغذ پوست آهو - جلد میشن سرخ ضربی (قرن دوازدهم) - شماره صفحه ها
۲۱ هر صفحه ۱۵ سطر - قطع و زبری کوچک بیاضی با اندازه
۱۷۵ × ۲۶۳ میلیمتر .

پشت ورق اول تمام مذهب و دو صفحه اول مجددون مذهب - سر
سوره ها بزر نوشته و تحریر شده است - آغاز هر سوره در حاشیه ' اوتاه
جیفه مذهب دارد - صفحه آخر تمام مذهب است .

این نسخه از موقوفات شاه عباس کبیر باستانه شیخ صفی الدین و پشت
صفحه آخر بتاریخ ۱۰۳۷ وقف نامه نوشته شده است .

۹

قسمتی از قرآن

(مجموعه موزه ابرانباستان)

خط کوفی - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن چهارم) -

کاغذ پوست آهو - جلد مقوای ابره کاغذ پسته‌ای سجااف میشن نو (قرن - سیزدهم) - شمارهٔ صفحه‌ها ۱۰، هر صفحه ۱۰ سطر - قطع وزیری بزرگ بیاضی باندازه ۲۲۶ × ۳۲۸ میلیمتر .
سرسوردها بزر تحریر یافته، نوشته شده است .

۱۰

قسمتی از قرآن

(مجموعه موزه ایرانباستان)

خط کوفی - بدون رقم اصیل و تاریخ تحریر (در حدود قرن سوّم) - کاغذ پوست آهو - جلد میشن ساده عنابی (قرن یازدهم) - شمارهٔ صفحه‌ها ۸۴، هر صفحه ۹ سطر - قطع ربعی بیاضی باندازه ۱۱۴ × ۱۸۰ میلیمتر .
دو صفحهٔ آخر دارای جدول گره است و رقم الحاقی «حسین بن علی» دارد .

نسخه، از موقوفات شاه عباس کبیر بآستانهٔ شیخ صفی‌الدین و وقف نامه بتاریخ ۱۰۳۷ در پشت صفحهٔ اوّل نوشته شده است .

۱۱

قسمتی از قرآن

(مجموعه موزه ایرانباستان)

خط کوفی - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن سوّم) - کاغذ

پوست آهو - جلد ضربی گره لولا دار (قرن دهم) - شماره صفحه ها ۷۶،
هر صفحه ۷ سطر - قطع وزیری بزرگ بیاضی با اندازه ۲۴۰ × ۳۲۵ میلیمتر.
سر سوره ها بزرگ نوشته و با تریجهای کوچک مذهب، تزیین شده است.

۱۲

قرآن

(مجموعه موزه ابرانباستان)

خط "کوفی خفی" - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن پنجم) -
کاغذ پوست آهو - جلد میشن تریاکی ضربی لولا دار (قرن یازدهم) -
شماره صفحه ها ۴۸۲، هر صفحه ۲۹ سطر - قطع حمایلی با اندازه
۷۳ × ۱۰۰ میلیمتر.

سه صفحه اول و سر سوره ها و علائم مذهب است.

یک صفحه از اول، و از سوره "الدين" ببعده ساقط و نو نویسی
بخط نسخ است.

نسخه، از موقوفات شاه عباس کبیر باستانه شیخ صفی الدین و وقف
نامه در صفحه آخر نوشته شده است.

۱۳

قسمتی از قرآن

(مجموعه موزه ابرانباستان)

خط "کوفی" - بدون رقم اصیل و تاریخ تحریر (در حدود قرن چهارم) -

کاغذ پوست آهو۔ جلد ساغری سرخ ضربی طلاکوب اندرون ساغری ساق۔
چناری ترنج و لچکی سوخت تحریر (قرن یازدهم)۔ شماره صفحه ها
۱۶۶، هر صفحه ۶ سطر۔ قطع نیمربعی بیاضی باندازه ۱۱۴ X ۱۷۴
میلیمتر۔

دو صفحه اول و آخر مذہب۔ سرسوردها بقلم زرنوشته شده و در آخر
رقم «علی بن ابیطالب» اضافه گردیده است۔
نسخه، از موقوفات شاه عباس کبیر بآستانه شیخ صفی الدین و وقفنامه،
در تاریخ ۱۰۳۷ در پشت صفحه اول نوشته شده است۔

۱۴

قسمتی از قرآن

(مجموعه موزه ایرانباستان)

خط کوفی۔ بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن سوم)۔ کاغذ
پوست آهو۔ جلد ضربی لولادار (قرن دهم)۔ شماره صفحه ها ۱۷۶،
هر صفحه ۱۵ سطر۔ قطع نیمورقی بیاضی باندازه ۲۵۷ X ۳۵۰ میلیمتر۔
سرسوردها بقلم زرنوشته یافته، نوشته شده و علائم مذہب است۔

۱۵

قسمتی از قرآن

(مجموعه موزه ایرانباستان)

خط کوفی۔ بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن چهارم)۔ کاغذ پوست

آهو - جلد تیماج ضربی مشکی گره (قرن نهم) - شماره صفحه ها ۶۰۸،
هر صفحه ۱۴ سطر - قطع ربعی بیاضی با اندازه ۱۷۰ X ۱۲۵ میلیمتر.
از اول و آخر نسخه، مقداری از صفحات ساقط است. اسامی سوره‌ها
و علائم بزر نوشته شده است.

۱۶

قرآن

(مجموعه موزه اسفهان)

خط کوفی - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن چهارم) -
کاغذ پوست آهو مجدول و بسیاری از صفحه‌ها وصالی شده است - جلد
میشن مشکی ترنج و نیمترنج و لچکی ضربی طلاکوب (قرن یازدهم) -
شماره صفحه‌ها ۱۱۴۸، هر صفحه ۱۴ سطر - قطع نیمورقی بیاضی
با اندازه ۳۵۴ X ۲۰۴ میلیمتر.
صفحه اول و حاشیه سه صفحه آخر و سوره‌ها و علائم مذہب
صفحه آخر ساقط است.

۱۷

ق-متی از قرآن

(مجموعه کتابخانه ملک)

خط کوفی - بدون رقم اصیل و تاریخ تحریر (در حدود قرن سوم) -

-۹-

کاغذ پوست آهو قابسازی شده ، حواشی کاغذ فرنگی آهار و مهره کشیده -
 جلد مقوای ابره پارچه سرخ نو (قرن چهاردهم) - شماره صفحه ها ۴۰ ،
 هر صفحه ۸ سطر - قطع نیمربعی بیاضی با اندازه ۲۱۸ × ۱۵۸ میلیمتر .
 در آخر نسخه ، رقم «حسن بن علی» اضافه شده و این عبارات مجعول
 مرقوم گشته است :

« قدشرفت بزيارت هذا المصحف الشريف المبارك اسمعيل الموسوي
 الحسيني الصفوي سنة ۹۵۴ . »

۱۸

قرآن

(مجموعه موزه ابرانباستان)

خط کوفی - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن سوّم) - کاغذ
 پوست آهو - شماره صفحه ها ۶۵۰ ، هر صفحه ۱۶ سطر - جلد سوخت معرق
 لولادار (قرن یازدهم) - قطع وزیری بیاضی با اندازه ۲۱۲ × ۲۹۰ میلیمتر .
 سرسوره ها مذهب و اسامی سوره ها بقلم زر نوشته شده است .
 نسخه ، از موقوفات شاه عباس کبیر باستانه شیخ صفی الدین است .

۱۹

نیمه دوّم قرآن

(مجموعه موزه اصفهان)

بدون رقم اصیل و تاریخ تحریر (در حدود قرن سوّم) -

کاغذ پوست آہوی مجدول قابسازى شده ، حاشیہ کاغذ اصفہانی نخودی -
شماره صفحه ها ۲۸۸ ، هر صفحه ۱۷ سطر - جلد میشن مشکی ترنج
و نیمترنج ضربی طلا کوب (قرن یازدهم) - قطع نیمورقی بیاضی باندازه
۲۷۵ × ۳۵۵ میلیمتر .

در صفحه آخر رقم الحاقی «کتبه علی ابن الحسین امام زین العابدین
علیه السلام» [!] را دارد .

۲۰

قسمتی از قرآن

(مجموعه موزه ایرانبستان)

خط کوفی - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن سوم) -
کاغذ پوست آہو - جلد ضربی گره لولادار (قرن نهم) - شماره صفحه ها
۶۱۲ ، هر صفحه ۱۳ سطر - قطع وزیری باندازه ۱۹۰ × ۲۷۷ میلیمتر .
سرسوره ها با زعفران نوشته شده و تحریر یافته است .
از آغاز و انجام نسخه ، اوراقی ساقط است .

۲۱

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط محقق - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن ششم) - کاغذ

دولت آبادی قابسازى شده جدول و كمند زرین دار - جلد ساغرى مشكى
ترنج و نیمترنج و حاشیه ضربی مطلا، اندرون كاغذ سرخ جدول مذهب
(قرن دوازدهم) - شماره صفحه ها ۶۱۶، هر صفحه ۱۶ سطر - قطع
نیمورقی با اندازه ۲۱۵ × ۳۳۰ میلیمتر .

پیشانی و ذیل افتتاح قرآن مرصع - سرسوره ها بقلم زعفران تحریر
یافته، نوشته شده است .

۲۲

نیمه دوم قرآن

(مجموعه موزه ایرانباستان)

خط محقق - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن پنجم) - كاغذ
ختائی - جلد تیماج مشكى ترنج منگنه لولادار (قرن دهم) -
شماره صفحه ها ۴۵۶، هر صفحه ۷ سطر - قطع خشتی بزرگ با اندازه
۲۸۰ × ۳۴۳ میلیمتر .

اسامی سوره ها بقلم سیم تحریر دار و بخط نسخ ریحان نوشته شده -
علائم منقش مفضل است .

این نسخه از موقوفات آستانه شیخ صفی الدین است .

۲۳

قرآن

(مجموعه موزه ایرانباستان)

خط کوفی جلی - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن ششم) -

کاغذ خانبالغ - جلد تیماج مشکی لولادار ترنج منگنه (قرن یازدهم) -
شماره صفحه ها ۴۰۱ ، هر صفحه ۲۲ سطر - قطع جانمازی باندازه
۱۳۳ × ۸۸ میلیمتر .

دو صفحه اول و آخر تمام مذّهب - دارای سه سرسوره مذّهب و بقیه
سوره ها بقلم زر تحریر دار کتابت شده - علائم مذّهب است .

۲۴

قرآن

(مجموعه موزه ایرانبستان)

خط کوفی - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن چهارم) -
کاغذ پوست آهو - جلد میشن قهوه ای لولادار (قرن دهم) - شماره صفحه ها
۳۳۷ ، هر صفحه ۲۳ سطر - قطع بغلی باندازه ۱۲۰ × ۹۵ میلیمتر .
نه ورق از آغاز و سه ورق از پایان نسخه ، نو نویس بخط نسخ است .
اسامی سوره ها بزرگ نوشته شده و در حاشیه گل و برگ مذّهب دارد .
این نسخه را بهرام میرزای صفوی وقف آستانه شیخ صفی الدین
نموده و وقفنامه بتاریخ ۹۴۶ پشت صفحه آخر نوشته شده است .

۲۵

قسمتی از قرآن

(مجموعه موزه ایرانبستان)

خط محقق - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن پنجم) -

کاغذ ختائی - جلد میشن قهوه‌ای ضربی گره (قرن نهم) - شماره صفحه‌ها
۱۲۰، هر صفحه ۵ سطر - قطع خشتی با اندازه ۲۰۲ × ۲۵۲ میلیمتر.
دو صفحه اول تمام مذهب و دارای دو پیشانی و علائم مذهب است.
این نسخه از موقوفات شاه عباس کبیر باستانه شیخ صفی‌الدین
و وقفنامه بتاریخ ۱۰۳۷ در صفحه دوم نوشته شده است.

۲۶

جزئی از قرآن

(مجموعه آقای مهندس عباس مزدا)

خط ریحان تحریر - رقم ابونصر محمد بن علی البرزازی - تاریخ تحریر
۴۹۳ - جلد تیماج سرخ بغدادی (قرن سیزدهم) - شماره صفحه‌ها ۷۹،
هر صفحه ۷ سطر - قطع نیمربعی با اندازه ۱۱۰ × ۱۷۳ میلیمتر.
سوره‌ها و علائم مذهب است.
این نسخه را کاتب، وقف آستانه حضرت علی بن موسی الرضا نموده
و بخط خود وقفنامه را در پشت صفحه اول نوشته است.

۲۷

قرآن

(مجموعه موزه پارس)

خط محقق - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن پنجم) -
کاغذ ختائی - جلد تیماج مشکی (قرن سیزدهم) شماره صفحه‌ها ۷۵۰

هر صفحه ۹ سطر - قطع رحلی با اندازه ۳۰۵ × ۲۰۴ میلیمتر .
 صفحه اول جدول بندی مذهب دارد و اسامی سوره ها در آنها نوشته
 شده ، صفحه دوم تمام مذهب است ، صفحه سوم پیشانی و ذیل مذهب
 دارد - سر سوره ها و علائم مذهب و اسامی سوره ها بخط ریحان و قلم زر
 تحریر دار روی متن شنگرف نوشته شده است - لفظ « الله » از اول تا آخر
 نسخه در متن ، بقلم زر تحریر دار و ترجمه فارسی قرآن بقلم محقق خفی
 در ذیل سطور نوشته شده است .

در گوشه چپ بالای هر ورق شماره آن بزر تحریر دار بخط کوفی
 نوشته شده است و آخرین رقم « اربع مائة و خمس عشر » می باشد ؛
 بدینقرار ، چون مجموع صفحات موجود ۷۵۰ است ، چهل ورق آن از اصل
 ساقط میباشد .

۲۸

قسمتی از نیمه دوم قرآن

(مجموعه کتابخانه ملک)

خط کوفی - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن پنجم) -
 کاغذ دوات آبادی - جلد میشن ضربی گره (قرن نهم) - شماره صفحه ها
 ۴۷۴ ، هر صفحه ۱۱ سطر - قطع جانمازی خشتی با اندازه ۱۱۰ × ۱۱۰
 میلیمتر .

سر سوره ها بزر نوشته شده و علائم با ترنجهای کوچک تذهیب
 شده است .

قسمتی از قرآن

(مجموعه کتابخانه ملک)

خط نسخ ریحان - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن ششم) -
 کاغذ دولت آبادی - جلد تیماج قهوه‌ای ضربی گره (قرن نهم) - شماره
 صفحه ۸۶، هر صفحه ۵ سطر - قطع خشتی با اندازه ۱۷۰ × ۲۰۰ میلیمتر -
 دو صفحه اول دارای دو پیشانی مذهبی - سر سوره‌ها بزرگ نوشته
 شده و تحریر یافته است - علائم با تریجهای کوچک شاخ سروی تذهیب
 شده است .

ترجمه فارسی بهمان خط ولی خفی، ذیل سطور نوشته شده است .

۳۰ - ۳۳

دوره کامل قرآن و ترجمه و تفسیر فارسی ابو بکر عتیق
 سور آبادی در چهار مجلد

(مجموعه موزه ایرانباستان)

خط متن ثلث جلی و ترجمه و تفسیر، نسخ تحریر کتابت - رقم
 محمد بن عیسی بن محمد بن علی نیشابوری لیبی - تاریخ تحریر احتمالاً
 ۵۸۴ - کاغذ بخارائی - جلد چرمی قهوه‌ای رنگ لولادار (در حدود قرن
 هفتم) - شماره صفحاتی جلد اول ۴۷۴، دوم ۵۱۴، سوم ۵۰۲ و چهارم
 ۳۳۶، صفحه‌ها بعضی شش و بعضی ۷ سطر از متن قرآن و ۲۵ سطر
 از تفسیر - قطع رحلی خشتی با اندازه ۲۹۰ × ۳۸۰ میلیمتر .

صفحات تماماً دارای جدول عریض زرین و دو صفحه اول هر يك از مجلدات و دو صفحه آخر مجلد چهارم تماماً مذهب است. دو صفحه دوم هر يك از مجلدات، نیمه‌ای از صفحه نوشته شده و نیمه اطراف نیز بهمان قلم زیبا مذهب است - سر سوره‌ها در متن و علائم در حواشی تذهیب و ترصیع شده است - اسامی سوره‌ها بعضی بخط کوفی و برخی بخط ثلث و سایر عناوین در حواشی عموماً بخط عالی کوفی تزیینی است.

ترجمه فارسی قرآن در ذیل هر سطر و تفسیر آن پس از پایان هر سوره بقلم خفی تر از متن نوشته شده است.

این نسخه برای مطالعه غیاث‌الدین محمد بن سام امیر غور و بنام او در سال ۵۸۴ تألیف شده است و هفتاد سال بعد نسخه کامل آن بدست شیخ الاسلام ابوالفتح محمد بن شیخ الاسلام شمس‌الدین مطهر، نواده شیخ الاسلام احمد جامی افتاده و او آنرا وقف مزارجد خود احمد جامی ساخته است و وقف نامه‌ای مکرر در پشت صفحه اول هر چهار مجلد عربی نوشته شده است که تاریخ ۶۵۴ دارد و کاتب وقف نامه محمود بن حاکم اوحد بوزجانی جامی میباشد.

این دوره کامل نفیس قرآن و تفسیر آن مدت هفت قرن در سر مقبره شیخ الاسلام احمد جامی در تربت جام جای داشته و از سال ۱۳۱۶ برای حفاظت آن بموزه ایرانباستان انتقال داده شده است^(۱)

(۱) برای اطلاع بیشتری در خصوص کیفیت این نسخه رجوع شود به مقاله نگارنده در شماره ۷ سال اول مجله «پیام نو» چاپ تهران.

(مجموعه موزه آستانه حضرت معصومه)

خط ثلث ریحان - رقم ابن مقالة بن سلیمان محمود الکاتب - تاریخ
تحریر ۵۹۰ - کاغذ خانبالغ قابسازی شده مجدول مذّهب - جلد روغنی
متن عنابی ترنج و نیمترنج و لچکی منقش و حاشیه زمینه مشکی که در حواشی
بخط رقاع و قلم سفیداب برقم میرزا احمد نیریزی و تاریخ ۱۱۱۸
چند خبر نوشته شده است - شماره صفحه ها ۷۶۰ ، هر صفحه ۱۵
سطر - قطع وزیری با اندازه ۱۶۷ × ۲۷۸ میلیمتر .

دو صفحه اول دارای دو ترنج زمینه لاجورد و زر است که در میان
آن ها بقلم سفید آب تحریر یافته و خط رقاع يك آیه از قرآن نوشته شده
و زمينه تمام دو صفحه ، گل و بوته اندازی مذّهب است - صفحه افتتاح
قرآن دارای يك سراوحه و يك سر سورة مذّهب مرصع و این صفحه
و صفحه بعد متن و حاشیه مذّهب بین السطور طلائع اندازی شده است - سوره ها
بخط ثلث و قلم زر تحریر یافته ، نوشته شده است - علائم مذّهب میباشد -
در خاتمه متن قرآن و صفحه آخر در يك ترنج متن لاجوردی گل و بوته
زرین ، بخط کوفی تزیینی تحریر یافته ، نوشته شده « هو الله الکبیر » و نیز
روی متن صفحه دنبال آن بهمان خط نوشته شده است « ورسوله الکریم » .
این نسخه از موقوفات شاه سلطان حسین صفوی باستانه حضرت معصومه
و وقفنامه بتاریخ ۱۱۱۸ در دو صفحه اول قبل از شروع نسخه نوشته -
شده و نیز در دو صفحه بعد اسامی قراء عشره و روای آنها با رموز هر يك
بخط ثلث نوشته شده است .

ربع قرآن

(مجموعه موزه ایران باستان)

خط "ثلث جلی" - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن هفتم) -
کاغذ ختائی - جلد تیماج عنابی تریج منگنه (قرن دوازدهم) - شماره صفحه ها
۵۸۲ ، هر صفحه ۷ سطر - قطع رحلی خشتی با اندازه ۲۸۴ × ۳۴۷
میلیمتر .

دو صفحه اول تمام مذهب جدول بندی شده و در بعض جداولها
کلمه "الله" سفید آب نوشته شده است - صفحه افتتاح قرآن دارای يك
پیشانی مذهب (و از این بعد چند صفحه ساقط است) - سر سوره ها
بخط رقاع بقلم زر نوشته و باشنگرف تحریر یافته است - علائم مذهب
ترجمه فارسی بخط نسخ تحریر خفی در ذیل سطور نوشته شده است .

۴۱ - ۴۶

قرآن و ترجمه و ترجمه تفسیر طبری

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط متن قرآن "ثلث جلی" و خط ترجمه و تفسیر نسخ تحریر خفی -
رقم اسعد بن محمد بن ابی الحرث احمد بن ابی الخیر سهلویه الیزدی - تاریخ
تحریر ۶۰۶ - کاغذ دولت آبادی شکری - جلد میشن حنائی جدید (قرن
چهاردهم) - شماره صفحه های جلد اول ۷۵۶ ، دو ۶۰۶ ، سوم
۴۷۰ ، پنجم ۷۲۰ ، ششم ۵۷۴ ، هفتم ۶۲۸ ، هر صفحه از متن قرآن

۵ سطر و تفسیر ۱۳ سطر - قطع رحلی خشتی با اندازه ۳۱۰ × ۳۹۰ میلیمتر.
 سر سوره ها مذهب مرصع و اسامی سوره ها روی متن لاجورد
 و زنگار و شنکرف بخط رقاع یا کوفی تحریر یافته بسفید آب نوشته شده
 است - علائم مذهب مرصع - تذهیب ها عمل احمد بن ابی نصرین
 ابی العزین عتیق و تاریخ تذهیب سال ۶۸۰ است .

این نسخه ، جز متن قرآن دارای ترجمه فارسی است که در ذیل
 سطور متن نوشته شده و نیز تفسیر قرآن که ترجمه از متن تفسیر عربی
 ابو جعفر محمد بن جریر طبری میباشد و بدون رعایت ختم سوره یا جزء
 در فواصل متن قرآن نوشته شده و در آغاز هر قسمت از تفسیر عنوان بقلم زر
 تحریر یافته ، بخط رقاع نگاشته شده است .

اصل ترجمه تفسیر طبری در هفت جزء تدوین و در نسخه حاضر
 نیز در هفت مجلد کتابت شده است ؛ ولی متأسفانه مجلد چهارم آن
 مفقود میباشد و از آغاز نسخه نیز اقلایک صفحه ساقط دارد .
 ایندوره تفسیر انتقالی از بقعه شیخ صفی الدین بکتابخانه سلطنتی
 میباشد (۱)

۴۴

قرآن

(مجموعه موزه ایرانبستان)

خط نسخ تحریر و سطر اول و آخر هر صفحه ، نلک جلی - رقم

(۱) برای مزید اطلاع بکیفیت این نسخه نفیس ، رجوع شود بکتاب « نمونه سخن
 فارسی » نگاشته نگارنده ، صفحه ۶ .

محمود بن مسعود بن ابی سعد ابهری - تاریخ تحریر ۶۱۹ - کاغذ سمرقندی -
جلد تیماج عنابی لولا دار جدید کہ ترنج منگنہ قدیم (قرن یازدہم)
بان الصاق شدہ است - شماره صفحہ ۴۵۸ ہا ، ہر صفحہ ۲۰ سطر -
قطع رحلی باندازہ ۲۹۵ × ۴۴۱ میلیمتر .

دو صفحہ اول تمام مذہب ، دو صفحہ بعد کہ افتتاح قرآن است ،
پیشانی و ذیل مذہب دارد واسم دو سورہ بقلم سفیدآب تحریر یافتہ ، بخط
ثلث و بقیہ اسامی سورہ ہا بزر تحریر یافتہ ، بخط رقاع نوشتہ شدہ است -
ہر چہ نام « اللہ » در متن است بزر نگارش یافتہ ، و علائم با ترنجہای کوچک
مذہب ، مشخص شدہ است - تذهیب ہا عمل کاتب نسخہ می باشد .

۴۳

قرآن

(مجموعہ کتابخانہ سلطنتی)

خط نسخ کتابت خفی ممتاز - رقم یاقوت مستعصمی - تاریخ تحریر
۶۳۰ - کاغذ سمرقندی زرفشان جدول و کمند زرین دار قابسازی شدہ -
جلد روغنی ممتاز جدید کار شیراز (قرن سیزدہم) - شماره صفحہ ۵۸۴ ،
ہر صفحہ ۱۷ سطر - قطع وزیری باندازہ ۱۷۵ × ۲۶۳ میلیمتر .
چہار صفحہ اول ، متن و حاشیہ مذہب جدید (در حدود قرن ۱۳)
سر سورہ ہا بقلم زر تحریر یافتہ و بخط ثلث ممتاز است .
این نسخہ بامر خلیفہ المستعصم باللہ عباسی در شہر مدینہ کتابت
شدہ است .

۴۴
قرآن

(مجموعه کتبخانه سلطنتی)

خط نسخ کتابت عالی - رقم باقوت مستعصمی - تاریخ تحریر ۶۷۴ -
کاغذ ختائی جدول زرین دار قابسازی شده - جلد روغنی قدیم (قرن نهم) -
شماره صفحه ها ۵۳۶ ، هر صفحه ۱۵ سطر - قطع و زیری باندازه
۲۰۰ × ۳۰۰ میلیمتر .

دو صفحه افتتاح قرآن ، متن و حاشیه مذهب عالی ، بین السطور
طلا اندازی شده - علائم با تزیینات مذهب مشخص و با سر سوره ها بخط
رقاع خوش و قلم سفید آب روی متن زر نوشته شده است .

۴۵

نیمه دوم قرآن

(مجموعه موزه پارس)

خط ثلث جلی عالی - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن
هشتم) - کاغذ سمرقندی - جلد تیماج سرخ ساده (قرن دهم) - شماره
صفحه ها ۶۰۴ ، هر صفحه ۱۱ سطر - قطع رحلی عظیم باندازه
۵۶۵ × ۸۰۰ میلیمتر .

سر سوره ها و علائم مذهب و اسامی سوره ها بخط رقع عالی و قلم
سفید آب تحریر یافته ، نوشته شده است .

از اول و آخر ساقط و نونویس و بسیاری از صفحه ها وصالی شده است

این نسخه با جلد اول آن (که بواسطه تشابه مشخصات بنمایش گذاشته نشده است) طی قرون متمادی درون صندوقی در غرفه مخصوص، بالای دروازه قرآن شیراز جای داشته است و پس از برانداختن دروازه مزبور بسال ۱۳۱۵، بموزه پارس انتقال یافت و اکنون که دوباره دروازه مزبور در شرف برپا شدن است، البته این قرآنها دوباره در جای اصلی خود نهاده خواهد شد و کماکان کسانی که از تنگ « الله اکبر » یعنی مدخل شمالی شیراز وارد شهر شوند، یا از آن خارج گردند از زیر این قرآن عبور خواهند کرد.

۴۶

قرآن

(مجموعه موزه ایران باستان)

خط نسخ خفی عالی - رقم یاقوت بن عبدالله - تاریخ تحریر ۶۶۸
کاغذ خانبالغ مجدول مذّهب - جلد سوخت معرق طلاپوش مستعمل
(قرن هشتم) - شماره صفحاتها ۴۳۲، هر صفحه ۱۵۴ سطر - قطع خشتی
کوچک باندازه ۱۶۶ × ۲۱۸ میلیمتر.

دو صفحه اول تمام مذّهب - سرسورهها بقلم زر تحریر یافته، بخط
ثلث جلی نوشته شده و علائم مذّهب است.

این نسخه از موقوفات آستانه شیخ صفی الدین و مهر وقف
حظیره را دارد.

۴۷
قرآن

(مجموعه موزه ابرانباستان)

خط ثلث کتابت عالی - رقم یاقوت مستعصمی - تاریخ تحریر ۶۸۵ - کاغذ دولت آبادی - جلد سوخت معرق طلا پوش لولا دار ، اندرون منقش مذهب که در حواشی آن آیه الکرسی بخط ثلث عالی برجسته ، روی متن زر نوشته شده است (در حدود قرن نهم) - شماره صفحه ها ۵۹۹ ، هر صفحه ۱۳ سطر - قطع رحلی با اندازه ۲۴۵ × ۳۴۵ میلیمتر .
دو صفحه اول تمام مذهب ممتاز - اسامی سوره ها روی زمینه طلا با سفید آب بخط ثلث تحریر یافته ، نوشته شده است .

۴۸
قرآن

(مجموعه کتابخانه ملک)

خط نسخ کتابت عالی - رقم یاقوت مستعصمی - تاریخ تحریر ۶۸۰ - کاغذ دولت آبادی - جلد میشن عنابی ترنج و نیم ترنج منگنه (قرن دوازدهم) - شماره صفحه ها ۵۷۴ ، هر صفحه ۱۳ سطر - قطع خشتی با اندازه ۱۵۰ × ۲۲۷ میلیمتر ،

دو صفحه اول تمام مذهب عالی ، وسط هر صفحه داخل ترنج نوشته شده است : « فاتنه الكتاب عزیز » - دو صفحه بعد که افتتاح قرآن است ، تمام مذهب - در دو صفحه آخر دو ترنج مذهب است که رقم کاتب

در آن نوشته شده - سر سوره‌ها مذهب و علائم بخط کوفی در ترنجهای کوچک مذهب، مشخص شده است - تذهیب نسخه مؤخر از کتابت آن و مربوط بقرن دهم است .

۴۹

يك جزء قرآن

(مجموعه موزه ابرانباستان)

سه سطر اول و وسط و آخر هر صفحه بخط ثلث جلی عالی و بقیه سطور بخط ثلث خفی - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن هشتم) - کاغذ خانبالغ - جلد تیماج قهوه‌ای ترنج و حاشیه ضربی لولادار (قرن نهم) - شماره صفحه‌ها ۳۶ ، هر صفحه ۹ سطر - قطع رحلی با اندازه ۴۸۵ × ۳۵۰ میلی‌متر .

دو صفحه اول متن و حاشیه مذهب - سر سوره‌ها مذهب و علائم بخط رقاع بزر تحریر یافته ، در ترنجهای مذهب مرتصع و سه سطر اول و وسط و آخر هر صفحه بقلم زر تحریر یافته نوشته شده است .

۵۰

يك جزء قرآن

(مجموعه آستانه شاه نعمة الله)

خط ثلث خوش بقلم زر تحریر یافته - رقم علی بن محمد بن زید

- ۲۵ -

بن محمد بن زید بن عبداللہ العلوی الحسینی - تاریخ تحریر ۷۱۰، در شهر
موصل - کاغذ بخارائی - جلد تیماج مشکئی ترنج منگنه (قرن ۱۲) -
شماره صفحه‌ها ۹۰، هر صفحه ۵ سطر - قطع رحلی کوچک با اندازه
۳۳۵ × ۴۵۵ میلیمتر.

صفحه اول دارای پیشانی و ذیل مذهب - سر سوره‌ها و علائم
مذهب و بخط ثلث رقاع خوش بقلم سفیدآب تحریر یافته، نوشته شده است.
صفحه آخر و صالی شده است.

۵۴ - ۵۱

چهار جزء قرآن

(مجموعه موزه ایرانباستان)

خط ثلث جلی عالی - رقم احمد بن السهروردی - تاریخ تحریر
۷۰۶ - کاغذ بخارائی - جلد تیماج عنابی ترنج و حاشیه ضربی لولادار
(قرن هشتم) - شماره صفحه‌ها بترتیب ۱۰۰ و ۱۰۴ و ۹۹ و ۱۰۴، هر
صفحه ۵ سطر - قطع رحلی کوچک با اندازه ۳۶۵ × ۳۹۵ میلیمتر.

صفحه اول هر يك از اجزاء، تمام مذهب مرصع ممتاز - در دو صفحه
اول آغاز متن هر يك از اجزاء سه سطر نوشته شده و دارای پیشانی و ذیل
مذهب مرصع و بین السطور بوته اندازی الوان، در پیشانی و ذیل و سر سوره‌ها
بخط کوفی تزئینی بقلم سفیدآب یا مرکب مشکئی یا زر تحریر یافته، روی
متن شنگرف یا لاجورد نوشته شده است - سر سوره‌های دیگر مذهب

و بقلم زر یا سفید آب تحریر یافته، روی متن لاجورد و شنگرف و زر،
بوته اندازی شده بخط کوفی تزیینی نوشته و علائم باترنجهای مذهب مرتجع،
نموده شده است.

۵۵

قرآن

(مجموعه موزه ابرانباستان)

خط ثلث کتابت خوش - رقم ابو الفتح ... محمود ... کردی (میانہ
کلمات محوشده و از رقم فقط این سه کلمه را میتوان خواند) - تاریخ
تحریر ۷۲۸ - کاغذ دولت آبادی - جلد ساغری قهوه‌ای تریج و نیمترنج
ولچکی ضربی اولادار مرتمت شده (در حدود قرن دهم) - شماره
صفحه‌ها ۶۶۲، هر صفحه ۱۱ سطر - قطع رحای با اندازه ۳۵۵ × ۲۵۰
میلیمتر.

دو ورق اول و نیمی از ورق ما قبل آخر و آخر نو نویس و بخط
جهانگیر اردبیلی و تاریخ ۱۲۹۷ میباشد.

علائم باترنجهای کوچک مذهب نموده و بخط کوفی نوشته شده -
اسامی سورها نیز بهمان خط بقلم زر تحریر یافته، روی متن لاجورد یا زر
منقش نوشته شده است - ترجمه آیات بفارسی بخط رقاع تحریر خفی
در ذیل سطور نگاشته شده است.

۵۶

قرآن

(مجموعه کتابخانه ملی)

خط نسخ کتابت خفی خوش - رقم شمس الدین بن فخر الدین
حافظ فقیه - تاریخ تحریر ۷۱۷ - کاغذ دولت آبادی جدول زرین و کمنددار -
جلد روغنی کار کشمیر (قرن دوازدهم) شماره صفحه ها ۷۸۸ ، هر صفحه
۱۱ سطر - قطع جا نمازی باندازه ۱۱۰ X ۷۵ میلیمتر .

دارای يك سرلوح مذهب مرتّصع ودو صفحه افتتاح متن وحاشیه
مذهب مرتّصع و سوره فاتحه در میان نوشته شده است - اسامی سوره ها
بقلم زر تحریر دار و خط رقاع نوشته شده است .

۵۷

قرآن

(مجموعه موزه ایرانباستان)

خط نسخ ربیحان متوسط - رقم احمد بن المحسنی - تاریخ تحریر
۷۳۹ کاغذ دولت آبادی جدول زرین دار - جلد معرق طلاپوش لولا دار
عالی که در حواشی آن آیه الکرسی را بخط ثلث عالی نوشته اند و
اضافه دارد :

« برسم کتب خانه سلطان الاعدل الاکرم ابوالمظفر شاه اسمعیل
بهادر خان الحسینی » - شماره صفحه ها ۷۴۶ ، هر صفحه ۱۲ سطر - قطع
رحلی باندازه ۲۹۰ X ۳۹۰ میلیمتر .

دو صفحه اول تمام مذهب و دو صفحه بعد که افتتاح قرآن است و دو صفحه آخر دارای پیشانی و ذیل مذهب که روی آن بخط کوفی تزیینی بقلم سفید آب تحریر یافته نوشته شده - سر سوره ها مذهب و اسامی سوره ها بهمان خط بقلم زر تحریر یافته، روی متن لاجورد منقش نوشته شده است - علائم با ترنجهای مذهب نموده شده - صفحه آخر روی شمسه مرصعی بقلم مشکی و خط متن، رقم کاتب و تاریخ تحریر نگاشته شده و در ذیل مذهبی روی متن لاجورد منقش بقلم زر تحریر یافته و خط رقاع نوشته شده است: « برسم خزانه مولانا السلطان المالك الملك الاشرف ابی - النصر قایتبای (۱) عز نصره » .

این نسخه را بسال ۹۴۶ بهرام میرزا ابن شاه اسمعیل اول صفوی وقف آستانه شیخ صفی الدین نموده و وقفنامه در بالای صفحه آخر بخط نسخ و بقلم زر نوشته شده است .

۵۸

نیمه اول قرآن

(مجموعه آستانه شاه نعمت الله)

خط ثلث کتابت متوسط - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود

(۱) الاشرف سیف الدین قایت بای محمودی معروفترین امرای جرکسی است که قریب سی سال با قدرت در مصر حکومت رانده و در بنای عمارات و مساجد کوشش فراوان داشته و در سخاوت و ذکات و خدات و عبادت و عصمت ممدوح شعرا، و از مطالعه کتب علمی و سیر و تواریخ و تلاوت قرآن بهره مند بوده و عالمان شهرها سفر میکردند و از سادات و بزرگان دیدن مینمودند و مراسم حج را بجای آورده بوده و وفاتش بسال ۹۰۱ اتفاق افتاده است .

قرن هفتم) - کاغذ سمرقندی - جلد تیماج زرد جدید (قرن چهاردهم) -
شماره صفحه‌های اصیل ۶۲۲، هر صفحه ۷ سطر - قطع نیمورقی باندازه
۲۴۵ × ۳۷۰ میلی‌متر.

سر سوره‌ها و علائم مذهب و بخط رقاع و قلم زر تحریر یافته،
نوشته و ترجمه تحت اللفظی قرآن بفارسی بخط نسخ تحریر خفی در زیر
کلمات نوشته شده است.

از اوّل و آخر ساقط و بعضی صفحه‌ها آب افتاده و وصالی شده و ۱۸
صفحه از اوّل و دو صفحه از میان نونویس است.

۵۹-۶۰

دو جزء قرآن در دو مجلد

(مجموعه موزه پارس)

خط ثلث کتابت جلی عالی - رقم پیریحیی الجمالی الصوفی - تاریخ
تحریر ۷۴۵ و ۷۴۶ کاغذ سمرقندی جدول زرین دار - جلد همیشه
حنائی و ماشی (قرن دوازدهم) - شماره صفحه‌ها ۹۷ و ۸۹، هر صفحه
۵ سطر - قطع رحلی باندازه ۵۲۶ × ۶۳۲ میلی‌متر.

خطوط این دو نسخه تماماً بزر نوشته شده و بمرکب مشکلی تحریر
یافته است - دو صفحه اوّل تمام مذهب عالی - علائم در ترجمه‌های مختلف
الشکل مذهب نموده شده و سر سوره‌ها هر يك بنقش خاصی تذهیب و ترصیع
و اسامی سوره‌ها بخط ثلث رقاع تحریر یافته، نوشته شده است.

این نسخه در زمان حکومت شیخ ابواسحق در شیراز کتابت و

طرف تاشی خاتون زوجہ وی وقف مضجع حضرت احمد بن موسی الرضا
در شیراز گردیده و وقفنامه پشت صفحہ اول بخط ثلث رقاع بقلم زر نوشته
شده است.

۶۱

قرآن

(مجموعه موزه ابرانباستان)

خط ثلث کتابت خفی عالی - رقم ارغون الکاملی - تاریخ ۷۴۵ -
کاغذ دولت آبادی قابسازی شده جدول زرین دار - جلد ساغری مشکی
ترنج و لچکی و حاشیه منگنه اندرون میشن عنابی ترنج و لچکی منگنه
مستعمل فرسوده (قرن نهم) - شماره صفحه ها ۷۹۲ ، هر صفحه ۱۱
سطر - قطع وزیری باندازه ۱۸۰ × ۲۷۳ میلیمتر .

دو صفحہ اول متن و حاشیه مذہب - سرسوره ها و علائم مذہب
واسامی سوره ها بخط رقاع عالی بقلم سفید آب تحریر یافته روی متن زر
نوشته شده است - صفحہ آخر به يك پيشانی و ذیل مذہب مرصع عالی
تمام میشود .

۶۲

يك جزء قرآن

(مجموعه موزه ابرانباستان)

خط ثلث متوسط - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن

هشتم) - کاغذ ترمه اصفهانی - جلد میشن تریاکی ترنج و نیمترنج و لچکی
منگنه لولادار (قرن دهم) - شماره صفحه ها ۶۰۰ ، هر صفحه ۷ سطر -
قطع نیمورقی باندازه ۲۳۵ X ۳۲۸ میلیمتر .

صفحه اول تمام مذهب منقش ، صفحه دوم و سوم متن و حاشیه
مذهب و سوره فاتحه در میان نوشته شده ، بین السطور مذهب و درپیشانی
و ذیل عنوان سوره بخط کوفی تزیینی و قلم سفید آب که بازر تحریر یافته ،
نگاشته شده است - علائم و سرسوره ها مذهب و اسامی سوره ها بعضی
به خط کوفی و برخی بخط رقاع خوش ، بقلم زر یا سفید آب میباشد .

۶۳-۶۴

دو جزء قرآن در دو مجلد

(مجموعه آستانه شاه نعمت الله)

خط ثلث جلی متوسط - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن
هفتم) - کاغذ کشمیری - جلد تیماج حنائی ترنج و حاشیه منگنه (قرن
دهم) - شماره صفحه ها ۲۰۰ و ۱۹۴ ، هر صفحه سه سطر - قطع نیمورقی
خشتی باندازه ۳۱۰ X ۳۸۵ میلیمتر .

صفحه اول هر يك از دو نسخه دارای يك پیشانی و ذیل مذهب
است که در متن آن بخط کوفی تزیینی نوشته شده - سرسوره ها و علائم
مذهب و اسامی سوره ها بخط رقاع متوسط بقلم زر تحریر یافته ، نوشته
شده است .

این نسخه از موقوفات بی بی ترکان دختر قطب الدین محمد بمقبره پدر و مادرش در کرمان میباشد و وقف نامه بتاریخ ۶۸۷ در پشت صفحه اول نوشته شده است (۱)

۶۵.۷۲

چهار صفحه و چهار نیم صفحه از قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی - مجموعه کتابخانه ملک)

خط ثلث پنج دانگ جلی ممتاز - بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن نهم) - کاغذ سمرقندی جدول زرین دار - صفحه ها ۷ سطر و نیم صفحه ها ۲ سطر، صفحه ها با اندازه ۱۰۵۵ × ۱۶۹۰ و نیم صفحه ها با اندازه ۹۷۰ × ۵۵۰ میلیمتر.

(۱) قطب الدین ابوالفتح محمد سلطان، دوامین سلطان قراخانی است که در کرمان سلطنت کرده است. وی برادرزاده و داماد و ولیعهد نصرالدین قتلغ سلطان براق حاجب مؤسس سلسله قراخانیان کرمان میباشد که سال ۶۳۳ سلطنت کرمان رسیده است.

قطب الدین بسال ۶۵۵ در گذشت و بجایش قتلغ ترکان زن وی سلطنت نشست و همچنان حکمرانی میکرد تا هنگام مرگ آباقاخان (سال ۶۸۰) از این بیعد سیورغتمش پسر قطب الدین جایگزین قتلغ ترکان شد و قتلغ ترکان بخراسان و از آنجا به تبریز رفت و در حدود سال ۶۸۲ در تبریز در گذشت و دخترش بی بی ترکان (واقف این نسخه قرآن) جنازه او را بکرمان آورد و در گنبد مدرسه که در کرمان ساخته بود، در جوار پدر خود و برابغ خاک سپرد.

بی بی ترکان خود بسال ۶۸۹ در گذشته است.

صفحة شماره ۶۶ دارای يك سرسوره مذهب و عنوان سوره
بخط رقاع بقلم زر نوشته شده و علائم همه جا مذهب است. (۱)

۷۳

هفت جزء اول قرآن

(مجموعه موزه ابرانباستان)

خط ثلث جلی خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن
نهم) - کاغذ خانبالغ - جلد تیماج تریاکی ترنج و جدول منگنه (قرن نهم) -
شماره صفحه ها ۳۴۹ ، هر صفحه ۷ سطر - قطع خشتی باندازه
۳۱۵ × ۲۴۵ میلیمتر .

دو صفحه اول دارای پیشانی و ذیل مذهب منقش است که در آنها روی
متن لاجورد بخط ثلث رقاع بقلم سفیداب نوشته شده - این نسخه در هفت
جزء مجزای کتابت شده و هر جزء دارای يك سر فصل مذهب منقش
است و علامت جزء مذهب و عنوان باقلم ثلث رقاع عالی روی متن لاجورد
نگاشته شده - اسامی سور بقلم زر و خط رقاع ساده نوشته شده است .

(۱) این اوراق با اینکه رقم ندارد، انتساب آن به بایسنقر میرزا گورکانی
متواتر است و ظاهراً بقایای قرآن کاملی است که آن امیر هنرمند برای سر آرامگاه
امیر تیمور گورکان جد خود در سررقتند نوشته بوده و بعداً متفرق شده است و اکنون
بعض اوراق و سطور مجزای آن در کتابخانه سلطنتی و کتابخانه آستانه رضوی
در مشهد و کتابخانه ملک و موزه ایران باستان و کتابخانه خصوصی مرحوم حاج
سید نصرالله تقوی و مرحوم علی عبدالرسولی و مرحوم میرزا مرتضی نجم آبادی
و مقبره مرحوم معتضد الدوله مهران رفاهی دیده شده است .

۷۴

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط ثلث کتابت خفی ممتاز - رقم محمود السلطانی - تاریخ تحریر ۸۴۶ - کاغذ ختائی جدول و کمند زرین دار - جلد میشن ترنج و نیم ترنج ولچکی و حاشیه بندرومی منگنه مذہب (قرن دوازدهم) - شماره صفحه ها ۳۳۳، هر صفحه ۲۱ سطر - قطع وزیری با اندازه ۱۶۵ X ۲۴۰ میلیمتر. دو صفحه افتتاح متن و حاشیه مذہب عالی - اسامی سوره ها بقلم زر و خط رقاع عالی نوشته شده - علائم با ترنجهای مذہب مرصع نموده شده است.

این نسخه ممتاز از روی خط یاقوت مستعصمی استنساخ شده و در جودت و صفا با بهترین خطوط یاقوت برابری میکند.

۷۵

قرآن

(مجموعه کتابخانه ملی)

خط متن ثلث کتابت خفی و سد سطر اول و وسط و آخر هر صفحه، ثلث رقاع کتابت جلی عالی - رقم عزیز بن محمد - بدون تاریخ (در حدود قرن نهم) - کاغذ خانبالغ - جلد روغنی عالی کار محمد اشرف - شماره صفحه ها ۵۰۱، هر صفحه ۱۷ سطر - قطع وزیری با اندازه ۱۳۵ X ۲۱۰ میلیمتر.

دو صفحه اول متن و حاشیه مذہب عالی و سورہ فاتحہ بسفیداب و خط ثلث رقاع روی متن زر نوشته شده است۔ آغاز سورہ بقرہ يك سرلوح مذہب دارد۔ علائم مذہب مرصع و اسامی سورہها غالباً بقلم زر و خط رقاع و در پایان متن قرآن فالنامه فارسی بخط نستعلیق کتابت نوشته شده است۔

۷۶

قرآن

(مجموعه آستانه حضرت معصومه (ع))

خط متن نسخ کتابت خوش و سه سطر اول و وسط و آخر هر صفحه ثلث کتابت جای عالی۔ بدون رقم۔ تاریخ تحریر ۸۵۴۔ کاغذ خانبالغ جدول زرین دار۔ جلد ساغری مشکی ترنج و لچکی و حاشیه منگنه مذہب مستعمل (قرن دوازدهم)۔ شماره صفحهها ۷۲۲، هر صفحه ۱۱ سطر۔ قطع نیمورقی باندازه ۲۳۳ × ۳۴۵ میلیمتر۔

دو صفحه افتتاح مذہب مرصع۔ سرسورہها و علائم مذہب مرصع و اسامی سورہها بخط رقاع خوش و قلم زر تحریر یافته، و علائم بہمان خط و قلم شگرف نوشته شده۔ سطر وسط هر صفحه بقلم زر تحریر یافته، یا لاجورد نگاشته شده است۔

در آخر نسخه وقف نامه ایست که آنرا یکی از زنان خانواده سلطنتی باستانه حضرت معصومه وقف کرده است۔

وقفنامه بخط رفاع و تاریخ ۱۱۴۳ می باشد. ذکر نام واقف نشده ولی با اشارات القابی که در وقفنامه است، ظاهراً فاطمه نام داشته است. در پشت صفحه اول دو جا تشخیص داده اند که نسخه خط عبدالله صبرفی است.

۷۷

قرآن (سی پاره)

(مجموعه موزه ابرانباستان)

خط نسخ کتابت متوسط - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن دهم) - کاغذ اصفهانی جدول زرین و کمنددار زرفشان - جلد ضربی ترنج و لچکی طلاکوب، اندرون میشن سرخ ترنج سوخت معرق اولادار (قرن دهم) - شماره صفحه های هر يك از اجزاء ۲۵، هر صفحه ۱۲ سطر - قطع وزیری خشتی باندازه ۱۹۶ × ۲۶۵ میلیمتر.

دو صفحه اول جزء اول متن و حاشیه مذهب مرتجع و در میان، سوره فاتحه و آغاز سوره بقره نوشته شده، و در سایر اجزاء هر يك بایک سرلوح مذهب آغاز میشود - علائم و سرسوره ها مذهب مرتجع و اسامی سوره ها بخط رفاع خوش بالاچورد یا سفید آب تحریر دار، روی متن زر نوشته شده است - در پشت صفحه اول هر يك از پاره ها مهر شاه اسمعیل صفوی که تاریخ ۹۱۷ دارد در شمس مذهب منقوش است.

۷۸

قرآن

(مجموعه موزه ایرانباستان)

خط نسخ غبار خوش - رقم جلال الدین بن علی الحافظ سبزواری
غباری - تاریخ تحریر ۹۲۵ - کاغذ ترمه جدول زرین دار - جلد ضربی
طلاپوش، اندرون سوخت معرق مستعمل لولادار (قرن دهم) - شماره
صفحه ها ۶۱۲، هر صفحه ۱۸ سطر - قطع حما یلی کوچک با اندازه
۶۰ × ۸۰ میلیمتر.

دو صفحه افتتاح، متن وحاشیه مذهب مرتجع عالی و در میانه،
سوره فاتحه و آغاز سوره بقره و اسامی سوره ها بقلم زر و خط رقاع
نوشته شده است.

۴

۷۹

قرآن

(مجموعه موزه ایرانباستان)

خط متین نسخ کتابت خوش و سه سطر اول و وسط و آخر هر صفحه
نک کتابت جلی عالی - رقم پیرمحمد ثانی - تاریخ تحریر ۹۲۹ - کاغذ
دولت آبادی جدول زرین دار - جلد طلاپوش اندرون سوخت معرق
لولادار، عمل روزبهان بن حاجی نعیم الدین کاتب مذهب تاریخ ۹۳۰ -
شماره صفحه ها ۱۱۸۶، هر صفحه ۱۰ سطر - قطع وزیری بزرگ
با اندازه ۱۸۰ × ۲۹۰ میلیمتر.

-۳۸-

دو صفحه افتتاح تمام مذہب - علائم و سرسورہا مذہب و اسامی
 سورہا بقلم سفیداب بخط رقاع نگاشته شده است .
 در آخر نسخه ، فالنامہ منظوم فارسی در چہار صفحہ بخط نستعلیق
 کتابت خوش ورقم روزبہان مذہب نسخہ نوشتہ شدہ است .

۸۰

قرآن

(مجموعہ آستانہ حضرت معصومہ)

خط متن نسخ کتابت خفی عالی و سہ سطر اول و وسط و آخر
 ہر صفحہ ، ثلث رقاع عالی - رقم میرم سنجری - تاریخ تحریر ۹۳۰ - کاغذ
 خانبالغ جدول زرین دار - جلد سوخت معرق مستعمل (قرن دوازدہم) -
 شمارہ صفحہ ہا ۶۰۴ ، ہر صفحہ ۱۵ سطر - قطع نیمورقی با اندازہ
 ۲۳۸ × ۳۴۰ میلیمتر .

دو صفحہ افتتاح ، متن و حاشیہ مذہب مرتع عالی و سورہ
 فاتحہ و آغاز سورہ بقرہ در میان و درپیشانی و ذیل روی متن زر عنوان
 سورہ بخط رقاع و قلم سفیداب تحریر یافتہ ، نوشتہ شدہ است - سہ سطر
 اول و وسط و آخر ہر صفحہ بقلم زر تحریر دار و ہر صفحہ جدول بندی
 شدہ و اطراف متن مذہب و مرتع و حاشیہ بسیاری از صفحات تشعیر
 سازی مذہب است - علائم و سرسورہا مذہب مرتع و اسامی سورہا
 بخط رقاع و قلم زر و شنکرف و سفیداب و لاجورد روی متن زرباشنکرف

و لاجورد نگاشته شده است - صفحه آخر که متضمن رقم و تاریخ تحریر و غیره است در قاب مذهب مرصع بقلم رقاع کتابت میباشد.

این نسخه را هلاکو میرزا وقف مقبره مادر خود فخرالملوک در آستانه حضرت معصومه کرده و وقف نامه در تریج مذهبی بخط نستعلیق در پشت صفحه اول بتاریخ ۱۲۳۰ نوشته شده است.

۸۱

قرآن

(مجموعه موزه ابرانباستان)

خط نسخ کتابت خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن دهم) - کاغذ دولت آبادی جدول زرین دار - جلد طلا پوش، اندرون سوخت معرق لولادار (قرن ۵م) - شماره صفحه ها ۷۵۷، هر صفحه ۱۲ سطر - قطع نیمورقی با اندازه ۱۹۰ X ۳۱۰ میلمتر.

دو صفحه افتتاح، متن و حاشیه مذهب عالی که در میان، سوره فاتحه و در پیشانی و ذیل عنوان سوره روی متن زر بقلم سفیداب تحریر دار و خط رقاع نوشته شده - اول سوره بقره يك سر لوح مذهب مرصع دارد - علائم مذهب و اسامی سوره ها بقلم لاجورد و زر تحریر دار بخط رقاع در متن گل و بوته الوان نگاشته شده است.

این نسخه را شاه طهماسب صفوی وقف آستانه شیخ صفی الدین نموده و وقف نامه بخط شکسته رقاع و تاریخ ۹۴۸ در پشت صفحه اول نوشته شده است.

۸۲

قرآن

(مجموعه آستانه حضرت عبدالعظیم)

خط متن نسخ کتابت وسه سطر اول و وسط و آخر هر صفحه، ثلث جلی عالی - بدون رقم - تاریخ تحریر ۹۴۰ - کاغذ سمرقندی جدول زرین دار - جلد سوخت معرق طلاپوش لولادار عالی (قرن یازدهم) - شماره صفحه ها ۱۰۰۴، هر صفحه ۱۱ سطر - قطع وزیری بزرگ با اندازه ۲۰۰ × ۳۱۰ میلیمتر.

دو صفحه افتتاح متن و حاشیه مذہب مرصع عالی و درمیانه ترنجی روی متن لاجورد بقلم زر و خط ثلث سوره فاتحه نوشته شده - آغاز سوره بقره يك سراوح مذہب مرصع دارد - علائم و سرسوره ها مذہب مرصع و اسامی سوره ها بقلم سفیداب تحریر دار، روی متن زر بخط رفاع خوش نوشته شده - سطر اول و وسط و آخر هر صفحه بقلم زر تحریر دار و لاجورد نگاشته شده است.

۸۳

قرآن

(مجموعه موزه ایرانباستان)

خط متن نسخ کتابت خوش وسه سطر اول و وسط و آخر هر صفحه، ثلث کتابت جلی عالی - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن دهم) - کاغذ کشمیری جدول زرین دار - جلد میشن تریباکی ترنج و نیمترنج

- ۴۱ -

ولچکی منگنہ طلا پوش ، اندرون میشن سرخ ترنج ولچکی سوخت معرق
لولادار (قرن دوازدہم) - شماره صفحہ ہا ۷۵۶ ، ہر صفحہ ۱۱ سطر۔
قطع نیمورقی بانداڑہ ۲۳۶ X ۳۴۵ میلیمتر .

دو صفحہ افتتاح تمام مذہب مرتصع عالی ودر میان سورہ فاتحہ
وآغاز سورہ بقرہ ودر پیشانی وذیل روی متن زر بقلم سفیداب تحریر دار،
بخط رقاع خوش عنوان ایندو سورہ نوشتہ شدہ - علائم و سر سورہ ہا
مذہب مرتصع و اسامی سورہ ہا بقلم لاجورد و خط ثلث رقاع نگاشتہ
شدہ است .

این نسخہ ، از موقوفات آستانہ شیخ صفی الدین و صفحہ اول
و آخر مہر حظیرہ صفویہ را دارد .

۴

۸۴

قرآن

(مجموعہ موزہ ابرانباستان)

خط متن نسخ کتابت خفی خوش و سه سطر اول و وسط و آخر
ہر صفحہ ، ثلث کتابت عالی - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن
نہم) - کاغذ خانباغ جدول زرین دار - جلد منگنہ طلا پوش اندرون
سوخت معرق مذہب لولادار ممتاز (قرن یازدہم) - شماره صفحہ ہا
۹۴۸ ، ہر صفحہ ۱۱ سطر - قطع وزیری بانداڑہ ۱۶۵ X ۲۶۲
میلیمتر .

دو صفحہ افتتاح ، تمام مذہب مرتصع عالی ودر میانہ ، روی متن

لاجورد سورہ فاتحہ بقلم زر و خط ثلث خفی عالی نوشته شده - اول سورہ بقرہ، يك سر لوح مذہب دارد - علائم مذہب - سر سورہا مذہب مرصع و اسامی سورہا بقلم سفیداب تحریر یافته، بخط رقاع روی متن زرنگاشته شده - در پایان نسخه، دعای ختم تلاوت کلام اللہ بخط ثلث عالی و قلم زر تحریر دار، در دو صفحہ نوشته شده است .

این قرآن را ابو الفتح بہرام میرزای صفوی در تاریخ ۹۴۶ و وقف آستانہ شیخ صفی الدین کردہ است و وقفنامہ بخط شکستہ رقاع خوش ورقم «قاضی جہان» پشت صفحہ آخر نوشته شدہ و مہور بہرام میرزا است .

۸۵

قرآن

(مجموعہ موزہ ابراباستان)

خط نسخ کتابت خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر - (در حدود قرن دہم) - کاغذ سمرقندی جدول زرین دار - جلد سوخت طلا یوش، اندرون معرق اولادار (قرن دہم) - شمارہ صفحہ ہا ۹۹۲، ہر صفحہ ۱۰ سطر - قطع وزیری بزرگ بااندازہ ۱۸۵ × ۳۰۵ میا بہتر .

دو صفحہ افتتاح تمام مذہب و مرصع کہ سورہ فاتحہ در میان روی متن لاجورد بقلم زر و خط ثلث خفی عالی نوشته شدہ است - آغاز سورہ بقرہ، يك سر لوح مذہب دارد - سر سورہا و علائم مذہب مرصع و اسامی سورہا بقلم سفیداب تحریر دار، بخط رقاع روی متن زرنگاشته شدہ است - روی ہمہ صفحہ ہا و جلد، روغن سندروس کشیدہ شدہ است .

نسخه، از موقوفات آستانه شیخ صفی الدین و در اول و آخر مهر
وقف حظیره صفویہ را دارد.

۸۶

قرآن

(مجموعه موزة ابرانباستان)

خط ثلث کتابت و سه سطر اول و وسط و آخر جلی خوش - بدون
رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن دهم) - کاغذ کشمیری چهره ای جدول
زرین دار - جلد سوخت تحریر طلاپوش اندرون معرق لولادار عالی (قرن
یازدهم) - شماره صفحه ها ۷۵۲، هر صفحه ۷ سطر - قطع رحلی باندازه
۳۳۶ × ۴۷۴ میلیمتر.

دو صفحه اول تمام مذهب - علائم و سر سوره ها مذهب مرصع
و اسامی سوره ها به سفیداب روی متن زر بخط رقاع و متن قرآن تماماً
بقلم زر تحریر دار، کتابت شده است.

این نسخه را محمد همایون پادشاه بن ظہیر الدین محمد بابر، شاه هندوستان
وقف آستانه شیخ صفی الدین نموده و وقف نامه بخط همایون در تاریخ ۹۵۲
در صفحه آخر نوشته شده است.

۸۷

قرآن

(مجموعه موزة ابرانباستان)

خط متن نسخ کتابت خوش و سطر اول و آخر هر صفحه بخط ثلث رقاع

- ۴۴ -

جلیّ وسط و سطر ثلث جلیّ عالی - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن دهم) - کاغذ خانبالغ جدول زرین دار - جلد سوخت تحریر طلا پوش ، اندرون معرق لولا دار (قرن دهم) - شماره صفحه ها ۱۰۰۸ ، هر صفحه ۱۱ سطر - قطع نیم ورقی با اندازه ۱۹۷ × ۳۰۷ میلیمتر .

دو صفحه افتتاح تمام مذهب مرتّصع عالی و در میانه ، سوره فاتحه و آغاز سوره بقره و در پیشانی و ذیل ، عناوین در متن زربخط رقاع بسفیداب نوشته شده - علائم و سر سوره ها مذهب مرتّصع و اسامی سوره ها بسفیداب و خط رقاع روی متن زر نگاشته و با گل و بوته الوان تزئین شده است .

۸۸

يك پرده مشحون از آیات قرآن

(مجموعه موزه ایران باستان)

خطّ ثلث رقاع چهار دانگ جلیّ ، نستعلیق گلزار سه دانگ ، رقاع سه دانگ جلیّ ، کوفی تزئینی سه دانگ ، نسخ کتابت جلیّ و خفی و غبار - رقم یوسف غباری - تاریخ تحریر ۹۴۵ - روی پارچه ابریشمی شکری - با اندازه ۱۰۲۵ × ۱۵۲۵ میلیمتر .

این قطعه بطرز قالبچه سجاده ، جدول بندی شده و خطوط ، بزر و مرّ کب مشکئی و لاجورد و شنکرف ، در متن ساده یا لاجورد ، نوشته و بعضی تذهیبات و ترصیعات در قابهای کوچک شده است .

این پرده در زمان سلطنت شاه طهماسب صفوی آماده شده و در میان آن در تزئینی روی متن لاجورد ، بخطّ ثلث رقاع بقلم زر نوشته شده است :

« فی ایام دولت السلطان الاعظم ابوالمظفر شاه طهماسب بهادرخان خلد
مالکہ. » ونذر ابو الفتح بہرام میرزا ابن شاه اسمعیل صفوی، برای تقدیم
به آستانہ شیخ صفی الدین بودہ است.

۸۹

قرآن

(مجموعہ موزہ ایران باستان)

خط نسخ کتابت خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود
قرن دہم) - کاغذ دولت آبادی جدول زرین دار روغن سندروس کشیدہ
شدہ - جلد ضربی اندرون سوخت معرق مستعمل (قرن دہم) - شماره صفحہ ہا
۹۵۶، ہر صفحہ ۱۰ سطر - قطع وزیری بانداژہ ۱۶۰ X ۲۶۲ میلیمتر -
دو صفحہ افتتاح، متن و حاشیہ مذہب مرتجع عالی و سورہ فاتحہ
روی متن زر سفیداب نوشتہ شدہ - اوّل سورہ بقرہ یک سر لوح مذہب
دارد - علائم و سر سورہ ہا مذہب مرتجع - اسامی سورہ ہا غالباً بخط رقاع
وقلم سفیداب، روی متن زر نگاشته شدہ است .
این نسخہ را شاه طہماسب اوّل صفوی، وقف آستانہ شیخ صفی الدین
کردہ و وقفنامہ بخط نسخ پشت صفحہ اوّل نوشتہ شدہ است .

۹۰

قرآن

(مجموعہ موزہ ایران باستان)

خط نسخ ربیعان کتابت خفی عالی - رقم محمد حسین بن مجیبی

- ۴۶ -

ہروی - تاریخ تحریر ۹۴۴ - کاغذ سمرقندی جدول زرین دار - جلد
 ضربی ترنج و نیمترنج و لچکی مذہب (قرن دہم) - شماره صفحه ۶۳۳،
 ہر صفحہ ۱۴ سطر - قطع وزیری بااندازہ ۱۳۵ × ۲۲۰ میلیمتر .
 دو صفحہ افتتاح، متن و حاشیہ مذہب مرصع عالی و درمیان، سورہ
 فاتحہ و ابتدای سورہ بقرہ و درپیشانی و ذیل، در متن زر بسفیداب و خط
 رقاع، عنوان سورہ نوشته شدہ است - علائم و سر سورہ ہا مذہب مرصع -
 اسامی سورہ ہا بخط رقاع بسفیداب، روی متن زر بوتہ اندازی، نگاشتنہ
 شدہ است .

۹۱

قرآن

(مجموعہ آستانہ حضرت معصومہ (ع))

خط متن نسخ کتابت عالی و سطر اول و آخر ہر صفحہ، ثلث کتابت
 جلی و سطر وسط ثلث رقاع جلی عالی - رقم دوست محمد بن سلیمان ہروی -
 تاریخ تحریر ۹۶۸ - کاغذ خانباغ قابسازی شدہ، حاشیہ ترمہ جدول
 زرین دار - جلد سوخت تحریر طلاپوش، اندرون معرق اولاد عالی
 (قرن دہم) - شماره صفحه ۷۸۶، ہر صفحہ ۱۱ سطر - قطع رحلی بااندازہ
 ۲۴۳ × ۳۴۸ میلیمتر .

دو صفحہ افتتاح، متن و حاشیہ مذہب مرصع ممتاز کہ درمیاند
 سورہ فاتحہ و ابتدای سورہ بقرہ، درپیشانی و ذیل روی متن زر بسفیداب
 تحریر دار، بخط رقاع عنوان سورہ نوشته شدہ است - تمام صفحہ ہا جدول

سازی و در اطراف سطور متن ، چهارترنج مذهب دارد - سه سطر اول
و وسط و آخر بزرنگاشته شده است .

این نسخه را «حاج آقا کافور» بسال ۱۰۹۴ ، وقف آستانه حضرت
معصومه کرده و قفنامه بخط شکسته تعلیق ، پشت صفحه اول نوشته
شده است .

۹۲

قرآن

(مجموعه کتابخانه ملک)

خط نسخ و ثلث - رقم علاءالدین بن محمد الحافظ التبریزی - تاریخ
تحریر ۹۶۴ - کاغذ دولت آبادی - جلد معرق طلاپوش دارای لبه برگردان
- شماره صفحه ها ۶۱۴ ، هر صفحه ۱۵ سطر - قطع رحلی باندازه
۲۵۰ × ۳۹۲ میلیمتر .

دو صفحه اول سوره فاتحه و آغاز سوره بقره تمام تذهیب و باطلا ،
بخط ثلث نوشته و تحریر مشکی شده ، بقیه هر صفحه که دارای ۱۵ سطر
میباشد ، شش سطر بخط نسخ با مرکب و سه سطر بالا و وسط و پائین بخط
ثلث و باطلای سبز و زرد نوشته و تحریر شده - تمام تقسیمات و رموز قرآنی را
با ترنجهای کوچک مذهب نمایانده و نیز سر سوره ها دارای پیشانی
مذهب است که نام سوره باطلا داخل آن نوشته شده - کتیبه سمت راست
و چپ خطوط نسخ - متن قرآن تمام طلااندازی و باطلا ، برگ فرنگی نقش
نموده اند .

خط نسخ کتابت خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن دهم) - کاغذ بخارائی جدول زرین دار - جلد سوخت تحریر طلاپوش لولادار ممتاز (قرن یازدهم) - شماره صفحه ها ۷۲۸ ، هر صفحه ۱۰ سطر - قطع رحلی با اندازه ۲۸۷ × ۶۳ میلیمتر .

دو صفحه اول دارای دو ترنج مذهب مرصع بزرك است که در میانه آنها، روی متن زر بخط رقاع بسفیداب تحریر دار و دو صفحه دوم تمام مذهب و سورة فاتحه روی متن لاجورد بخط ثلث کتابت عالی بسفیداب، در دو ترنج نوشته شده است - دو صفحه سوم بین السطور طلا اندازی و حاشیه تشعیر سازی مذهب و آغاز سورة بقره ، يك سر لوح مذهب مرصع دارد - دو صفحه آخر متن قرآن تمام مذهب و سورة « الفاق » و « الناس » در میانه نوشته شده و دو صفحه بعد تمام مذهب و دعای بعد تلاوت بخط ثلث کتابت جلی عالی ، بسفیداب در میانه نوشته شده - دو صفحه بعد تمام مذهب و فالنامه منظوم فارسی بخط نستعلیق کتابت ، بسفیداب در میانه نوشته شده است .

تمام صفحات مجدول مذهب - سرسوره ها و علائم مذهب مرصع و اسامی سوره ها بخط ثلث بسفیداب ، نگاشته شده است .
ترجمه فارسی بخط نستعلیق کتابت خفی بشمگرف ، ذیل سطور متن نوشته شده است .

این نسخه را حمزه میرزای صفوی وقف آستانه شیخ صفی الدین

نموده و وقفنامه بخط "قاسم بن حسین مدرّس خلخالی" بتاریخ ۹۹۵ در پشت
صفحه اول نوشته شده است.

۹۴

سورة يس و سایر سور مبارکات

(مجموعه موزه ابران باستان)

خط متن نسخ کتابت خفی خوش و دوسطر اول و آخر هر صفحه
ثلث و سطر وسط رقاع عالی - رقم عبدالخالق بن حبیب الله هروی - تاریخ
تحریر ۹۸۶ - کاغذ ختائی جدول زرین دار - جلد میشن عنابی ترنج و
نیمترنج سوخت معرق (قرن یازدهم) - شماره صفحه ها ۴۵، هر صفحه
۹ سطر - قطع وزیری کوچک با اندازه ۱۶۰ X ۲۳۰ میلیمتر.
این نسخه، در تاریخ ۱۰۴۷ وقف آستانه شیخ صفی الدین شده ولی
واقف آن معلوم نیست. وقفنامه بخط رقاع خوش پشت صفحه اول نوشته
شده است.

۹۵

قرآن

(مجموعه موزه ابران باستان)

خط نسخ جلی خوش - رقم شمس الدین عبدالله - تاریخ تحریر ۹۸۹
(رقم مات «۹» قلم خورده و «۵» شده است) - کاغذ سمرقندی جدول
زرین دار زرفشان - جلد سوخت تحریر طلاپوش لولا دار ممتاز (قرن

-۵۰-

دہم) - شمارهٔ صفحه‌ها ۵۵۰، هر صفحه ۱۲ سطر - قطع رحلی عظیم
باندازه ۷۹۵ × ۵۴۰ میلیمتر .

دو صفحهٔ اول تمام مذہب مرصع و درمیان دو ترنج روی متن زر
بخط رقاع و در پیشانی و ذیل بقلم سفیداب و خط ثلث جلی خوش
نوشته شده - دو صفحهٔ دوم تمام مذہب مرصع و سورة فاتحه، روی متن
زر بقلم سفیداب و خط ثلث عالی نوشته شده - دو صفحهٔ سوم متن و حاشیه
مذہب مرصع و آغاز سورة بقره نوشته شده و بین السطور طلاً اندازی است -
سر سوره‌ها و علائم مذہب مرصع و اسامی سوره‌ها بخط رقاع بسفیداب
روی متن زرنوشته شده - پس از خاتمهٔ متن قرآن دو صفحه تمام مذہب
مرصع و درمیان دو ترنج بخط رقاع، دعای ختم تلاوت قرآن، روی متن
زر بسفیداب نگاشته شده - دو صفحهٔ بعد تمام مذہب و در جدوائی
منظومهٔ فارسی فالنامه، روی متن زر بخط نستعلیق خوش بسفیداب نوشته
شده است .

۹۶

قرآن

(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملک)

خط نسخ خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن یازدهم) -
کاغذ خانبالغلاجوردی - جلد تیماج معرق (قرن یازدهم) - شمارهٔ صفحه‌ها
۲۴۴، هر صفحه ۲۹ سطر - قطع کوچک باندازه ۹۰ × ۱۵۰ میلیمتر .
دو صفحهٔ اول حواشی سورة فاتحه و آغاز سورة بقره باطلای زرد

- ۵۱ -

وسبز تذهیب شده و نیز دو صفحه آخر را بنقوش اسلیمی تذهیب نموده‌اند۔
تمام قرآن باطلا در غایت نفاست نوشته شده و از حیث خط و تذهیب
بسیار نفیس میباشد۔

۹۷

قرآن

(مجموعه آستانه حضرت معصومه)

خط ثلث کتابت عالی۔ رقم حاجی غیاث الدین محمد بن احمد الخلیلی
التهریزی۔ تاریخ تحریر ۹۹۲۔ کاغذ سمرقندی جدول زرین دار زرفشان۔
جلد سوخت تحریر طلاپوش اندرون معرق عالی لولا دار (قرن دهم)۔
شماره صفحه ها ۷۰۶، هر صفحه ۱۰ سطر۔ قطع وزیری بزرگ باندازه
۱۹۵ × ۲۹۵ میلیمتر۔

دو صفحه اول مذهب مرصع عالی و در میان دو ترنج روی متن
زر، بخط رقاع خوش بسفیداب تحریر یافته، آیاتی نوشته شده۔ دو صفحه
افتتاح قرآن، متن و حاشیه مذهب مرصع و روی متن زر سورة فاتحه بخط
رقاع بسفیداب تحریر دار، نوشته شده۔ دو صفحه آخر متن قرآن حاشیه
مذهب مرصع دارد و پس از خاتمه متن، اسماء اعظم برنگهای مختلف
بخط رقاع خوش و در پایان دعای ختم تلاوت بخط ثلث متن، زر و لاجورد
نگاشته شده۔ تمام قرآن يك سطر در میان زر و مرکب مشکي کتابت
گردیده۔ سرسوره ها و علائم مذهب مرصع و اسامی سوره ها روی متن
زر بخط رقاع بسفیداب، نوشته شده است۔

این نسخه ، از موقوفات آستانه حضرت معصومه (ع) و نام واقف
 که زنی از خاندان سلطنت است صریحاً ذکر نشده و محتمل است که فاطمه
 مادر شاه سلیمان صفوی باشد .

وقفنامه پشت صفحه اول در تاریخ ۱۰۹۸ نوشته شده و صیغه وقف را
 محمد باقر مجلسی جاری ساخته و بخط و مهر خود بر مطالب وقفنامه
 افزوده است :

« بسم الله الرحمن الرحيم لقد اجرت الصیغه على الشروط المرقومة
 وكالة عن الحضرة العلیة العالیة . وكتب الداعي لدوام الدولة القاهرة الباهرة
 احوج العباد الى عفو ربه الغنی محمد باقر بن محمد تقی عفی عنهما »

۹۸

قرآن

(مجموعه موزه ایران باستان)

خط متن نسخ کتابت خوش و سه سطر اول و وسط و آخر ثلث جلی
 عالی بقلم زر - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن دهم) - کاغذ
 دولت آبادی جدول و کمند زرین دار (غالب صفحه ها وصالی شده) -
 جلد روغنی لولا دار کشمیری (قرن یازدهم) - شماره صفحه ها ۷۱۲
 هر صفحه ۱۳ سطر - قطع نیمورقی با اندازه ۲۲۴ × ۳۱۷ میلیمتر .
 دو صفحه اول دو تریج مذّهب مرصع مستعمل دارد که در میان
 روی متن زر بخط رقاع خوش بسفیداب نوشته شده - دو صفحه افتتاح
 متن و حاشیه مذّهب مرصع و سوره فاتحه روی متن زر بسفیداب

تحریر دار، بخط ثلث نوشته شده - دو صفحه بعد جدول بندی مذهب مرتّصع و در آغاز سوره بقره يك سرلوح دارد - تمام صفحه ها جدول بندی و تذهیب کاری شده است - علائم و سرسوره ها مذهب مرتّصع و اسامی سوره ها بخط رقاع سفیداب تحریر یافته، روی متن زرتنگاشته شده است - پس از خاتمه متن قرآن، دو صفحه تماماً مذهب و در ترنجهای وسط روی متن زرگل و بوته دار، دعای ختم تلاوت بخط ثلث سفیداب تحریر دار، و دو صفحه بعد تمام جدول بندی مذهب و فالنامه منظوم فارسی بخط نستعلیق نیمدو دانگ بزر و سفیداب نوشته شده است.

۹۹

قرآن

(مجموعه موزه ایران باستان)

خط ثلث کتابت خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن دهم) - کاغذ سمرقندی جدول زرین دار - جلد سوخت تحریر طلا یوش، اندرون معرق لولا دار (قرن دهم) - شماره صفحه ها ۶۶۳، هر صفحه ۱۳ سطر - قطع رحلی باندازه ۳۴ × ۲۴ × ۳۸۳ میلیمتر.

دو صفحه اول تمام مذهب و در پیشانی و ذیل و ترنج وسط، روی متن زر بخط رقاع سفیداب تحریر دار نوشته شده - دو صفحه بعد تمام مذهب مرتّصع و در ترنجهای میانه، روی متن زر سوره فاتحه بخط ثلث سفیداب تحریر یافته، نوشته شده است.

آغاز سوره فاتحه يك سرلوح مذهب دارد و این دو صفحه بین السطور

طلا اندازی شده میباشد - دو صفحه آخر متن قرآن ، متن و حاشیه مذّهب و سورة الفلق و «الناس» در تریج میانه ، روی متن زر بخط ثلث عالی بسفیداب و دو صفحه بعد متن و حاشیه مذّهب مرصع و دعای ختم تلاوت بخط ثلث جلی بزور و سفیداب روی متن شنگرف و لاجورد زرنگار و چهار صفحه آخر نیز متن و حاشیه مذّهب مرصع و فالنامه فارسی منظوم بخط نستعلیق کتابت ، در میان جدولهای متن زر و لاجورد نوشته شده است - سرسوره ها و علائم مذّهب و اسامی سوره ها بخط رقاع بسفیداب تحریر دار ، روی متن زر نگاشته شده است .

هشت ورق از میانه این نسخه ، نونویس می باشد .

۱۰۰

قرآن

(مجموعه موزه ایران باستان)

خط نسخ ریحان کتابت عالی - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن دهم) - کاغذ خانبالغ قابسازی شده جدول زرین دار ، حاشیه کاغذ کشمیری چهره ای - جلد ساغری تریج و نیم تریج و لچکی منگنه طلا کوب ، اندرون سوخت معرف لولا دار (قرن دهم) - شماره صفحه ها ۸۱۸ ، هر صفحه ۱۰ سطر - قطع رحلی با اندازه ۲۵۵ × ۳۸۸ میلیمتر .

دو صفحه افتتاح ، متن و حاشیه مذّهب و سورة فاتحه و آغاز سورة بقره در میان و در پیشانی و ذیل روی متن زر ، عنوان سوره بخط ثلث به

سفیداب نوشته شده - علائم و سرسوره‌ها مذهب مرّصع و اسامی سوره‌ها بخطّ رقاع بسفیداب تحریر دار، نگاشته شده است.

ترجمه فارسی متن قرآن، در ذیل سطور بخطّ نستعلیق کتابت خوش بشنگرف، نوشته شده است.

این نسخه، از موقوفات آستانه شیخ صفی الدین و واقف «ابوالقاسم ایواغلی» میباشد. وقفنامه در پشت صفحه اول بخطّ نستعلیق تحریر، بتاریخ ۱۰۳۰ نوشته شده است.

۱۰۱

قرآن

(مجموعه موزه ایران باستان)

خطّ متن نسخ کتابت سه سطر اول و وسط و آخر هر صفحه، ثلث جلیّ خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن دهم) - کاغذ کشمیری جدول زرین دار - جلد سوخت تحریر بر طلاپوش، اندرون معرق مذهب لولا دار (قرن دهم) - شماره صفحه‌ها ۷۱۰، هر صفحه ۱۲ سطر - قطع رحلی باندازه ۲۶۰ X ۴۰۳ میلیمتر.

دو صفحه اول تمام مذهب مرّصع و درپیشانی و ذیل و ترنجها، روی متن زربخطّ رقاع بسفیداب تحریر دار، نوشته شده است - دو صفحه افتتاح متن و حاشیه مذهب و در میان، روی متن زر سوره فاتحه بخطّ ثلث خوش بسفیداب نوشته شده - دو صفحه بعد جدول بندی مذهب مرّصع و دارای یک سر لوح مذهب مرّصع است - صفحه‌ها عموماً جدول بندی مذهب منقش میباشد.

سطر وسط هر صفحه بزر تحریر دار نوشته شده - دو صفحه بعد از متن قرآن، متن و حاشیه مذهب مرّصع میباشد و دعای ختم تلاوت بخط ثاب جلیّ بسفیداب تحریر دار، روی متن زر بوته دار نگاشته شده - چهار صفحه بعد دارای جدول مذهب منقش و فالنامه منظوم فارسی بخط نستعلیق کتابت بسفیداب روی متن زر نوشته شده - علائم و سر سوره ها مذهب مرّصع و اسامی سوره ها بخط رقاع بسفیداب تحریر دار، روی متن زر گل و بوته دار نگاشته شده است .

این نسخه را کمال الدین علی بیک ابن حاجی خان قرمانلو در تاریخ سنه ۱۰۰۰ وقف آستانه شیخ صفی الدین کرده و وقفنامه در حاشیه صفحه ماقبل آخر متن قرآن بخط شکسته تعلیق کتابت نوشته شده است .

۱۰۴

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط نسخ کتابت خوش - بدون رقم - تاریخ تحریر ۱۰۸۶ - کاغذ بخارائی جدول زرین دار - جاد سوخت تحریر طلاپوش مستعمل (قرن یازدهم) - شماره صفحه ها ۱۹۸۲ - هر صفحه ۹ سطر - قطع نیمه ورقی با اندازه ۲۰۰ × ۳۱۵ میلیمتر .

دو صفحه اول، متن و حاشیه مذهب مرّصع و سوره فاتحه در متن مذهب سرلوح، بخط رقاع بقلم مشای نوشته شده - علائم و سر سوره ها مذهب مرّصع و اسامی سوره ها بخط رقاع بسفیداب روی متن زر بوته دار

نگاشته شده - دو صفحه بعد از متن قرآن، متن و حاشیه و جدول بندی مذهب
مرصع و دعای ختم تلاوت قرآن بخط ثلث بسفید آب تحریر دار، روی
متن های رنگارنگ و دو صفحه آخر جدول بندی مذهب منقش و فالنامه
منظوم فارسی بخط نستعلیق کتابت بسفید آب روی متن زرد نوشته شده است.

۱۰۳

قرآن

(مجموعه موزه ایران باستان)

خط نسخ کتابت خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود
قرن یازدهم) - کاغذ دولت آبادی جدول زرین دار - جلد میشن عنابی
ترنج و نیم ترنج و لچکی سوخت تحریر مستعمل (قرن یازدهم) - شماره
صفحه ها ۶۶۴، هر صفحه ۱۲ سطر - قطع رحلی با اندازه ۲۰۵ × ۲۰ × ۴
میلیمتر.

دو صفحه اول دو ترنج مذهب مرصع دارد که در میانه آنها روی
متن زر بوته دار بخط رقاع جای بسفید آب نوشته شده - دو صفحه بعد
متن و حاشیه مذهب مرصع و در ترنج ها روی متن زر گل دار بخط
ثلث بسفید آب تحریر دار، نوشته شده - دو صفحه بعد متن و حاشیه شعر
سازی مذهب و دارای يك سر لوح مذهب و بين السطور طلا اندازی است،
علائم و سر سوره ها مذهب مرصع و اسامی سوره ها بخط رقاع جای بزر
تحریر دار، صفحه بعد از متن مذهب مرصع و روی متن زر بوته اندازی
شده و بخط ثلث جلی بسفید آب نوشته شده - صفحه بعد متن و حاشیه

مذہب و فالنامہ منظوم فارسی بخط نستعلیق کتابت بسفیدآب روی متن
زر نگاشته شده است.

صفحه های اول و آخر و صالی شده است.

۱۰۴

قرآن

(مجموعه موزة آستانة حضرت معصومه (ع))

خط ثلث کتابت جلی عالی - رقم شمس الدین عبداللہ - ارقام
تاریخ مشخص نیست و ظاهراً ۱۰۱۲ می باشد - کاغذ سمرقندی قابساز
شده جدول و کمند زرین دار - جلد ساغری مشکی نیمترنج و ایچی و
حاشیه بند رومی منگنه مذہب اولاد دار (قرن یازدهم) - شماره صفحه ها
۸۵۶ ، هر صفحه ۱۲ سطر قطع رحلی با اندازه ۲۹۸ X ۴۶۰ میلی متر .
دو صفحه اول متن و حاشیه مذہب و در میان دو ترنج روی متن
زر بقام سفیدآب و خط رفاع عالی ، دعای شروع تلاوت و دو صفحه دوت
نیز متن و حاشیه مذہب مرتفع و سورہ فاتحہ ، روی متن زر سفیدآب و
خط ثلث عالی کتابت ، نوشته شده (تذهیب و ترصیع این چهار صفحه
جدید است) - سرسوردها و علائم مذہب مرتفع و اسامی سورہ ها بخط
رفاع عالی نگاشته شده است - متن قرآن تماماً جدول سازی و هر سطر
در جدول جدا گانه و یک سطر در میان بزر و مرتب مشکی می باشد - متن
پایان متن قرآن دو صفحه اول ، متن و حاشیه مذہب مرتفع و در میان ترنج
زر ، دعای ختم تلاوت سفیدآب و خط رفاع خوش نوشته شده - دو صفحه

بعد، متن و حاشیه مذهب مرصع و منظومه فارسی فالنامه، بخط رقاغ خوش
بسفید آب، در جدولهای مجزئی نگارش یافته است.

۱۰۵

قرآن

(مجموعه موزه ایران باستان)

خط نسخ کتابت خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود
قرن یازدهم) - کاغذ کشمیری جدول زرین دار - جلد سوخت تحریر
طلاپوش اندرون معرق لولا دار (قرن یازدهم) - شماره صفحه ها ۶۸۸،
هر صفحه ۱۲ سطر - قطع وزیری بزرگ با اندازه ۱۹۸ × ۳۰۴ میلیمتر.
دو صفحه اول تمام مذهب و سوره فاتحه بخط رقاغ بسفید آب روی
متن زر گل و بوته دار نوشته شده - آغاز سوره بقره دارای يك سر لوح
مذهب و این دو صفحه بین السطور طلا اندازی شده میباشد - علائم
و سر سوره ها مذهب و اسامی سوره ها بخط رقاغ بسفید آب تحریر دار، روی
متن زر نوشته شده است.

این نسخه را مصطفی پاشا ابن اوزون احمد وقف آستانه شیخ صفی الدین
کرده و وقفنامه در پشت صفحه اول بخط رقاغ در تاریخ سال ۱۰۱۰ نوشته
شده است.

۱۰۶

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط نسخ کتابت خفی عالی - رقم محمد ابراهیم قمی - تاریخ تحریر

۱۰۱۱ - کاغذ پوست آهوی بسیار لطیف جدول و کمند زرین دار - جلد روغنی ممتاز، عمل آقا محمد صادق که اسمعیل نقاشباشی بسال ۱۴۷۸ بامر شاهزاده احتشام الدوله آنرا نقل کرده است - شماره صفحه ها ۶۷۲، هر صفحه ۱۴ سطر - قطع نیمربعی با اندازه ۱۰۰ × ۱۸۰ میلیمتر .
 پشت صفحه اول يك شمسۀ مذہب مرتصع عالی دارد و تمام این صفحه متن و حاشیه شعر سازی مذہب است - دو صفحه دوم حاشیه شعر سازی مذہب و بین السطور طلا اندازی بوته دار است - دو صفحه افتتاح متن و حاشیه مذہب مرتصع عالی و در میان ، سورۀ فاتحه و آغاز سورۀ بقرہ نوشته شده - سر سورہ ها مذہب مرتصع و روی متن زر اسامی سورہ ها بخط رقاع عالی و قلم سفید آب نگاشته شده - این نسخه ممتاز از ابتدا تا انتہی بزر نوشته شده و فقط اعراب حروف با مرکب مشکئی است .

۱۰۷

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط نسخ کتابت عالی - رقم علاء الدین محمد بن شمس الدین محمد حافظ تبریزی - تاریخ تحریر ۹۸۰ - کاغذ خانباغ جدول و کمند دار - جلد روغنی ممتاز، تاریخ ۱۲۱۱ - شماره صفحه ها ۸۷۴، هر صفحه ۱۲ سطر - قطع وزیری با اندازه ۱۵۰ × ۲۷۵ میلیمتر .
 پشت صفحه اول يك ترنج مذہب دارد در میانہ روی متن زنگار خط رقاع بزر تحریر دار، نوشته شده - دو صفحه اول متن و حاشیه مذہب

مرصع - سورة فاتحه و ابتدای سورة بقره در دو تریج روی متن زربقلم
 زرسبز تحریر دار، بخط رقاع عالی نگاشته شده - سرسوره ها مذهب مرصع
 و اسامی سوره ها بشرح دو صفحه اول نوشته شده - علائم مذهب منقش
 و این تذهیب ها جدید است - دو صفحه آخر حاشیه مذهب مرصع دارد
 و بعد از آن فالنامه منظوم فارسی در چهارده صفحه بخط متن نوشته
 شده است .

در حواشی جزء آخر قرآن خواص سور بخط شکسته نستعلیق کتابت
 خفی خوش که در قرن اخیر نوشته شده، افزوده گردیده است .
 این نسخه در قرن سیزدهم اصلاح و تجلید و تذهیب و تکمیل
 شده است .

۱۰۸

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط نسخ کتابت خفی خوش - رقم امین الدین بن فتح الله کاشانی
 تاریخ تحریر ۱۰۲۲ - کاغذ خانبالغ چهره ای قابسازی شده جدول و کمر
 زرین دار - جلد روغنی عالی (قرن سیزدهم) - شماره صفحه ها ۶۵۰
 هر صفحه ۱۵ سطر - قطع نیمربعی با اندازه ۱۵۸ X ۹۸ میلیمتر .
 دو صفحه اول و دو صفحه آخر قرآن، متن و حاشیه مذهب
 و در میان دو تریج و نیمتریج روی متن زر بخط رقاع، بشنگرف دعای
 قبل از تلاوت نوشته شده - دو صفحه افتتاح، متن و حاشیه مذهب

مرصع و درمیان، سوره فاتحه و آغاز سوره بقره و در پیشانی و ذیل، روی متن زر عنوان سوره نوشته شده - اسامی سوره ها روی متن زر بخط رقاع یا ثلث عالی نگاشته شده است.

این نسخه در قرن سیزدهم صحافی و مرمت و تجلید شده و تذهیب چهار صفحه اول و آخر جدید است.

۱۰۹

قرآن

(مجموعه کتابخانه ملک)

خط نسخ خوش غبار - بدون رقم - تاریخ تحریر ۱۰۳۲ - کاغذ ترمه سمرقندی - جلد روغنی ساده - شماره صفحه ها ۶۰۰ - هر صفحه ۱۴ سطر - قطع بغلی با اندازه ۷۰ × ۴۵ میلیمتر.

دو صفحه اول، اطراف سوره فاتحه که داخل تریج لاجوردی باطلا نوشته شده مذهب و آغاز سوره بقره دارای سراوح و حاشیه صفحه مقابل آن مذهب میباشد و دو صفحه آخر قرآن دعای ختم قرآن را در تریج طلائی با سفید آب نوشته و تحریر نمودند. سرسوره ها نیز باطلا تحریر شده و تقسیمات و رموز قرآنی دارای علائم تذهیبی است.

۱۱۰

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط نسخ کتابت خفی خوش - رقم مرجان - تاریخ تحریر ۱۰۶۵ -

کاغذ دوات آبادی قابسازی شده جدول و کمند زرین دار زرافشان -
 تیماج ماشی منگنه مذّهب جدید (قرن سیزدهم) - شماره صفحه ها .
 هر صفحه ۱۵ سطر - قطع نیمربعی با اندازه ۱۰۰ × ۱۶۵ میلیمتر .
 دو صفحه افتتاح متن و حاشیه مذّهب مرّصع عالی و سوره
 و آغاز سوره بقره در میان ، و عنوان سوره در پیشانی و ذیل مذّهب
 رقاع بقلم شنکرف نوشته شده - نیمه اول قرآن حاشیه مذّهب -
 سوره ها بخط رقاع بزرنگاشته شده است - قبل از شروع متن
 دعای قبل و بعد تلاوت بخط غیر کاتب نسخه ، نوشته شده است .

۱۱۱

قرآن

(مجموعه موزه ایرانباستان)

خط نسخ کتابت خوش - رقم محمد باقر مطیب یزدی - تاریخ
 ۱۰۷۰ - کاغذ بخارائی جدول و کمند زرین دار - جلد میشن مشکی
 و نیمرتج منگنه مذّهب ، اندرون سوخت تحریر (قرن یازدهم) -
 صفحه ها ۴۷۴ ، هر صفحه ۱۹ سطر - قطع وزیری باریک
 ۱۸۰ × ۳۰۰ میلیمتر .

دو صفحه افتتاح مذّهب مرّصع و سوره فاتحه و آغاز سوره
 در میان نوشته شده و بین السطور طلااندازی است - صفحات تماماً
 يك حاشیه تشعیر سازی مذّهب میباشد - علائم و سرسوره ها بخط
 بقلم زر تحریر دار نگاشته شده است .

ترجمہ فارسی، در ذیل سطور بخط نستعلیق کتابت خفی بشکر ف
نوشتہ شدہ است .

این نسخہ از موقوفات شاہ سلطان حسین صفوی باستانہ شیخ
صفی الدین است و وقفنامہ (کہ نیمہ اول آن در صفحہ ساقط است) پشت
صفحہ اول بخط نستعلیق بتاریخ ۱۱۲۱ نوشتہ شدہ و بمہر شاہ سلطان حسین
مہور است .

۱۱۲

قرآن

(مجموعہ کتابخانہ سلطنتی)

خط نسخ کتابت عالی - رقم محمد رحیم نیشابوری - تاریخ تحریر
۱۰۷۷ - کاغذ دولت آبادی جدول و کمند زرین دار - جلد روغنی (قرن
سیزدہم) - شمارہ صفحہ ہا ۶۶۵، ہر صفحہ ۱۲ سطر - قطع نیمربعی
باندازہ ۱۱۰ × ۱۸۵ میلیمتر .

دو صفحہ افتتاح متن و حاشیہ مذہب مرتفع و سورہ فاتحہ و آغاز
سورہ بقرہ در میان نوشتہ شدہ و بین السطور طلا اندازی است - دو صفحہ
بعد و دو صفحہ نیمہ قرآن و دو صفحہ آخر، دارای حاشیہ مذہب تشعیر سازی
و بین السطور طلا اندازی است - علائم و سرسورہ ہا مذہب منقش و اسامی
سورہ ہا و علائم بخط رفاع روی متن لاجورد بو تہ مذہب بزر نوشتہ
شدہ است .

۱۱۳

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط نسخ کتابت خفی عالی - رقم عبدالله بن محمد محسن یزدی -
تاریخ تحریر ۱۰۷۹ - کاغذ خالبالغ قابسازی شده جدول و کمند زرین دار
جلد روغنی عالی (قرن سیزدهم) - شماره صفحه ها ۷۱۶ ، هر صفحه
۱۵ سطر - قطع وزیری کوچک با اندازه ۱۴۰ X ۲۲۰ میلیمتر .
دو صفحه اول و آخر متن و حاشیه مذہب - دو صفحه افتتاح نیز متن
و حاشیه مذہب و سوره فاتحه و آغاز سوره بقره در میان نوشته شده ، بین-
السطور طلا اندازی است - اسامی سوره ها بخط رقاع خوش بزر تحریر
دار نوشته شده است .

نذهیب و تجلید و تعمیر این نسخه جدید و اثر قرن اخیر است .

۱۱۴

قرآن

(مجموعه موزه ایرانباستان)

خط نسخ کتابت خوش - رقم محمد رضا شیرازی - تاریخ تحریر
۱۰۹۴ - کاغذ ترمه جدول و کمند زرین دار زرفشان - جلد روغنی
فرسوده (قرن دوازدهم) - شماره صفحه ها ۷۷۶ ، هر صفحه ۱۲
سطر - قطع وزیری با اندازه ۱۵۶ X ۲۳۲ میلیمتر .
در آخر ، دعای قبل و بعد تلاوت بخط نسخ نوشته شده است .
دو صفحه افتتاح مذہب مرصع و سوره فاتحه و آغاز سوره بقره

در میان نوشته شده و بین السطور طلا اندازی است۔ اسامی سوره‌ها بخط رقع
بسفیداب روی متن زر نوشته شده است۔

۱۱۵

قرآن

(مجموعه موزه ابرانباستان)

خط نسخ خوش کتابت خفی۔ رقم شاه محمد بن محمد حسین
اشرفی۔ تاریخ تحریر ۱۰۹۹۔ کاغذ خانبالغ جدول و کمند زربین دار۔
جلد روغنی مستعمل مرمت شده (قرن یازدهم)۔ شماره صفحه‌ها
۳۱۴، هر صفحه ۱۵ سطر۔ قطع نیمربعی با اندازه ۱۲۵ × ۲۰۰ میلیمتر۔
دو صفحه اول حاشیه مذهب و در متن اعداد و آیات و کلمات و
حروف و شرایط و طرق بسماء، بصورت جدول و شجره بخط نسخ کتابت
خفی بقلم زر و شنکرف و مرکب سیاه نوشته شده۔ دو صفحه بعد نیز
حاشیه مذهب و در متن جدول بندی شده، فهرست سوره‌ها روی متن زر
بسفیداب و لاجورد بخط رقع نگاشته شده۔ دو صفحه بعد دارای دو ترنج
و نیمترنج مذهب مرتصع عالی است که در متن گل و بوته اسلیمی انداخته
شده و در میان ترنجها بخط ثلث تزئینی مزدوج، دو آیه از قرآن روی متن
زر بسفیداب نوشته شده۔ دو صفحه افتتاح قرآن متن و حاشیه مذهب مرتصع
و در میان این دو صفحه، یک ورق حاشیه مذهب، جای داده شده که در متن
آن بخط شکسته کتابت خفی خوش تفسیر سوره فاتحه نوشته شده است۔
سر سوره‌ها مذهب و اسامی سوره‌ها بخط رقع روی متن زر بسفیداب

نگاشته شده است - در خانمہ نسخہ ، چہار صفحہ نانوشته دارد کہ دارای
ترنج ولچکی های مذہب میباشد .

ترجمہ فارسی در ذیل سطور بخط شکستہ کتابت خفی خوش بسرخ
و خواص سوره ها بہمان خط سیاہی در حواشی نوشتہ شدہ است .
پشت صفحہ اول و قفنامہ بخط رقاع خوش نوشتہ شدہ کہ «محمد رفیع»
نامی ، این نسخہ را بسال ۱۱۲۵ وقف اولاد کردہ است .

۱۱۶

قرآن

(مجموعہ کتابخانہ ملی)

خط نسخ کتابت خفی عالی - رقم محمد ابراہیم قمی - تاریخ تحریر
۱۱۰۲ - کاغذ خانباغ قابسازی شدہ جدول و کمندار - جلد روغنی ممتاز
(قرن سیزدہم) - شمارہ صفحہ ہا ۹۶ ، ہر صفحہ ۳۷ سطر - قطع نیمورقی
باندازہ ۲۱۳ X ۳۳۲ میلیمتر .

دارای یک سر لوح مذہب مرصع و سہ صفحہ اول حاشیہ مذہب
منقش - بین السطور تماماً طلا اندازی شدہ - علائم مذہب و اسامی سوره ها
بخط رقاع عالی ، بشنگرف نوشتہ شدہ است .

خواص سوره ها در حواشی بخط شکستہ کتابت خفی عالی محمد
رشید بیگدای ، در تاریخ ۱۲۹۵ نوشتہ شدہ و ہمین تاریخ ہنگام تعمیر
و تجلید نسخہ است و تذهیبات آن ، جز سہ صفحہ اول تماماً جدید است .

قرآن (سی پاره)

(مجموعه موزه ایرانبستان)

خط نسخ تحریر غبار - بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن دوازدهم) -
 کاغذ اصفهانی - جلد میشن تریاکی ضربی مذهب اولادار (قرن دوازدهم)
 - شماره صفحه های هر يك از پاره ها ۶۶ ، هر صفحه ۷ سطر - قطع
 بازوبندی باندازه ۸ X ۵۰ میلیمتر .

اسامی سوره ها و علائم ، بعضی بسرخی و برخی بزر ، بخط رقاع
 نوشته شده است .

این سی جزوه يك قرآن کامل و همه در يك قاب میشن عنابی ضربی
 جای داده شده است .

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط نسخ کتابت عالی - رقم محمد حسین کازرونی - تاریخ تحریر
 ۱۱۰۵ - کاغذ کشمیری جدول و کمند زرین دار زرفشان - جلد رو عنی
 عالی (قرن سیزدهم) - شماره صفحه ها ۶۷۲ ، هر صفحه ۱۲ سطر - قطع
 سمورقی باندازه ۶ X ۳۰۶ میلیمتر .

دو صفحه افتتاح متن و حاشیه مذهب مرتجع عالی و در میان
 بند و صفحه يك ورق دو رو متن و حاشیه مذهب نهاده شده که در تریاکیها

ونیم ترنجها و حاشیه، خواصّ سورة فاتحه و بقره بخطّ شکسته نستعلیق کتابت خوش نوشته شده و تفسیر مختصر و خواصّ سور، همه جا در حواشی بهمین خطّ است - اسامی سوره‌ها و علائم بخطّ رقاع خوش بقلم زر و ترجمه فارسی در ذیل سطور بخطّ نستعلیق کتابت بقلم شنکرف نوشته شده است.

۱۱۹

قرآن

(مجموعه موزه ایرانباستان)

خطّ نسخ عالی - بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن دوازدهم) - کاغذ بخارائی جدول و کمند زرین دار زرفشان - جلد ضربی طلاپوش، اندرون ترنج و نیم ترنج سوخت تحریر لولادار (قرن دوازدهم) - شماره صفحه‌ها ۶۴۸، هر صفحه ۱۴ سطر - قطع نیمورقی با اندازه ۱۹۵ × ۳۰۹ میلیمتر. دو صفحه اول متن و حاشیه مذّهب مرصع عالی و در میان این دو صفحه يك ورق دو رو متن و حاشیه مذّهب نهاده شده که در ترنجها و نیم ترنجها و حاشیه خواصّ سورة فاتحه، بخطّ شکسته نستعلیق کتابت خوش نوشته شده و تفسیر مختصر و خواصّ سور همه جا در حواشی بهمین خطّ است - اسامی سوره‌ها و علائم بخطّ رقاع خوش میباشد - ترجمه فارسی در ذیل سطور بخطّ شکسته نستعلیق بسرخی نوشته شده است.

ترجمه و تفسیر این نسخه، بخطّ «علیرضا» نامی بسال ۱۰۸۲ شروع و بخطّ «محمد هادی بن محمد امین» بتاریخ ۱۱۱۱ تمام شده است.

این نسخه، از موقوفات شاه سلطان حسین باستانه شیخ صفی الدین و وقف نامه بخط نسخ خوش درد و صفحه اول قبل از شروع نسخه بتاریخ سال ۱۱۴۱ نوشته شده و بمهر شاه سلطان حسین مهور است.

این نسخه از حیث خط و قطع و جدول بندی و تذهیب، کاملاً مشابه نسخه شماره ۱۱۸ میباشد و با اینکه کاتب متن قرآن مشخص نیست با احتمال نزدیک بیقین میتوان کاتب هر دو نسخه را یکی دانست.

۱۲۰

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط نسخ کتابت خفی عالی - رقم محمد حسن اصفهانی - تاریخ تحریر ۱۱۱۱ - کاغذ خانبالغ جدول و کمند زرین دار - جامد روغنی عالی (قرن سیزدهم) - شماره صفحه ها ۵۳ - هر صفحه ۱۷ سطر قطع نیمربعی با اندازه ۹۰ × ۱۵۰ میلیمتر.

دو صفحه اول متن و حاشیه مذهب عالی - سرسوره ها مذهب مرتجع و اسامی سوره ها و علائم بقلم شنکرف روی متن زر بخط رقاع نوشته شده - قبل از شروع متن، دعای تلاوت و فهرست سوره ها در جدولی زرین و پس از ختم متن، دعای بعد از تلاوت نوشته شده است.

خواص سوره بخط شکسته خفی عالی بخط "عبدالوهاب موسوی" است.

۱۴۱
قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط نسخ کتابت خفی خوش - رقم محمد هاشم متخلص بطائر المنشی -
تاریخ تحریر ۱۱۱۲ - کاغذ دوات آبادی قابسازی شده جدول و کمند
زرین دار - جلد روغنی نقل شده (قرن دوازدهم) - شماره صفحه ها
۲۱۰، هر صفحه ۱۸ سطر - قطع وزیری کوچک با اندازه ۱۲۵ × ۲۱۵
میلیمتر .

دو صفحه افتتاح ، متن و حاشیه مذہب و سوره فاتحه و آغاز سوره
بقرہ در میان و عنوان سوره در پیشانی بخط رقاع روی متن زر بشنگرف
و لاجورد و اسامی سوره ها و علائم بخط رقاع بشنگرف و زر و پس از خاتمه
متن قرآن ، دعای قبل و بعد تلاوت بخط نسخ کتابت ، نوشته شده است .

۵

۱۴۲
قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط نسخ کتابت جلی ممتاز - رقم میرزا احمد نیریزی - تاریخ
تحریر ۱۱۱۷ - کاغذ اصفهانی جدول زرین دار - جلد روغنی عالی
(قرن سیزدهم) - شماره صفحه ها ۷۹۰، هر صفحه ۱۲ سطر - قطع
رحای با اندازه ۲۵۰ × ۴۰۰ میلیمتر .

تمام اوراق متن و حاشیه مذہب بوته اندازی و سر سوره ها و علائم
مرصع مذہب بین السطور طلاً اندازی شده - اسامی سوره ها و علائم بخط

رقاع عالی بزر تحریر دار نوشته شده است - دو صفحه افتتاح متن و حاشیه
 مذہب مرصع و سورہ فاتحہ و آغاز سورہ بقرہ در میان و عنوان سورہ
 بخط رقع عالی روی متن لاجورد در پیشانی و ذیل بزر نگاشته شده -
 در آخر، دعای ختم تلاوت حضرت سید سجاد بخط نسخ خفی تر از متن
 و دعای دیگر ختم تلاوت بخط رقع کتابت ممتاز نوشته شده است -
 دو صفحه آخر متن نیز مذہب مرصع و سورہ الفاق و الناس در میان
 و در پیشانی و ذیل روی متن زر بخط رقع بسفید آب، عنوان سورہ و دعای
 ختم تلاوت نوشته شده است .

این نسخه، برای حاج محمد ابراهیم بیک کتابت و بعد ها با مر
 فتحعلیشاہ تجلید و تذهیب و در سر هر جزء، مقابل علامت جزء کہ
 در تریج مذہبی است، در تریج مذہب دیگر نام فتحعلیشاہ قاجار نوشته
 شده است .

۱۲۳

قرآن

(مجموعہ کتابخانہ سلطنتی)

خط نسخ کتابت خفی عالی - رقم قاسم بن محمد شیرازی - تاریخ
 تحریر ۱۱۱۷ - کاغذ پوست آہوی لطیف قابسازی شدہ جدول و کمند
 زرین دار - جلد روغنی، اندرون سوخت معرق مطالای ممتاز، عمل آقا محمد
 باقر - شماره صفحه ها ۵۱۶، هر صفحه ۱۴ سطر - قطع وزیری کوچک
 باندازه ۱۴۰ × ۲۱۵ میلیمتر .

دو صفحه اول متن و حاشیه مذهب مرتجع عالی و سورة فاتحه
و آغاز سورة بقره در میان و عنوان سورة بخط رقاع در پیشانی و ذیل روی
متن، بسفیدآب و اسامی سوره ها بقم زر سبز تحریر دار بخط رقاع عالی روی
متن زر ساده نگاشته شده است.

متن قرآن روی زمینه زرو ترجمه فارسی در ذیل سطور بخط شکسته
نستعلیق خوش بسرخی نوشته شده که رقم «محمد مهدی ابن محمد مغیث کلیددار
شیرازی» دارد و خواص سور نیز بهمان قلم در حواشی نگاشته شده است.

۱۲۴

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط نسخ کتابت جلی خوش - رقم نصیر الکاتب الشیرازی الاصفهانی -
تاریخ تحریر ۱۱۲۷ - کاغذ سمرقندی جدول و کمند زرین دار - جلد
میشن مشکی ترنج و نیمترنج و لچکی و حاشیه بند رومی ضربی - مطالای
لعاب دار (قرن دوازدهم) - شماره صفحه ها ۳۴۴ هر صفحه ۱۱ سطر -
قطع رحلی باندازه ۲۹۰ × ۴۴۰ میلیمتر.

دو صفحه افتتاح متن و حاشیه مذهب مرتجع عالی و سورة فاتحه
و آغاز سورة بقره در پیشانی و ذیل بخط رقاع بسفیدآب نوشته و بین السطور
طلا اندازی شده است.

سر سوره ها و علائم مذهب مرتجع و اسامی سور و علائم روی

متن زربخط رقاہ عالی بزر سبز رنگ تحریر دار و خواص سور در حواشی و ترجمہ فارسی در ذیل سطور بخط نستعلیق کتابت متوسط نوشته شده است۔ پس از خاتمہ قرآن دو صفحہ بخط ثلث کتابت جلی و رقاہ خوش مطالبی دارد کہ نسخہ بامر شاہ سلطان حسین صفوی کتابت شدہ و پس از این دو صفحہ نیز در صفحہ آخر دعای ختم تلاوت بخط نسخ کتابت و ترجمہ فارسی آن بخط نستعلیق کتابت سرخی در ذیل سطور نوشته شدہ است و در ابتداء آن یک سرفصل مذہب دارد۔

این نسخہ بامر شاہ سلطان حسین کتابت و تزیین گردیدہ است۔

۱۲۵

قرآن

(مجموعہ کتابخانہ سلطنتی)

خط نسخ کتابت عالی۔ رقم محمد صائب بن محمد نصیر طالقانی۔ تاریخ تحریر ۱۱۳۴۔ کاغذ خانباغ قابسازی شدہ حاشیہ ترمہ جدول و کمند زرین دار۔ جلد روغنی (قرن سیزدہم)۔ شمارہ صفحہ ۱۷۲۱۔ ہر صفحہ ۷ سطر۔ قطع نیمربعی بیاضی باندازہ ۱۲۰ X ۱۹۰ میلیمتر۔ دو صفحہ اول مذہب و در تریج و نیم تریج ہا روی متن رنگار و شنکرف، دعای قبل تلاوت قرآن بخط رقاہ عالی بزر، اسامی سورہ ہا و علائم بلاجورد و یا شنکرف نگاشتنہ شدہ است۔

۱۲۶
قرآن

(مجموعه کتا بخانه سلطنتی)

خط نسخ کتابت خوش - رقم میرزا احمدنیریزی - تاریخ تحریر
۱۱۴۱ - کاغذ بخارائی قابسازی شده جدول و کمند زرین دار حاشیه
فستقی - جلد روغنی ممتاز، عمل محمدعلی تاریخ ۱۱۷۱ - شماره صفحه ها
۷۸۸، هر صفحه ۱۲ سطر - قطع وزیری باندازه ۱۸۰ X ۲۶۵ میلیمتر.
دو صفحه افتتاح، متن و حاشیه مذہب عالی و درمیان، سوره فاتحه
و آغاز سوره بقره و درپیشانی و ذیل بخط رقاع عنوان سوره روی متن
زر بسفیداب نوشته شده - علائم و سر سوره ها مذہب مرصع و اسامی
بخط رقاع عالی روی متن زر بسفیداب و خواص سور بخط شکسته کتابت
خفی خوش در حواشی نگہاشته شده است - تذهیب علائم، جدید
و انتساب کتابت تمامی این نسخه بمیرزا احمدنیریزی محل تأمل است.

۱۲۷
قرآن

(مجموعه کتا بخانه سلطنتی)

خط نسخ کتابت خفی خوش - رقم محمد باقر اصفهانی - تاریخ تحریر
۱۱۸۵ - کاغذ ترمه جدول و کمند زرین دار - جلد روغنی (قرن
دوازدهم) - شماره صفحه ها ۳۷۶، هر صفحه ۲۱ سطر - قطع نیمربعی
باندازه ۱۰۰ X ۱۴۵ میلیمتر.

دو صفحه اول متن و حاشیه مذهب مرصع و درمیان، سوره فاتحه و آغاز سوره بقره و در پیشانی و ذیل روی متن زر، عنوان سوره بخط رقاغ خوش بشنگرف نوشته شده - علائم و سر سوره‌ها مذهب و اسامی سوره‌ها بشنگرف یا سفیداب روی متن زر بخط رقاغ نگاشته شده است.

۱۲۸

قرآن

(مجموعه کتابخانه ملی)

خط نسخ کتابت خفی عالی - رقم محمد هاشم یزدی - تاریخ تحریر ۱۱۹۰ - کاغذ ترمه جدول و کمند زرین دار - جلد ساغری مشکی جدول منگنه مذهب (قرن سیزدهم) - شماره صفحه‌ها ۴۳۶، هر صفحه ۱۷ سطر - قطع نیمربعی با اندازه ۱۴۰ × ۹۰ میلیمتر.

دو صفحه اول متن و حاشیه مذهب و اسامی سوره‌ها در جدول‌هایی روی متن زر و سیم بشنگرف یا رنگار نوشته شده - دو صفحه بعد متن و حاشیه مذهب مرصع عالی و در تریج و نیمتریج روی متن لاجورد بخط رقاغ خوش، دعای قبل تلاوت بزر نوشته شده - دو صفحه افتتاح متن و حاشیه مذهب مرصع عالی و سوره فاتحه و آغاز سوره بقره و در پیشانی و ذیل عنوان سوره بخط رقاغ روی متن لاجورد بزر نوشته شده - دو صفحه بعد متن و حاشیه مذهب بین السطور طلا اندازی است - دو صفحه آخر متن قرآن بشرح افتتاح و سوره الفاق و الناس درمیان نوشته شده - دو صفحه بعد مذهب و درمیان تریج و نیمتریج

دعای مختصر بعد تلاوت بخط رقع روی متن زر بشنگرف نوشته شده -
در چهار صفحه آخر دعای مفصل بعد تلاوت نوشته شده و آخر نسخه
نیم صفحه تذهیب دارد - علائم و سر سوره ها مذهب مرصع و اسامی سوره ها
و علائم بخط رقع روی متن لاجورد بزر نوشته شده است .

۱۲۹

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط نسخ کتابت خفی خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود
قرن دوازدهم) - کاغذ دوات آبادی قابسازی شده جدول و کمند زرین دار -
جلد روغنی (قرن سیزدهم) - شماره صفحه ها ۵۲۰ ، هر صفحه ۱۷
سطر - قطع نیمربعی با اندازه ۹۰ × ۱۳۰ میلیمتر .
دو صفحه اول مذهب مرصع و سوره فاتحه و آغاز سوره بقره در میان
و عنوان سوره روی متن زر در پیشانی و ذیل بسفیداب و با اسامی سوره ها
بخط رقع نوشته شده است .

۱۳۰

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط نسخ کتابت عالی - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن
یازدهم) - کاغذ خانبالغ قابسازی شده حاشیه فستقی لاجوردی - جلد تیماج

ماشى ترنج و نیمترنج منگنه مذہب (قرن سیزدهم) - شماره صفحه‌ها ۶۷۴، هر صفحه ۱۵ سطر - قطع وزیری باندازه ۱۸۰ × ۲۸۰ میلی‌متر. صفحه اول در ترنج مذہبی دعای هنگام تلاوت قرآن بخط نسخ بسفیداب نوشته شده - دو صفحه افتتاح متن و حاشیه مذہب مرصع عالی - در صفحه آخر دعای پس از تلاوت بشرح صفحه اول نوشته شده - سرسوره‌ها مذہب و اسامی سوره‌ها بخط رقاع خوش روی متن شنکرف و زنگار و مرکب مشکى تیره و روشن بزر تحریر دار، نگاشته شده است - صفحات قرآن تماما مذہب است .

اصل نسخه از آثار قرن یازدهم و فتحعلیشاه هنگام ولیعهدی، دستور مرمت و تجلید آترا داده و وقف اولاد کرده است - وقفنامه در صفحه دوم و صفحه آخر بخط شکسته نستعلیق «محمد ساروی» در قزوین، بتاریخ ۱۲۰۵ نوشته شده است .

۱۴۱

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط نسخ کتابت جلی عالی - (بدون رقم و بخط میرزا ابوالقاسم اصفهانی) - تاریخ تحریر ۱۲۲۰ - کاغذ ترمه جدول و کمند و دندان موشی مذہب دار قابسازی شده، حاشیه ختائی - جلد ساغری مشکى ترنج و نیمترنج و لچکی و حاشیه بند رومی مذہب، اندرون ترنج و نیمترنج و لچکی

-۷۹-

سوخت معرق (قرن سیزدهم) - شماره صفحه ها ۷۸۲، هر صفحه ۱۱
سطر قطع رحلی باندازه ۵۶۵ X ۳۸۰ میلیمتر.

دو صفحه اول متن و حاشیه مذهب و در متن بین جدولهای مزین بزر
خام و پیخته بقلم سرخ و سیاه بخط رقاغ عالی، فهرست سوره ها و در حاشیه،
بخط نسخ و نستعلیق و رقاغ خوش دعای رؤیت هلال و طریقه استخاره
نوشته شده - دو صفحه دوم متن و حاشیه مذهب و در تریج و نیم تریج ها
روی متن لاجورد، بقلم زر تحریر دار، دعای قبل از تلاوت بخط رقاغ
و در حواشی دعای بعد از تلاوت بخط نسخ کتابت و رقاغ و نستعلیق، مطالبی
برقم « محمد هادی » دارد. - دو صفحه افتتاح متن و حاشیه مذهب مرصع
عالی و در میان این دو صفحه، ضمن چهار صفحه در متن و حاشیه بخط شکسته
نستعلیق کتابت خفی عالی خواص سوز و تفسیر، و خواص سور بهمین قلم
که گاهی جلی تر شده تا آخر قرآن نوشته شده - دو صفحه بعد و دو صفحه
آخر در دو تریج مذهب روی متن لاجورد، نام فتحلیعشاه قاجار بخط رقاغ
و بقلم زر نگاشته شده - علائم و سر سوره ها مذهب مرصع و اسامی بخط
رقاغ، روی متن لاجورد بقلم زر تحریر دار و ترجمه فارسی در ذیل سطور
بخط نستعلیق تحریر کتابت خوش، بسرخی نوشته شده است - دو صفحه
پس از خاتمه متن قرآن، مانند دو صفحه پیش از افتتاح، متن و حاشیه مذهب
و در دو تریج و نیم تریج بهمین منوال دعای بعد از تلاوت و در حاشیه بخط
نسخ کتابت عالی دعای هنگام ختم قرآن را دارد - در آخر، دو صفحه بخط
نسخ ریحان کتابت خفی خوش فالنامه امام جعفر صادق نوشته شده است که
تاریخ ۱۲۳۴ دارد.

تفسیر این نسخه، اقتباس از خلاصه المنہج و منہج الصادقین و کاتب آن میرزا کوچک است کہ در مدت چہار سال، از ۱۲۲۴ تا ۱۲۲۸ آنرا استکتاب کردہ است.

اصل متن قرآن چنانکہ گذشت، بخط میرزا ابوالقاسم اصفہانی و بسال ۱۲۲۰ کہ تاریخ مرگ وی است کتابت آن تمام شدہ و بعداً بسال ۱۲۳۲ میرزا محمد اصفہانی پسر میرزا ابوالقاسم مزبور، توضیحاتی در خصوص کیفیت کتابت و تکمیل آن در آخر نسخہ، نوشتہ است.

نسخہ، بامر فتحعلیشاہ تریں و تکمیل شدہ و در ترنجہای کوچک مذہبی روی متن لاجورد بقلم زر تحریر دار نام فتحعلیشاہ بخط رقاع نگاشته شدہ است.

۱۳۲

قرآن

(مجموعہ موزہ ابرانباستان)

خط نسخ خوش - رقم ابراہیم بن کاظم گورانی - تاریخ تحریر ۱۲۲۱ - کاغذ دولت آبادی قابسازی شدہ جدول و کمنددار، حاشیہ کاغذ ترمہ - جلد روغنی، تاریخ ۱۲۲۱ - شمارہ صفحہ ہا ۳۰۶، ہر صفحہ ۲۱ سطر - قطع وزیری کوچک باندازہ ۱۳۰ × ۲۰۰ میلمتر.

دو صفحہ اول متن و حاشیہ منقش و در میان، سورہ فاتحہ و آغاز بقرہ و سر سورہ ہا بخط رقاع، بسفیداب نوشتہ شدہ است.

این نسخہ از موقوفات سلیم خان بیگلر بیگی شکی بیاستانہ شیخ

صفی الدین و وقفنامه، بتاریخ ۱۲۲۲ پشت صفحه اول بخط نستعلیق نوشته شده و بمهر واقف ممهور است.

۱۳۳

قرآن

(مجموعه کتبخانه سلطنتی)

خط نسخ کتابت جلی عالی - رقم زین العابدین بن عبدالنبی قزوینی
محدث - تاریخ تحریر ۱۲۲۲ - کاغذ ترمه جدول و کمند زرین دار -
جلد روغنی عالی، عمل آقا طالب تاریخ ۱۲۲۳ - شماره صفحه ها ۵۲۴،
هر صفحه ۱۲ سطر - قطع نیمورقی با اندازه ۳۷۵ X ۲۵۰ میلیمتر.
دو صفحه اول متن و حاشیه مذهب مرصع و در میان دو تریج روی
متن لاجورد، بقلم زر، دعای قبل از تلاوت بخط رقاع و در صفحه آخر بهمین
منوال دعای ختم تلاوت نوشته شده - دو صفحه افتتاح متن و حاشیه مذهب
مرصع ممتاز و در میان، سوره فاتحه و آغاز سوره بقره نوشته شده - صفحات
قرآن از ابتدا تا انتهی، متن و حاشیه مذهب بطلای خام و پیخته و بین السطور
طلا اندازی شده است - سر سوره ها و علائم مذهب مرصع و اسامی بخط
رقاع، روی متن الوان شنکرف و لاجورد و زنگار و مشکب بزر، و ترجمه فارسی
در ذیل سطور بخط نستعلیق، بشنکرف نوشته شده است.
مذهب نسخه، سید ابوالقاسم اصفهانی و نسخه برای تقدیم فتحعلیشاه
قاجار کتابت و تذهیب و تزیین گردیده و این معنی، در چهار صفحه پس از
خاتمه متن قرآن بخط رقاع عالی نوشته شده است.

۱۳۴

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط نسخ غبار عالی - رقم عبدالله بن عاشور اصفهانی - تاریخ تحریر
۱۲۳۱ - کاغذ اصفهانی - جلد روغنی (قرن سیزدهم) - قطع رحلی عظیم
باندازه ۹۴۰ × ۵۶۰ میلیمتر.

تمام نسخه، شش صفحه و بدینقرار تقسیم شده است: دو صفحه اول
متن و حاشیه مذهب و در دو تریج و نیم تریج بخط رقاع جای روی متن
سورمهای، بقلم زروسفیداب دعای قبل از تلاوت و در دو صفحه دوم که حاشیه
مذهب مرصع دارد، در متن، تمام قرآن که هر صفحه در پانزده جدول مذهب
تقسیم گردیده، نوشته شده است - دو صفحه سوم بشرح اول با اختلاف دعای
بعد از تلاوت و در یک تریج، تذکر اینکه این نسخه بسرکاری نظام الدوله برای
تقدیم فتحعلیشاه قاجار نوشته شده، میباشد.

این قرآن صد و یکمین نسخه است که عبدالله عاشور کتابت کرده
و در اصفهان آنرا با تمام رسانیده است.

۱۳۵

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط نسخ کتابت جلی خوش - رقم محمد باقر خوراسکانی - تاریخ
تحریر ۱۲۳۵ - کاغذ ترمه جدول و کمند زرین دار - جلد ساغری مشلی

ترنج و نیمترنج ولچکی وحاشیه بند رومی منکنه مطلا ، اندرون تیماج
سرخ بغدادی ترنج و نیمترنج ولچکی سوخت معرق طلاپوش (قرن -
سیزدهم) - شماره صفحه ها ۵۳۸ ، هر صفحه ۱۲ سطر - قطع رحلی
باندازه ۳۱۵ × ۵۰۰ میلیمتر .

دو صفحه اول و دو صفحه آخر ، متن وحاشیه مذہب و در دو ترنج
و نیمترنج اول روی متن زربسفیداب تحریر دار ، بخط رقاع و در دو ترنج
و نیمترنج آخر ، روی متن لاجورد بخط نستعلیق خوش بزر ، نام فتحعلیشاه
قاجار با القاب بسیار نگاشته شده - دو صفحه افتتاح ، متن وحاشیه مذہب
مرصع و سورة فاتحه و آغاز سورة بقره و در پیشانی و ذیل عنوان سورة
روی متن لاجورد ، بزر نوشته شده - علائم و سرسوره ها مذہب مرصع و اسامی
بیشتر روی متن لاجورد و گاهی شنکرف بخط رقاع بزر ، نگاشته شده - صفحه
آخر بایک سرفصل مذہب مرصع در جدول بندی مذہبی عدد سور و آیات
و کلمات و حروف قرآن و ترجمه فارسی بقلم سرخ و خط نستعلیق نیم دو
دانگ خوش ، در ذیل سطور نوشته شده است .

این نسخه نیز با امر فتحعلیشاه کتابت و تذهیب و تزیین گردیده است .

۱۳۶

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط نسخ غبار خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن
سیزدهم) - کاغذ ترمه - جلد روغنی و در اندرون ، دعای شروع و ختم تلاوت

در ترنج و نیمترنج ها بخط رقاغ جلی خوش و در حواشی سورة جمعة ،
 بسفیداب روی متن مشکي ، بخط ثلث رقاغ جلی خوش و رقم محمد ابراهیم
 بن سیف الله حسینی در تاریخ ۱۲۵۲ نوشته شده است - قطع رحلی بزرگ
 باندازه ۶۰۰ X ۴۲۰ میلیمتر .

این نسخه ، فقط شش صفحه و چنین تقسیم گردیده : دو صفحه اول
 و دو صفحه آخر ، هر صفحه به ۲۵ جدول مذهب تقسیم شده و در هر يك ،
 يك دعا ، بخط نسخ کتابت خوش نوشته شده - دو صفحه دوم متن و حاشیه
 مذهب و تمام قرآن بخط نسخ غبار در آن نوشته شده است .

۱۳۷

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط متن نسخ کتابت و دو صفحه بعد بخط رقاغ عالی - رقم وصال
 شیرازی^(۱) - تاریخ تحریر ۱۲۵۴ - کاغذ ترمه جدول و کمند زر بن دار -
 جلد روغنی ممتاز ، تاریخ ۱۲۶۵ - شماره صفحه ها ۴۷۸ ، هر صفحه ۱۴
 سطر - قطع نیمورقی باندازه ۳۶۵ X ۲۳۵ میلیمتر .

دو صفحه اول ، متن و حاشیه مذهب مرصع عالی و فهرست سور ،
 بقلمهای الوان در ترنجهای کوچک ، روی متن زر نوشته شده - دو صفحه
 دوم متن و حاشیه مذهب مرصع و دعای قبل از تلاوت در ترنج و نیمترنجها
 بخط رقاغ عالی روی متن لاجورد بزرگ ، نوشته شده - دو صفحه سوم افتتاح

(۱) رجوع شود به فهرست نمایشگاه خطوط تعلیق کتابخانه ملی ، ص ۱۳ .

قرآن، متن و حاشیه مذهب مرصع و سورة فاتحه و آغاز سورة بقره، در میان و عنوان سورة در پیشانی و ذیل، بخط رقا ع عالی روی متن لاجورد، بزر نوشته شده و در میان این دو صفحه، يك صفحه، و در تریج و نیمتر نجهای مذهبی بخط شکسته نستعلیق کتابت عالی، خواص سورة فاتحه و بقره نگاشته شده است. دو صفحه چهارم متن و حاشیه مذهب مرصع و بین السطور تا آخر قرآن طلا اندازی و خواص سور بخط شکسته نستعلیق یا نسخ کتابت خفی، در حواشی نوشته و بین السطور طلا اندازی شده است. علائم و سرسوره ها مذهب مرصع و اسامی بقلم زر، روی متن شنکرف یا لاجورد بخط رقا ع و ترجمه فارسی بخط نستعلیق کتابت عالی، در ذیل سطور نوشته شده است. این نسخه، بامر میرزا نبی خان فرمانفرمای فارس کتابت گردیده است.

ع

۱۴۸

قرآن

(مجموعه کتابخانه ملک)

خط نسخ خوش - رقم وصال شیرازی - تاریخ تحریر ۱۲۵۵ - کاغذ ترمه اصفهانی - جلد روغنی نقاشی گل و بوته پشت نقاشی زنبق (قرن سیزدهم) - شماره صفحه ها ۶۶۸، هر صفحه ۱۲ سطر - قطع رحلی بانداژ ۲۸۷ × ۱۸۷ میلیمتر.

دو صفحه اول اسامی سور در تریجهای هشت گوش زمینه الوان مذهب نوشته شده و حواشی آنرا با سلیمی و برک فرنگی تذهیب نموده اند.

-۸۶-

صفحه بعد، دعای قبل از تلاوت در تزیج زمینه لاجورد، با طلا نوشته شده و تمام تذهیب شده است - دو صفحه بعد که سوره فاتحه و آغاز سوره بقره باشد نیز تمام مذهب است - بین السطور طلا اندازی و سرسوره ها دارای پیشانی مذهب و تقسیمات و رموز قرآنی با تزیجهای کوچک مذهب نمایانده شده است و ترجمه ها بخط نستعلیق با جوهر اصفهانی تحریر یافته است .

این قرآن را وصال شیرازی برای میرزا محمد نبی خان فرمانفرمای فارس پدر میرزا حسینخان سپهسالار نوشته است .

۱۳۹

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط نسخ کتابت خفی خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن یازدهم) - کاغذ خانبالغ قابسازی شده ، حاشیه کاغذ فرنگی آهار و مهره کشیده جدول و کمند زرین دار - جلد روغنی عالی (قرن سیزدهم) - شماره صفحه ها ۶۱۸ ، هر صفحه ۱۵ سطر - قطع نیمربعی با اندازه ۱۲۰ × ۲۱۰ میلیمتر .

دو صفحه افتتاح ، متن و حاشیه مذهب مرصع عالی و سوره فاتحه و آغاز سوره بقره ، در میانه نوشته شده - اسامی سوره ها و علائم بخط رقاع خوش بزر و در صفحه آخر دعای ختم تلاوت بخط متن نوشته شده است .

این نسخه ، در دوره قاجاریه مرمت و تجلید شده است .

خط نسخ کتابت عالی - رقم میرزا کوچک وصال شیرازی - تاریخ
 تحریر ۱۲۵۹ - کاغذ فرنگی آهار و مهره کشیده جدول و کمند زرین دار -
 جلد روغنی ممتاز (قرن سیزدهم) که در حاشیه اندرون، روی متن سرخ
 بخط ثلث رقاع عالی، آیه الکرسی بزرگ نوشته شده است - شماره صفحه ها
 ۵۱۶، هر صفحه ۱۵ سطر - قطع نیم ورقی با اندازه ۲۰۳ × ۳۳۳ میلی متر -
 دو صفحه اول، متن و حاشیه مذهب مرصع عالی - فهرست سوره ها
 بخط رقاع عالی بقلمهای الوان در ترنجهای کوچک، روی متن زر، نوشته
 شده - دو صفحه دوم متن و حاشیه مذهب ممتاز و در ترنج و نیم ترنجها
 روی متن لاجورد بخط رقاع عالی، دعای قبل از تلاوت نوشته شده - دو
 صفحه سوم افتتاح قرآن مذهب مرصع عالی و سوره فاتحه و آغاز سوره
 بقره در میانه و عنوان سوره در پیشانی و ذیل، روی متن لاجورد، بخط
 رقاع بزرگ نوشته شده و بین السطور طلا اندازی است - دو صفحه چهارم متن
 و حاشیه مذهب عالی و بین السطور طلا اندازی است - علائم و سر سوره ها
 مذهب مرصع ممتاز و اسامی بخط رقاع عالی، روی متن زر خام و پخته
 بوته اندازی شده، بلاجورد و زنگار و سفیداب نوشته شده است - پس از خاتمه
 متن قرآن، دعای ختم قرآن منسوب بامام زین العابدین بخط نسخ کتابت
 عالی، بتاریخ ۱۲۶۵ نوشته شده و این شش صفحه، بخط میرزا احمد وقار
 پسر میرزا کوچک وصال است.

این نسخه، هنگام مرگ وصال ناتمام و جزوه های آن متفرق بوده

و وقار بعد از سه سال از مرگ پدر آن را تکمیل و تجلید و تقدیم بهرام-
میرزای قاجار کرده است .

۱۴۱

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط نسخ غبارخوش - بدون رقم - تاریخ تحریر ۱۲۶۴ - کاغذ
ترمه اصفهانی - شماره صفحه ها ۲ و هر صفحه به پانزده جدول مذهب تقسیم
و در هر جدول یک جزو قرآن در ۵۶ سطر کتابت شده است - جلد مقوای
ابره نخل بنفش بوته برجسته سبجاف تیماج حنائی جدول مذهب - قطع
رحلی باندازه ۳۰۰ × ۴۷۰ میلیمتر .

در پیشانی دو صفحه 'شش ترنج مذهب دارد که روی متن لاجورد
و شنکرف سه بیت شعر فارسی بخط رقاع خوش بزر نوشته شده است .

۱۴۲

قرآن

(مجموعه آستانه حضرت معصومه)

خط نسخ کتابت خوش - رقم ضیاء السلطنه (دختر فتحعلیشاه قاجار) -
تاریخ تحریر ۱۲۶۵ - کاغذ ترمه اصفهانی جدول زرین دار - جلد ساغری
مشکی ترنج و نیم ترنج ایچکی منگنه (قرن سیزدهم) - شماره صفحه ها ۵۳۶
هر صفحه ۱۴ سطر - قطع رحلی باندازه ۲۹۰ × ۴۸۰ میلیمتر .

دو صفحه افتتاح قرآن، متن و حاشیه مذهب مرصع و سوره فاتحه و آغاز سوره بقره، در میانه نوشته شده - سر سوره ها و علائم مذهب مرصع و اسامی بخط رقاغ خوش روی متن زر، بسرخی نگاشته شده است، ترجمه قرآن در ذیل سطور بخط شکسته نستعلیق، بسرخی نوشته شده است.

این نسخه را ضیاء السلطنه پس از مرگ پدر کتابت و وقف آرامگاه وی کرده و شرح این مطلب را در دو صفحه پس از خاتمه متن قرآن بخط رقاغ خوش نوشته است.

۱۴۳

قرآن

(مجموعه کتابخانه ملی)

خط نسخ کتابت جلی عالی - رقم عبدالوهاب متخلص به نغمه - تاریخ تحریر ۱۲۶۹ - کاغذ ترمه اصفهانی جدول و کمند زرین دار - جلد روغنی ممتاز، عمل لطفعلی شیرازی، بتاریخ ۱۲۶۹ که در حواشی اندرون آیه الکرسی بخط ثلث رقاغ عالی، روی متن مشکی بسفیداب نوشته شده است - شماره صفحه ها ۷۲۲، هر صفحه ۱۲ سطر - قطع رحلی کوچک با اندازه ۲۴۵ × ۳۷۳ میلیمتر.

دو صفحه اول متن و حاشیه مذهب مرصع ممتاز و فهرست سور بخط رقاغ عالی در میان ترنجهای کوچک، روی متن لاجورد، بزر نوشته شده - دو صفحه دوم متن و حاشیه مذهب مرصع و در ترنج و نیم ترنجها، دعای قبل

از تلاوت بخط رقع جلی عالی روی متن زرخام و پخته بوته اندازی شده،
 بزنگار نوشته شده - دو صفحه سوّم افتتاح قرآن متن و حاشیه مذّهب مرّصع
 و سورة فاتحه و آغاز سورة بقره در میانه و عنوان سورة بخط رقع عالی،
 در پیشانی و ذیل روی متن زر، بزنگار نوشته شده - از ابتدا تا انتهای نسخه،
 بین السطور مذّهب منقش است - علائم و سر سورة ها مذّهب مرّصع
 و اسامی بخط رقع جلی عالی روی متن زرخام و پخته و بوته اندازی شده،
 بسفیداب تحریر دار یا زنگار، نگاشته شده است.

ترجمه فارسی بخط نستعلیق کتابت عالی، در ذیل سطور سرخی،
 و خواص سور بهمان خط و بقلم مشکی با سرخی، در حواشی نوشته شده است -
 پس از خاتمه متن قرآن دعای ختم تلاوت، در سه صفحه بهمان خط متن
 و در صفحه آخر بخط رقع جلی عالی روی متن زر مطالبی بقلم لاجورد دارد که
 ضمن آن از اهداء نسخه به محمد کاظم خان نظام الملک در تاریخ ۱۲۶۹ یاد
 شده است.

این نسخه از حیث خط و تذهیب و تجلید و تزیین یکی از نفائس
 هنری برجسته قرن سیزدهم ایران بشمار است.

۱۴۴

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط نسخ کتابت عالی - رقم میرزا کوچک وصال شیرازی - تاریخ
 تحریر ۱۲۶۰ - کاغذ اصفهانی جدول و کمند زرین دار - جلد روغنی عالی

عمل لطفعلی شیرازی - تاریخ تحریر ۱۲۷۴ - شماره صفحه ۵۱۲۵ هـ
صفحه ۱۴ سطر - قطع نیمورقی با اندازه ۳۷۵ X ۲۴۵ میلیمتر.

دو صفحه اول، متن و حاشیه مذهب مرصع و حاشیه شعر سازی
مذهب ممتاز و فهرست سوره در ترجمه‌های کوچک بخط رقا عالی، روی متن لا جورد
بزر، نوشته شده - دو صفحه دوم متن و حاشیه مذهب مرصع و دعای
قبل از تلاوت بخط رقا عالی در ترجمه‌ها و نیمتر ترجمه‌ها، روی متن لا جورد
بزر، نوشته شده - دو صفحه سوم افتتاح قرآن، متن و حاشیه مذهب مرصع
و سوره فاتحه و آغاز سوره بقره، در میانه و عنوان سوره، در پیشانی،
بخط رقا روی متن لا جورد بزر نوشته شده - دو صفحه چهارم متن
و حاشیه مذهب و بین السطور تا آخر نسخه طلائع اندازی است - سر سوره‌ها
و علائم مذهب مرصع و اسامی بخط رقا روی متن لا جورد یا زنگار
بوته اندازی شده، بزر نوشته شده است.

خواص سوره در حواشی بخطوط نسخ و شکسته و نستعلیق و رقا
و شکسته تعلیق کتابت خفی عالی برقم «ابوالقاسم فرهنگ» فرزند وصال
و تاریخ ۱۲۷۲ میباشد.

ترجمه فارسی در ذیل سطور بخط نستعلیق کتابت عالی بسرخی، برقم
«محمود حکیم» فرزند وصال و تاریخ ۱۲۶۲ میباشد.

دو صفحه آخر نسخه، بخط رقا جلی عالی برقم «احمد وقار» فرزند
وصال و تاریخ ۱۲۷۴ میباشد.

این نسخه، که بهفت قلم آراسته و از حیث خط و تذهیب و تجلید
ممتاز است، مجموعه نفیسی از آثار هنری وصال شیرازی و فرزندان هنرمند اوست.

خط نسخ کتابت جلی عالی - رقم علیرضا متخلص به پرتو ملقب
 با قاجان - تاریخ تحریر ۱۲۷۷ - کاغذ ترمه جدول و کمند زرین دار -
 جلد روغنی ممتاز (قرن سیزدهم) - شماره صفحه ها ۵۱۲ ، هر صفحه ۱۴
 سطر - قطع نیمورقی با اندازه ۲۴۵ × ۳۷۵ میلیمتر .

دو صفحه اول متن و حاشیه مذهب مرصع عالی و در تریج و نیمترنجها ،
 دعای قبل از تلاوت بخط رقاع عالی روی متن لاجورد و فهرست سور
 در جدول بندیهای اطراف ترنجها بهمان خط روی متن زنگار و شنکرف
 و مرکب مشکئی بزر نوشته شده - دو صفحه دوّم افتتاح قرآن ، متن و حاشیه
 مذهب مرصع عالی و سورة فاتحه و آغاز سورة بقره و در پیشانی ، عنوان سورة
 روی متن لاجورد بخط رقاع جلی عالی بزر نوشته شده - دو صفحه سوّم
 متن و حاشیه مذهب منقش عالی و در پیشانی دو صفحه اول و دو صفحه
 آخر و مقابل علامت هر جزء ، در تریج مذهبی ، اسم ناصرالدین شاه قاجار ،
 بخط رقاع جلی عالی بزر نوشته شده - صفحات تماماً بین السطور طلا اندازی
 و حواشی دندان موشی مذهب است - سرسوره ها و علائم مذهب مرصع
 و اسامی بخط رقاع جلی عالی روی متن لاجورد و شنکرف و زنگار ، بزر
 تحریر دار ، نوشته شده است .

ترجمه فارسی در ذیل سطور و خواص سور در حواشی ، بخط نستعلیق
 کتابت عالی ، رقم میرعلی شیرازی^(۱) و تاریخ ۱۲۷۷ میباشد .

(۱) رجوع شود به فهرست نمایشگاه خطوط خوش نستعلیق کتابخانه ملی ، ص ۱۵ .

تذهیب قرآن، اثر عبدالوہاب مذہب و نسخہ، بامر ناصر الدین شاہ
کتابت و تذهیب و تجلید شدہ و این معنی در یک صفحہ ونیم پس از خاتمہ
متن قرآن بخط رقاہ عالی نوشتہ شدہ است۔

۱۴۶

قرآن

(مجموعہ کتابخانہ ملک)

خط نسخ خوش - رقم حسین بن علی اسکرار سنجانی - تاریخ
تحریر ۱۲۸۵ - کاغذ ترمہ - جلد روغنی نقاشی شدہ ممتاز منقش بگل و
بوٹہ - شمارہ صفحہ ہا ۷۱۲، ہر صفحہ ۱۴ سطر - قطع رحلی باندازہ
۱۹۰ × ۳۱۰ میلیمتر۔

دو صفحہ اول، فہرست سورت تمام تذهیب و نام سورت در ترنجہای کوچک
طلائی نوشتہ شدہ - دو صفحہ بعد، دعای قبل از تلاوت قرآن را داخل
در ترنجی با طلا نوشتہ اند و اطراف آنرا تمام تذهیب نمودہ اند - دو صفحہ
سورہ فاتحہ و آغاز سورہ بقرہ نیز، تمام تذهیب و در نہایت زیبائی و امتیاز
در شیراز، تذهیب شدہ - سر سورہ ہا مذہب و تقسیمات و جزء ہا
با ترنجہای کوچک نمایانہ شدہ و از حیت خط و تذهیب بسیار ممتاز است -
متن زیر خطوط نوعی افشان است - ترجمہ فارسی قرآن بخط نستعلیق میباشد۔

۱۴۷

ترجمہ فارسی قرآن

(مجموعہ کتابخانہ سلطنتی)

خط نستعلیق نیم دودانگ ممتاز - رقم میرزا محمد حسین کاتب السلطان

شیرازی^(۱) - تاریخ تحریر ۱۲۹۰ - کاغذ فرنگی آهار و مهره کشیده جدول
و کمند زرین دار - جلد روغنی ممتاز، کار آقا فتح الله شیرازی - تاریخ تحریر
۱۲۹۰ - شماره صفحه ها ۶۹۲، هر صفحه ۱۴ سطر - قطع نیمورقی
باندازه ۲۱۴ × ۳۳۵ میلیمتر .

دو صفحه اول، متن و حاشیه مذهب عالی و در میانه، ترجمه سوره
فاتحه و آغاز سوره بقره و در پیشانی عنوان سوره بخط رقاع عالی روی
متن زر، بسفیداب تحریر دار نوشته شده - سر سوره ها و علائم مذهب
و اسامی بخط رقاع عالی روی متن زر خام و پخته بوته اندازی شده، بزنگار
و لاجورد و سفیداب تحریر دار، نوشته شده است - تمام اوراق بین السطور
طلا اندازی و منقش است - صفحه ماقبل آخر، دارای دو سرفصل مذهب
مرصع و نیمه آخر صفحه آخر مذهب میباشد .

این نسخه، از حیث کیفیت ترجمه و تذهیب و جلد و مخصوصاً خط
نستعلیق، از نوادر و نفایس هنری قرن گذشته ایرانست .

۱۴۸

قرآن

(مجموعه کتابخانه ملی)

خط نسخ غبار خوش - رقم میرزا محمد خوانساری - تاریخ تحریر
۱۲۹۱ - کاغذ ترمه جدول و کمند زرین دار - جلد روغنی (قرن -

(۱) رجوع شود به فهرست نمایشگاه خطوط نستعلیق کتابخانه ملی، ص ۱۶ .

سیزدهم) - شماره صفحه ها ۴۸۶، هر صفحه ۱۸ سطر - قطع بغلی با اندازه ۸۰ × ۵۰ میلیمتر.

در دو صفحه اول، در دو بونه جیفه مذّهب، دعای قبل از تلاوت قرآن و دعای سجده بسرخی و سیاهی نوشته شده - دو صفحه دوّم افتتاح قرآن، متن و حاشیه مذّهب مرّصع و سورة فاتحه و آغاز سورة بقره در میان و عنوان سورة در پیشانی روی متن زر بسرخی نوشته شده - صفحات تماماً طلا اندازی است - سرسوره ها و علائم مذّهب مرّصع و اسامی بسرخی روی متن زر نوشته شده است.

۱۴۹

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خطّ تعلیق کتابت عالی - بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن سیزدهم) - کاغذ کشمیری نخودی جدول زرین دار - جلد میشن مشکی ترنج و نیمه ترنج و حاشیه منگنه مذّهب منقش (قرن سیزدهم) - شماره صفحه ها ۴۱۱، هر صفحه ۱۴ سطر - قطع نیمربعی با اندازه ۱۱۰ × ۱۹۰ میلیمتر - دو صفحه اول جدول بندی شده و دارای یک سر فصل مذّهب و اسامی سور بخطّ متن قرآن، بسرخی در جدولها نوشته شده - دو صفحه دوّم مذّهب مرّصع و دعای قبل از تلاوت بخطّ متن، در ترنجهای وسط نوشته شده - دو صفحه سوّم افتتاح قرآن، متن و حاشیه مذّهب مرّصع و سورة فاتحه و آغاز سورة بقره، در میان و عنوان سورة در پیشانی و ذیل بخطّ متن روی

زمینہ زربسرخی نوشتہ شدہ۔ سرسورہ ہا مذہب مرصع واسامی سورہ ہا
بخط متن، بسرخی نگاشته شده است.

۱۵۰

قرآن

(مجموعه کتابخانه ملک)

خط نسخ خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن سیزدهم) - کاغذ
پوست آہو - جلد روغنی مذہب پشت نرگس - شماره صفحه ها ۸۶، ۴
هر صفحه ۱۸ سطر - قطع کوچک بغلی با اندازه ۴۵ × ۷۴ میلی متر.
دو صفحه اول فهرست سورہ ہا را نوشتہ و تمام تذهیب نموده اند -
در صفحه بعد دعای قبل از تلاوت را در تریج طلائی نوشتہ و تمام تذهیب
کرده اند - دو صفحه سورہ فاتحہ و آغاز سورہ بقرہ، تمام مذہب بین السطور
تمام طلا اندازی - سرسورہ ہا و تقسیمات و رموز قرآنی نیز مذہب میباشد.

۱۵۱

قرآن

(مجموعه کتابخانه سلطنتی)

خط نسخ غبار و سه سطر اول وسط و آخر ثلث کتابت خوش - رقم
علی بن الحسین زین العابدین الحسنی الحسینی الموسوی الکاظمی - بدون
تاریخ تحریر (در حدود قرن دهم) - کاغذ خانباغ قابسازی شدہ جدول
و کند زرین دار - جلد روغنی عالی (قرن سیزدهم) - شماره صفحه ها

-۹۷-

۶۵۲، هر صفحه ۱۳ سطر - قطع نیمربعی با اندازه ۹۵ × ۱۴۰ میلیمتر.
 دو صفحه اول متن و حاشیه مذهب مرصع عالی و در میانه ترنجها
 سوره فاتحه بخط ثلث روی متن زر بسفیداب تحریر دار، نوشته شده - اول
 سوره بقره يك سر لوح مذهب دارد و این دو صفحه متن و حاشیه مذهب
 است - سر سوره ها و علائم مذهب و اسامی روی متن زر بسرخی بخط
 ثلث عالی است - تمام صفحات جدول بندی شده وسط اول و آخر بقلم
 لاجورد وسط بزر است - همه صفحه ها بگل و بوته مذهب مرصع
 مزین میباشد - خواص سور بخط شکسته خفی یا غبارخوش نوشته
 شده است.

اصل نسخه قدیم و از آثار قرن دهم است، ولی تذهیب و تزیینات
 حواشی اضافات آن جدید میباشد، از جمله جلد آن، عمل میرزا اسدالله مذهب
 مشهدی و تاریخ ۱۲۹۴ و تجلید و تذهیب آن، عمل میرزا حسینعلی
 شیخ الاطباء در تاریخ ۱۲۹۳ است.

۱۵۲

قرآن

(مجموعه کتابخانه ملک)

خط نسخ خوش - رقم میرزا آقا جان پرتواصفهانی شاعر - تاریخ تحریر
 ۱۲۹۷ - کاغذ ترمه اصفهانی - جلد ساغری مشکی مذهب - شماره صفحه ها
 ۴۲۲، هر صفحه ۱۹ سطر - قطع پنج صفحه ای با اندازه ۱۲۸ × ۲۱۴
 میلیمتر.

دو صفحه اول سورة فاتحه و آغاز سورة بقره، تمام مذهب - بين - السطور دو صفحه بعد طلائاندازی و حواشی آن نیز مذهب - سرسوره ها باطلادریشانی زمینہ لاجورد نوشته شده و تقسیمات و رموز قرآنی و اسامی سور در سر صفحه و حواشی اوراق با ترنجهای کوچک نمایانده و تمام صفحات مجدول میباشد .

در آخر قرآن کاتب، قصیده ای در مدح فرهاد میرزا معتمدالدوله، که این قرآن شریف را برای او نوشته، گفته و مرقوم داشته و فرهاد میرزا، این قرآن را به پسرش احتشام الملك هبه کرده، وی نیز در پشت صفحه اول شرحی دال بر این مطلب نوشته و مهر کرده است .

۱۵۴

قرآن

(مجموعه کتبخانه ملک)

خط نسخ خوش - رقم سید محمد بقاء اصفهانی شاعر - تاریخ تحریر ۱۲۹۹ - کاغذ ترمه اصفهانی - جلد روغنی ممتاز - شماره صفحه ها ۵۸۰ هر صفحه ۱۷ سطر - قطع پنج صفحه ای با اندازه ۱۳۵ X ۲۱۵ میلی متر - دو صفحه اول تمام تذهیب و دارای دو ترنج مذهب میباشد که در وسط ترنجا دعای قبل از تلاوت و افتتاح، باطلاروی لاجورد نوشته شده و در اطراف دو صفحه مرقوم، نام سور قرآن در کتیبه نگاشته و در غایت نفاست تذهیب نموده اند - دو صفحه بعد که سورة فاتحه و آغاز سورة بقره میباشد، تمام مذهب عالی و بقیه مجدول و بین السطور طلائاندازی میباشد -

سر سوره ها و علائم و تقسیمات و جزوها نیز مذهب است - دو صفحه آخر داخل دو ترنج دعای ختم کلام الله تحریر و اطراف آن با سلیمی تذهیب شده است .

این نسخه برای ناصرالدین شاه نوشته شده و ناصرالدین شاه در حاشیه صفحه ما قبل آخر شرحی بدین مضمون نوشته است : « این کلام الله را که برای من نوشته بودند بامین السلطان التفات فرمودیم . یونان ثیل سنه ۱۳۰۰ »

۱۵۴

قرآن

(مجموعه کتابخانه ملی)

خط نسخ غبار خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن سیزدهم) - کاغذ ترمه - این نسخه بشکل طوماری تهیه شده که طول آن ۱۲ متر و ۶۰ سانتیمتر و عرض آن ۱۰۷ میلیمتر است و از اول تا آخر حواشی مذهب میباشد - در ابتدا فهرست سوره در ترنجهای کوچک مذهب عالی روی متن لاجورد ، بخط رقاع بزرگ نوشته شده و بعد ، دعای قبل از تلاوت در قاب مذهبی عالی ، در ترنجی روی متن لاجورد ، بخط رقاع عالی و نیز در قاب مرصع مذهب دیگر ، سوره فاتحه ، بهمان منوال کتابت شده - سر سوره ها و علائم مذهب و اسامی بخط رقاع خوش ، روی متن زر بسرخی ، و خواص سوره ، در حواشی بخط شکسته خفی خوش نوشته شده است و آخر نسخه مقداری مذهب میباشد .

خط نسخ کتابت جلی عالی - بدون رقم و تاریخ تحریر - کاغذ ترمه
جدول و کمند زرین دار - جلد روغنی ممتاز (قرن چهاردهم) - شماره
صفحه ها ۸۳۴، هر صفحه ۱۱ سطر - قطع رحلی با اندازه ۳۱۰ X ۴۷۰
میلیمتر.

دو صفحه اول افتتاح قرآن متن و حاشیه مذهب مرصع عالی
و سوره فاتحه و آغاز سوره بقره در میانه، و عنوان در پیشانی بخط رقاع عالی
روی متن لاجورد، بزر نوشته شده - علائم و سر سوره ها مرصع و اسامی
روی متن لاجورد و نیل و گاهی زر، بخط رقاع بقلم زر نگاشته شده
در مقابل علائم جزء و نیز در دو صفحه اول، در تریج های مذهب روی متن
لاجورد، اسم ظل السلطان بخط رقاع بزر نوشته شده است.

ترجمه فارسی قرآن بخط نستعلیق کتابت عالی در ذیل سطور بسرخ
نوشته شده است.

این نسخه، علاوه بر متن قرآن مشتمل بر تفسیر فارسی "دره الخاقان
فی تفسیر القرآن" تألیف محمد حسن بن محمد حسین الحسنی الحسینی
میباشد که بامر فتحعلیشاه قاجار تألیف شده و مطالب تفسیر که بایک سرفدا
مذهب مرصع آغاز گردیده، در چهار صفحه اول در میان جدولهایی که
در متن و حاشیه از زر ساخته شده، بچلیپا و یا افقی و بعد در حواشی بچلیپا

بخط نستعلیق کتابت خوش و عناوین آن بہمان قلم بخط ثلث رفاع عالی
بسرخی نوشتہ شدہ است .

این نسخہ نفیس کہ کاتب آن معلوم نیست ، ناقص ماندہ بود و باہر مسعود
میرزا ظل السلطان در حکومت اصفہان ، در مدت ہفت سال ، ہنرمندان عصر ،
آنها تذهیب و تجلید و تکمیل کردہ اند و از جملہ ، کاتب ترجمہ و تفسیر آن
« میرزا علی اکبر گلستانہ ابن محمد ابراہیم گلستانہ » است کہ آنرا بسال
۱۳۰۸ تمام کردہ است .

۱۵۶

قرآن

(مجموعہ کتابخانہ ملی)

خط نسخ غبار خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن سیزدہم) -
کاغذ دولت آبادی جدول و کمند زرین دار - جلد تیماج عنابی - شمارہ
صفحہ ہا ۵۴۴ ، ہر صفحہ ۱۹ سطر - قطع بغلی باندازہ ۳۵ X ۵۵
میلیمتر - اسامی سورہ ہا و علائم بخط رفاع غبار خوش بسرخی نوشتہ شدہ است .

۱۵۷

جزئی از قرآن

(مجموعہ آقای دکتر مہدی بیانی)

خط نسخ کتابت عالی - رقم ملازمین العابدین محلالتی - تاریخ تحریر
۱۳۰۳ - کاغذ فستقی جدول و کمند زرین دار - جلد روغنی عالی - شمارہ

صفحه ها ۹۴، هر صفحه ۱۱ سطر - قطع نیمربعی با اندازه ۱۵۶ × ۹۸ میلیمتر .

دو صفحه اول متن و حاشیه مذهب عالی - بین السطور طلااندازی شده - علائم و سرسوره ها مذهب مرصع عالی و سرسوره ها بخط رقاغ عالی روی متن زر خام و پیخته، بزرگ تحریر دار، نوشته شده - خواص سوردر حواشی بخط شکسته کتابت خفی عالی بخط محمد بهائی جرفادقانی بتاریخ ۱۲۹۶ نوشته و تذهیب شده است .

نسخه، قبل از تاریخ ۱۳۰۳ کتابت شده و شاید تاریخ اصل ۱۲۹۶ باشد و این تاریخ ۱۳۰۳، هنگامی است که کاتب آنرا اهدا کرده است .

تذکره و اعتذار

برای تهیه مقدمات و ترتیب نمایشگاه نسخه های نفیس قرآن در موزه ایرانباستان، کمیسیونی تشکیل گردید که اینجانب نیز از طرف اداره کل باستانشناسی برای شرکت در آن دعوت شده بود و در همان کمیسیون تصمیم تدوین فهرست نمایشگاه اتخاذ گردید و انجام این خدمت از اینجانب خواسته شد. پس مراتب بعرض مقام وزارت فرهنگ نیز رسید و در این باب اشارتی هم از طرف وزارت متبوع شد.

اینجانب با طیب خاطر انجام آنرا بعهده گرفتم؛ زیرا که انجام این خدمت فرهنگی را یکرشته از وظائف افتخاری کتابداری خود میدانستم و امیدوار بودم وظیفه ای که بعهده گرفته ام بنحوشایسته پایان رسانم و با این اقدام، دینی که از مساعدتهای معنوی و ابراز نظریات صائبه آقای گدارمدیر کل موزه و همکاریهای سودمند اداری آقای مصطفوی رئیس اداره کل باستانشناسی، در ظرف ده سال خدمت در کتابخانه ملی در عهده داشتم، تا اندازه ای ادا کنم و از هر جهت در این سوداگری سود را بسوی خود میدیدم، که خدمتی متبرک و مبارک بود و امتثال اشارت وزارت متبوع خود و همکاری بی شائبه، بایکی از ادارات که همیشه پیوستگی معنوی داشته ایم.

بنابر این بزودی بکار تدوین فهرست آغاز نهادم و ای باورود در آن بدشواریهایی برخورددم که ناگزیر از ذکر آنها هستم بدینقرار:

هنگام شروع فقط در حدود شصت نسخه، برای نمایش جمع آوری شده بود ولی بتدریج این شماره، از دو برابر و نیم هم تجاوز کرد.

اهمیت و نفاست نسخه ها باندازه ای بود، که سزاوار نبود سر سری بدان نگرست و بسادگی بفهرست کردن آنها پرداخت.

دامنه مطالعات وسیع بود، و نه تفصیل و تطویل صفحات را تنها بنا بمقتضیات، جایز بود و نه فرصت کافی درپیش.

درست مصادف همین اوقات، خود در کتابخانه ملی، خدمتی مشابه این خدمت در پیش داشتم؛ بدینمعنی که مشغول تهیه مقدمات نمایشگاه خطوط خوش کتابخانه ملی و تدوین فهرست و طبع آن بودم.

رو بهمرفته، خدمتی سهل و ممتنع در مقابل بود، که از طرفی هر يك از نسخه ها منبع سرشار تحقیقات و مطالعات بود و از طرف دیگر با وقت محدود و مقدورات معدود، دستم بسته بود.

باهمه این احوال در مدت چند ماه، باشوق و شوری که در سر هر کتاب دوستی هست، دقیقه ای از فرصت را ضایع نکردم و بهر دو کار پرداختم تا آن هر دو را پرداخته ساختم و خدمت فرهنگی کوچکی بانجام رسانیدم.

حال اگر توصیفات این نسخه ها، خلاصه و یا نارسا باشد، تصور نرود که حق معرفی آنها ادا شده است؛ بلکه اینجانب معترف است که بعض آنها، شایستگی آنرا دارد که بتنهائی باندازه مجموعه این فهرست درباره آنها قلمفرسائی شود و اگر در اینجا کاری شده است، توصیف و تعریف

ظاهر نسخه بوده است ، نه تشریح و تفصیل کیفیت معنوی آنها از لحاظ کتابشناسی، و در واقع فهرست حاضر میتواند مورد استفاده علاقه مندان بهنر خط و تذهیب و تزیین و تجلید و تاریخ آن باشد و برای محقق کتاب-شناس زیادت فایده ندارد.

در آغاز کار همکار دانشمندم، آقای احمد سهیلی خوانساری در خدمتی که اینجانب شروع کرده بود مساعدت فرمودند، چنانکه چندی از نسخه هائیکه فهرست شده از جمله، عموم نسخه های متعلق بکتابخانه ملک که بنمایش گذاشته شده است، صرفاً مطالعات و اثر قلم ایشان میباشد؛ ولی متأسفانه گرفتاری شخصی ایشان مرا از ادامه این همکاری محروم داشت و اینک وظیفه خود میدانم از مساعدتی که فرموده اند سپاسگزار و توفیقات ایشانرا در خدمت مقدس خود آرزو مند باشم.

(تهران، اسفند ماه ۱۳۲۷)

مهدی بیانی